

Čitanje i čitaonički pokret u Istri u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća

Horvat, Tina

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:266963>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-02**



Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)



SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

Filozofski fakultet

Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti

Akadska godina 2020./2021.

Tina Horvat

***Čitanje i čitaonički pokret u Istri u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20.
stoljeća:***

čitateljska društva središnje Istre

(diplomski rad)

Kolegij: Povijest knjige i knjižnica

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Ivana Hebrang Grgić

Zagreb, 2021.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Tina Horvat

(potpis)

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Širenje pisane riječi u Istri u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća.....	3
3. Povijest čitaoničkog pokreta u Istri.....	15
3.1. Osnivanje čitaonica	16
3.1.1. Čitateljska društva središnje Istre	18
3.1.2. Osnivanje omladinskih društava Istre	20
3.2. Čitaonica u Lindaru (1883.).....	22
3.3. Čitaonica u Gračišću (1887.).....	25
3.4. Čitaonica u Svetom Petru u Šumi (1889.).....	29
3.5. Čitaonica u Pazinu (1897.)	47
3.6. Čitaonica u Tinjanu (1898./1900.).....	53
3.7. Čitaonica u Kringi (1911.).....	55
3.8. Čitaonica u Cerovlju (1913.).....	57
4. Zaključak.....	59
5. Literatura.....	61
6. Popis priloga	66
Popis tablica	66
Popis slika	66
Popis grafikona.....	66
Sažetak	67
Summary	67

1. Uvod

Narodni preporod u Istri započinje valom otvaranja čitaonica, koje su znatno prelazile okvire današnjeg značenja riječi „čitaonica“, tj. prostorija koje služe da se u njima čita. U istarskim su se čitaonicama čitale knjige i novine, organizirala su se predavanja, izleti, koncerti, priredbe s bogatim programima (recitacijama, glazbom i dramama, tzv. šaloigramama) i obilježavale su se važne obljetnice. Uz čitaonice se veže i početak kazališne i scenske umjetnosti na hrvatskome jeziku na području Istre.¹ Mjesto je to gdje se, kao neizostavni dio brojnih zabava, održavaju već spomenute šaloigre, tj. kratki igrokazi satiričnoga sadržaja s poukom za osvještavanje naroda.

Na svečanostima su govorili istarski velikani toga vremena, koji su se okupljenima s ponosom obraćali na hrvatskom jeziku. U 19. stoljeću, na samom početku, hrvatski krajevi još uvijek nemaju svoj zajednički jezik. Rastom nacionalne svijesti više se pažnje posvećuje stvaranju moderne hrvatske nacije s pripadajućim narodnim jezikom. U Saboru je u to vrijeme službeni jezik latinski, a u pojedinim hrvatskim krajevima u javnom uporabi talijanski, njemački i mađarski.² U tim su govorima okupljeni pronalazili uporište u daljnjoj borbi i poruku da je riječ moćni alat u borbi za ostvarivanje temeljnih ljudskih prava, sloboda i tako željenoj ravnopravnosti s ostalim narodima. Istarske su čitaonice osnovane za svoj narod te su mu vjerno služile, no nikada one nisu u borbi za ostvarivanje svojih prava osporavale tuđa, što je često isticao i biskup Juraj Dobrila, u duhu katoličkoga nauka.³

Recitirale su se pjesme domaćih književnika, a nakon službenoga dijela, osnivačkih skupština društava ili redovitih godišnjih sastanaka, održavale bi se narodne zabave sa zvucima narodnih glazbala: miha, roženica, diplica, surli. Uz narodnu glazbu zaplesali bi se i tradicionalni plesovi, poput baluna ili polke.⁴

Čitaonice su istovremeno bile izvorište pismenosti, obrazovanja i širenja kulture na hrvatskome jeziku, ali i mjesto svakodnevnih susreta, razgovora i razmjena mišljenja. U svojoj su borbi osnivači čitaonica bili svjesni potrebe da moraju isticati i biti ponosni na svoje korijene,

¹ Crljenko, B. Hrvatska čitaonica u Pazinu. // Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća : zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu. / glavni urednik Josip Šiklič. Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske istarske županije, 1999. Str. 117.

² Matošević, K. Hrvatski jezik u Saboru – 170 godina. Profil Klett. <https://www.profil-klett.hr/hrvatski-jezik-u-saboru-170-godina> (7. 5. 2021.)

³³ Crljenko, B. Hrvatske čitaonice preporodne Istre : žarišta kulturnog i nacionalnog preporoda. Rovinj : HDK [i.e. Hrvatsko kulturno društvo] Franjo Glavinić, 2020. Str. 6.

⁴ Isto. Str. 7.

hrvatsku kulturu i jezik da bi mogli poštovati i uvažavati drugoga, tj. drukčijeg te su se u svojim večernjim druženjima uvijek vraćali na cijenjene hrvatske autore: Augusta Šenou, Petra Preradovića i dr. Čitanjem novina, časopisa i knjiga obespravljeni se istarski narod počeo buditi te je, s vremenom, razvio svijest o sebi, pripadnosti narodu, upoznao se s vlastitim pravima i korijenima te shvatio da i on može biti dio preporoda, dio društva i aktivni sudionik političke scene toga vremena, a sve to ne bi mogao ostvariti da mu hrvatske čitaonice, kao žarišta narodnog okupljanja i preporodne misli, nisu dale sredstvo za borbu protiv neimaštine i neznanja: dotad zabranjivanu i potiskivanu hrvatsku riječ.

Uz čitaonice ubrzo su se osnovala i omladinska društva, a zajedno su organizirali mjesne zabave na kojima su narodu ulijevali novu nadu i oduševljenje napretkom, kako bi ustrajali u borbi, koju su započeli već prvi buditelji naroda. Zabave su trebale uliti novu nadu kako narod ne bi klonuo duhom u poteškoćama na koje se putem nailazilo. Čitaonice su se međusobno podupirale: novčanim priložima, dolaskom na svečanosti ili brzojavnim čestitkama. Osim omladinskih društava, čitaonice su podržavale osnivanje i drugih organizacija i društava: od tamburaških orkestara, amaterskih kazališnih družina, glazbenih društava, limene glazbe pa sve do gospodarskih i kreditnih zadruga te zavoda.

Upravo se na prostorima Istre i Kvarnera otvorio poveći broj čitaonica, nešto više od stotinu, te se tako ostvario najveći odjek čitaoničkog pokreta od svih hrvatskih zemalja. U ovom ćemo se radu osvrnuti na kulturu čitanja u središnjoj Istri u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća s posebnim naglaskom na čitateljska društva središnje Istre, tj. čitateljska društva s djelovanjem u: **Lindaru** (1883.), **Gračiću** (1887.), **Svetom Petru u Šumi** (1889.), **Pazinu** (1897.), **Tinjanu** (1900.), **Kringi** (1911.) i **Cerovlju** (1913.).

Istražujući kulturu čitanja i djelovanja čitateljskih društava Pazina i okolice te vrednujući njihov kulturni značaj za prostor Istre koristili smo se izvornim zapisima čitaonice koja se nalazi u Župnome uredu Sv. Petra u Šumi, arhivskom građom Državnog arhiva u Pazinu (Fondom Carsko-kraljevskog Kotarskoga poglavarstva u Pazinu; 1868. – 1918.), člancima i dopisima iz novina *Naša Sloga* i *Pučki prijatelj* te dosadašnjim relevantnim istraživanjima o čitateljskim društvima u Istri. U ovom radu nije bio cilj obraditi sve čitaonice koje su se pojavile na istarskome području, već smo se zadržali na području središnje Istre, tj. na odabranim općinama i gradu Pazinu. Proučavanjem čitaonica te omladinskih društava, njihovih zapisnika o održanim zabavama i izvještajima o djelovanju možemo, nažalost samo djelomično, rekonstruirati djelić prošlosti „čitaoničara“, strukturu njihovih udruženja, prikazati što se čitalo na našem prostoru stotinjak godina ranije i kako se razvijala spoznaja o potrebi čitanja, ali i obrazovanja.

2. Širenje pisane riječi u Istri u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća

Sredina 19. stoljeća vrijeme je početne ili inicijalne faze integracije hrvatske nacije u Istri, no **čitaonički pokret**, koji traje od sredine šezdesetih godina 19. stoljeća pa sve do Prvog svjetskog rata, nije istovremeno obuhvatio cijeli njezin prostor. Nacionalna se svijest prvo počela buditi na rubovima pokrajine, u Kastvu i otocima, u mjestima koji su bila izvan utjecaja talijanskoga građanstva, a tek se kasnije proširila na unutrašnjost Istre i istarske gradove na zapadnoj obali.⁵ Vrijeme je to kada se učena riječ i knjiga prenosila preko pojedinaca⁶, većinom svećenika i to na veći dio tadašnje hrvatske etničke zajednice u Istri koju su uglavnom, kao najmnogobrojniji društveni sloj, činili seljaci. Svećenici su bili ti koji su se zalagali za tiskanje knjiga za hrvatski puk, pisanje knjiga na hrvatskom jeziku i otvaranje pučkih hrvatskih škola u Istri.

S godinama je veliko breme širenja pisane riječi među hrvatskim pučanstvom u Istri na sebe preuzeo Ježenjac, biskup **Juraj Dobrila**⁷, koji je, iskreno zabrinut za zatečeno materijalno i duhovno stanje naroda, odlučio postati skrbnikom stanovnika iz ruralne središnje Istre iz koje



Slika 1 Molitvenik „Otče, budi volja tvoja“ iz 1854. biskupa Jurja Dobrile

(Izvor: Grad Poreč, <http://www.porec.hr/prva.aspx?stranica=459>, posjećeno 24. srpnja 2020.)

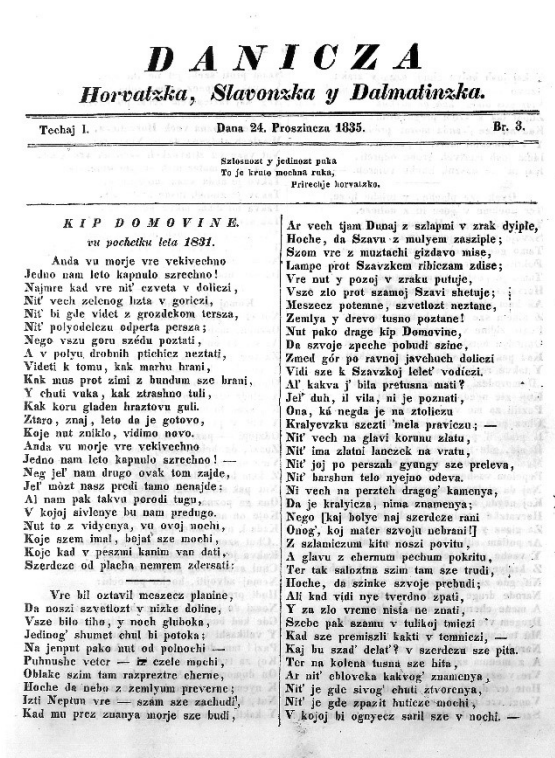
⁵ Dabo, M. „Za kmetске prste“. Juraj Dobrila i širenje pisane riječi. // Problemi sjevernog Jadrana : Problemi sjevernog Jadrana, No. 16, 2017. Str. 65.

⁶ U početnoj fazi nacionalne integracije posebno se ističe Petar Studenac, kanfanarski župnik, koji je iz Zagreba naručivao knjige za Istru. (Šetić, N. O integraciji, odnosno nastanku suvremene hrvatske nacije u Istri. // Hrvatska čitaonička društva u Istri u 19. i početkom 20. stoljeća. / priredio Bruno Dobrić. Pula : Društvo bibliotekara Istre; Pazin : IKD „Juraj Dobrila“, 1993. Str. 7 – 18.)

⁷ Juraj Dobrila (Veli Ježenj u Tinjanu, 16. 4. 1812. – Trst, 13. 1. 1882.), istarski preporoditelj, izdavač, porečko-puljski i tršćansko-koparski biskup, član istarskog sabora u Poreču, zastupnik u carevinskom vijeću u Beču te osnivač i suradnik *Naše Sloge*. (Milanović, B. Preporoditelj Istre biskup dr Juraj Dobrila. Pazin : Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Pazinu, 1970. Str. 3. – 22.)

je i sam potekao.⁸ Najznačajnije biskupovo djelo, ali i najvažnija knjiga za Hrvate u Istri u 19. stoljeću svakako je Dobrilin molitvenik iz 1854. godine *Otče, budi volja tvoja* koji je, uz male preinake, i danas u liturgijskoj upotrebi (Slika 1).⁹ Njegov značaj nije umanjio podatak da se ovdje ustvari radilo o prijevodu njemačkoga izdanja. Gotovo je svaka kuća imala svoj primjerak knjižnice s molitvama za razne prilike.¹⁰ Veliki je napor Dobrila uložio u prilagodbu jezika, kako bi jezik korišten u molitveniku bio prilagođen potrebama slabo obrazovanoga istarskoga društvenoga sloja.¹¹ U tiskanju vjerskih i poučnih knjižica, kalendara i novina, Dobrila je uvijek pred očima imao siromašni kmetski stalež, prilagođavajući format, slova pa čak i debljinu papira. Znao je da seljačke ruke, koje su navikle na grube poljodjelske radove, teško okreću tanke stranice knjiga i da bi daleko pogodniji bio deblji i otporniji papir.¹²

Uopće ne čudi da se u hrvatskome narodu u 19. stoljeću gubi nacionalna svijest, u nemiloj situaciji u kojoj je narod s jedne strane pritisnut germanizacijom, s druge mađarizacijom, a u Istri i talijanizacijom. O tome progovara i elegija zagrebačkoga kanonika, književnika i preporoditelja **Pavla Štoosa** *Kip domovine vu početku leta 1831.*, objavljena u *Danici* 1835. godine, u kojoj je naša domovina Hrvatska prikazana u liku žene u crnini koja oplakuje nesretnu sudbinu, a njezina se djeca srame vlastite majke: *Vre i svoj jezik zabiti Horvati/Hote, ter drugi narod postati*¹³ (Slika 2). U sljedećim se stihovima iskazani očaj mijejanja, i to u trenutku kada majci pristupa sin s obećanjem da će se boriti za svoju domovinu, za nju!¹⁴



Slika 2 Pavao Štoos, „Kip domovine vu početku leta 1831.“ (Izvor: NSK, <https://www.nsk.hr/wp-content/uploads/2018/03/Kip-domovine.jpg>, posjećeno 22. srpnja 2020.)

⁸ Dabo, M. „Za kmetske prste“. Juraj Dobrila i širenje pisane riječi. // Problemi sjevernog Jadrana : Problemi sjevernog Jadrana, No. 16, 2017. Str. 67.

⁹ Razvoj crkvenog nakladništva u Istri. Porečka i pulska biskupija. <https://www.biskupija-porecko-pulska.hr/izdanja.html> (24. 7. 2020.)

¹⁰ Orlić, I. Dobrilina narodna čitanka. Franina i Jurina : istarski kalendar za 2005. godinu. Buzet : Reprezent, 2005. 82 – 84.

¹¹ Dabo, M. „Za kmetske prste“. Juraj Dobrila i širenje pisane riječi. // Problemi sjevernog Jadrana : Problemi sjevernog Jadrana, No. 16, 2017. Str. 70.

¹² Isto. Str. 75.

¹³ Pavao Štoos. Klasici hrvatske književnosti II – Pjesništvo. Ur. Zvonimir Bulaja, Zagreb : ALT F4 d.o.o. Bulaja naklada, 2000.

¹⁴ Šicel, M. Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća. Zagreb : Školska knjiga, 1997. Str. 49.

U vrijeme **inicijalne faze nacionalne integracije**, tridesetih godina 19. stoljeća, sudbina naroda neodjeljiva je od gospodarskih, društvenih i političkih prilika toga vremena, a sve do 1820. godine narod se suočava s teškim vremenima: velikom nestašicom hrane, smrzavanjem uroda i drastičnog pada u razvoju maslinarstva. U drugoj polovici 19. stoljeća sve je više velikih zemljišnih posjeda, koji nastaju spajanjem više manjih, upravo zbog nemogućnosti plaćanja poreznih obveza, a tom se promjenom mijenja i cjelokupno društvo: kako raste broj veleposjednika u gradovima tako se novi stalež dijeli na stare plemićke obitelji i novopridošle bogataše.

U **središnjoj fazi nacionalne integracije**, točnije 1870. godine, pojavljuje se i najstariji list na hrvatskom jeziku u Istri: *Naša sloga*¹⁵. Iščitavajući njezine stranice saznajemo da su istarski seljaci, čak četrdeset godina nakon početka preporoda, još uvijek velikim dijelom neobrazovani. Malo je pismenih, a razlog pronalazimo u nedostatku vremena zbog cjelodnevnog rada na polju i skrbi za mnogobrojnu obitelj.

Vijestima o razvoju školstva, pismenosti i širenju pisane riječi posvećuje se veliko zanimanje na stranicama *Naše sloge*, a to potvrđuje osvrt odmah u prvome broju u lipnju 1870. godine:

*I po Istri, na Kvarnerskih Otocih i po ostalom Primorju ima već, hvala Bogu, toliko škola, da skoro sav mladji naraštaj umi čitati. Ali, ako je to i vriedno svake i najveće hvale, ipak se neda tajiti, da ta dragociena vještina, u tih naših stranah, žalibože, još malo komu koristi. Ier kod svih kolikih knjiga, što se svaki dan štampaju i po svietu štiju, u naš jih narod jako malo prodire, pa se u nas još i danas misli i djela na onaj isti način, kao što se je to prije sto godina mislilo i radilo.*¹⁶

U dopisu iz središnje Istre, objavljenom već u 2. broju *Sloge* 16. lipnja 1870., dopisnik uspoređuje čitateljske navike naših Istrana s navikama naprednijih Europljana, Čeha i Nijemaca. Ako seljaci u Češkoj i Njemačkoj čitaju i uče u vrijeme kratkih predaha, kada volovi počivaju od rada, a oni sjede s knjigom ili novinama na plugu, to može i naš istarski seljak. Iako

¹⁵ *Naša sloga* (1870. – 1915.) bila gospodarski, politički i poučni list istarskih Hrvata te se smatra primarnim izvorom koji svjedoči o narodnoj borbi Hrvata iz Istre i Kvarnerskih otoka za temeljna ljudska, politička i nacionalna prava. Među istarskim je Hrvatima *Naša sloga* ostavila značajan utjecaj, što na proces nacionalne integracije, to i na modernizaciju i demokratizaciju. *Sloga* je ubrzo nakon pokretanja naišla na svoju publiku s različitim stranama Istre i Kvarnerskih otoka, odakle se javlja sve više i više rodoljuba, što se vidi po sve većem broju pretplatnika, i to nakon svega 2 mjeseca izlaženja. Kao list koji se izravno obraćao seljačkome sloju, imao je prilagođen stil i sadržaj, a osobito su bili zanimljivi pučki likovi. Bili su to likovi stvoreni da budu bliski narodu, oni koji progovaraju o najvažnijim problemima koji brinu narod, jezikom kojim su i oni sami govorili, čakavicom. Upravo su im zato ti razgovori bili bliski i zanimljivi, ali i lako čitljivi. (*Naša sloga*. http://www.ino.com.hr/digitalizirana-gradja/info/nasa_sloga, 24. 7. 2020.)

¹⁶ *Naša sloga*, br. 1., Trst, 1. 6. 1870., 1.

je zapušten i zanemaren narod, koji po svojim selima ima ili malo škola ili su one u talijanskim rukama, nedvojbeno će naći vremena za čitanje, i to ne samo *Naše sloge*, već i drugih knjiga „samo kad se bude jedanput u čitanje zaljubio, ter vidio, da mu je korisnija muka s čitanjem, nego li bez čitanja ili štenja“¹⁷.

U kršćanskome je duhu bilo da se seljak, a to je vidio svatko tko je putovao Istrom, nakon nedjeljne svete mise ili u blagdansko vrijeme sa svojim bližnjima odmara, ljeti u hladu, a zimi na suncu, razgovara, a nađe se i netko tko zna čitati, a drugi slušaju tog pripovjedača kao da slušaju dragog prijatelja koji je „došao iz strane zemlje, pak zna svašta liepo i razumno pripoviedati (...) A dogodi li se da nebude svaki svega razumio, naći će se i takvih ljudih, koji će sve razumjeti, pa će drugim tumačiti...“¹⁸. Svjedocima takve žive želje za učenjem i čitanjem postaju čitaonice koje se u kratkom vremenu pojavljuju kao temelj za obrazovanje naroda i napretka, a te 1871. poznajemo već četiri čitaonice u Istri: „najme Pulsku, Kastavsku, Boljunsku kod Trsta i Materijsku na Krasu“¹⁹, a najavljeno je otvaranje i pete na otoku Krku.

Pojavom *Naše sloge*, ali i otvaranjem čitaonica diljem Istre, seljak dobiva list koji donosi poučne članke, od vinogradarstva, ratarstva pa sve do političkih događanja toga vremena, na lokalnoj, ali i svjetskoj razini.²⁰ Gledajući društvenu strukturu istarskih Hrvata i mali broj hrvatske inteligencije²¹, *Sloga* se obraćala neposredno istarskome seljaku. Bio je to prvi preporodni list u Istri koji se izravno obraćao seljacima, pritom pazeći na prilagodbu sadržaja i stila. Pokušavajući osvijestiti narod o važnosti knjige i obrazovanja, *Naša je sloga* u rubrici *Različite vesti* često isticala važnost čitanja dajući svojim pretplatnicima obavijesti i o drugim novinama, a pritom ih je podsjećala na poučni i zabavni *Vienac*, časopise za učitelje i odgajatelje *Napredak* i *Školski prijatelj*, svećenstvo *Katolički list*, za gospodarstvo *Gospodarski list*, ali i političke novine *Obzor* Narodne stranke i njemački *Sudslavishe Correspondenz* te zadarski *Narodni list* i *Nazionale*. U svome osvrtu (naslovljenom *Novinarstvo hrvatsko*²² i *Naše novinarstvo*²³) *Sloga* je „najusrdnije“, tj. najsrdačnije, preporučila svim svojim zainteresiranim čitateljima pretplatu na *Našu slogu*, ali i druge novine te zato i u nastavku navodi cijene pretplata za spomenute novine.

¹⁷ Naša sloga, br. 2., Trst, 16. 6. 1870., 8.

¹⁸ Naša sloga, br. 2., Trst, 16. 6. 1870., 8.

¹⁹ Naša sloga, br. 3., Trst, 1. 2. 1871., 10.

²⁰ Naša sloga. Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43068> (21. 7. 2020.)

²¹ Godine 1870., kada je pokrenut list *Naša Sloga*, 85 % istarskoga društva činili su seljaci. (Istra kroz vrijeme : pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku / uredio Egidio Ivetic ; [autori Marino Budicin ... et al. ; fotografije Duško Marušić Čiči ... et al. ; prijevod s talijanskog Rodolfo Segnan]. - Rovinj : Centar za povijesna istraživanja. Str. 445.)

²² Naša sloga, br. 1., Trst, 1. 1. 1872., 3.

²³ Naša sloga, br. 2., Trst, 16. 1. 1872., 7.

U rubrici „Svašta ponešto“ urednici donose primjer dobre prakse iz Njemačke navodeći da se u njemačkom selu Markfalva, u Sedmogradskoj ili Transilvaniji, seljaci organizirano okupljaju u čitateljskom društvu, naslovljenom *Mladenačko Društvo*, već punih četrdeset godina, što bi značilo od 1831. godine. Članovi su neoženjeni mladići koji postaju članovi odmah nakon završetka pučke škole i ostaju članovi do ženidbe. Prije pristupanja članovi moraju biti pismeni jer je namjena društva da se u njemu mladići usavršavaju i uče o životu tako da čitaju svakakve dobre i korisne knjige. Godišnje se plaća mala članarina, nazvana društvarina, a od nje se kupuju knjige za skupnu knjižnicu, tj. zbirku knjiga.²⁴ Ovu su vijest urednici *Naše sloge* preuzeli iz njemačkih novina kako bi se i naši ljudi, poučeni dobrim primjerom, organizirani i razmislili o svekolikoj koristi takvoga društva. Iako se nad hrvatskim narodom provodila germanizacija, koja posebno dolazi do izražaja pedesetih godina, neki nisu dovoljno ovladali njemačkim jezikom da bi razumjeli vijest iz izvornika, što se navodi u novinama krajem iste godine: „Te su novine došle nekako u ruke i jednomu našem kmetu, koji je sve nešto u nje buljio, kao da razumije što čita, a nije razumio ni puste riječi, akoprem su ga u njegovom djetinjstvu mučili pet celih godina čitanjem njemačkih školskih knjigah“²⁵.

Pedesete su godine ostale obilježene Bachovim apsolutizmom, apsolutističkim režimom koji ime duguje ministru **Alexandru Bachu**. Dolazi do sve veće germanizacije, progone se hrvatski intelektualci, obustavlja se tisak, zatvaraju se čitaonice i dr. U knjizi *Počeci moderne Hrvatske* povjesničarka Mirjana Gross govori o posljedicama germanizacije na obrazovanje hrvatskih đaka: „Golema većina učenika nije mogla pratiti gimnazijsku nastavu na njemačkom jeziku. Profesori svih predmeta morali su najprije prevoditi nepoznate riječi i pojmove na hrvatski a tek onda prići izlaganju gradiva. Germanizacijski sustav nije poštovao osnovno pravilo da učenik mora najprije poznavati materinji jezik a tek onda učiti strani jezik. Gimnazije nisu dakle obavljale zadaću naobrazbe budućih intelektualaca (...) nego su postale škole za učenje njemačkog jezika.“²⁶

Šezdesetih godina odlučnije se pristupa širenju nacionalne svijesti, a jedan je od odlučujućih kamena spoticanja na putu do budućega razvoja Hrvata u Istri bilo i pitanje jezika i obrazovanja. Jedan od ključnih preduvjeta za osvještavanje čovjeka o njegovomu postojanju i buđenja osjećaja pripadnosti određenoj ljudskoj zajednici bilo je pružanje prava na korištenje svog, materinskog, jezika. Ipak, većina se Hrvata u Istri bavila poljodjelstvom te im njihov gospodarski položaj nije omogućavao previše slobodnog vremena da se bore za svoj jezik u

²⁴ Naša sloga, br. 20., Trst, 16. 10. 1871., 83.

²⁵ Naša sloga, br. 23., Trst, 1. 12. 1871., 95.

²⁶ Gross, M. *Počeci moderne Hrvatske, Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860*. Zagreb : Globus, 1985. Str. 318.

društvu, uz brige za klimu, poreze, dugove te druge dnevne obaveze. U svojoj svakidašnjoj borbi za opstojnost seljaci su nedovoljno marili za čitanje i obrazovanje jer u tome nisu vidjeli svoju budućnost. Vidjeli su, nažalost, da im je jedina mogućnost bila škola u rukama tuđinaca.

Krajem 1870. godine *Naša sloga* u članku „Poziv na predplatu“ donosi svoje dojmove na kraju prve godine izlaženja lista te ističe da su rezultati dalje bolji od onoga čemu su se nadali u početku: „Kad se je tiskao prvi broj ovoga pučkog lista, mi smo se nadali i ovomu i onomu, ali nismo nikad tomu, da će mu se predbrojnici već za koj mjesec na tisuća brojiti. Iz toga se vidi, da nam je narod bio baš željan čitanja pak da smo se u dobar čas latili svoga posla“²⁷

U prosincu 1871. *Naša sloga* prenosi probleme jednoga kmeta navodeći sljedeće: „...neka gleda, da mu diete nedojde u talijanske ruke, jer tada nije odgojio nego najljuće neprijatelče svoje krvi i naroda.“²⁸ Istina je da, u to vrijeme, u Istri ima i previše takvih nesretnika zbog talijanskih namjera da učeći hrvatsku djecu svojoj riječi i kulturi do kraja iskorijene hrvatsku riječ.²⁹ I dok se u našim školama još nikada nije „izgubilo“ talijansko dijete, u talijanskim se školama „izgubilo na hiljade i hiljade naše djece“³⁰.

Desetak godina ranije, u trenutku osnivanja prvih čitaonica u Istri, udio nepismenih osoba u hrvatskim je zemljama bio na visokih 80 %.³¹ Pogledamo li samo Istru razina je nepismenosti očekivana jer su učenici u školi učili talijanski i njemački jezik, a tako i kulturu, a da sam jezik nisu prethodno znali ni učili u svojim obiteljima. Uz to, nepismenosti nikako ne pogoduje ni tadašnja loša prometna povezanost i nepovoljno, opće gospodarsko stanje. Uz takve podatke, pismenost je bila na očekivanoj, iako nezavidno niskoj razini. Mnoga su seoska djeca, zbog siromaštva, neznanja i nepovjerenja u sveukupnu dobrobit obrazovnog sustava, ostala kod kuće. Cijela je obitelj pritom smatrala da su, kao obični težaci, daleko isplativiji za obitelj, ali i narod, nego kao učeni ljudi.

²⁷ *Naša sloga*, br. 13., Trst, 1. 12. 1870., 50.

²⁸ *Naša sloga*, br. 22., Trst, 16. 11. 1871., 90.

²⁹ *Naša sloga*, br. 23., Trst, 1. 12. 1871., 94.

³⁰ *Naša sloga*, br. 36., Pula, 4. 9. 1913., 1.

³¹ Stvaranje građanskog društva (1790 – 1918). // Povijest. Hrvatska povijest 21. / glavni urednik Ivo Goldstein. Zagreb : Biblioteka Jutarnjeg lista, 2007. Str. 258.

O štetnosti talijanskih škola za razvoj pismenosti u Istri, ali i položaju njihova materinskog hrvatskog jezika, govore kratko i sažeto Franina i Jurina na proljeće 1872. godine: „Jurina: Znaš ti Franino, šta ti pisat? Franina: Znam neč malo, ač kad sam ja va školu hodjeval, nisu još škole talijanske bile. Jurina: Pak ča misliš, da naše sadašnje talijanske škole niš nevaljaju? Franina: Aj, valjaju, ač meštar nerazumi dece, a deca nerazumiju meštra!“³²



Franina i Jurina.

Fr. Čujem, da naše istarske škole baš lepo napredaju!

Ju. Kako ćeš, da napreduju, kad nisu za to, da se deca navade va njih čagod lepa, dobra i koristna; nego samo za to, da se na vrat na nos ča prej potalijanče i sbaštardaju!

Fr. A ča dem ni ja drugo, nego to! Već ti znaju tako talijanski, da im se i

sami učitelji čude. Tako mi se pripoveda, kako je negde neki mučitelj, hoću reć učitelj, pital otroka, da ča će reć: *il seno* (njedra).

Ju. Pak?

Fr. Pak da mu je dete na to odgovorilo čisto hrvatski: Gospodine, tu fali barem još jedna beseda; jer za besedami: *il seno*, bi imelo biti: *il slama*, il pak ča drugo. Molim vas dakle dozrecite mi vi, da vidim ča mislite reć.

Ju. Viš ga! Onda?

Fr. Onda ga učitelj, kako ni razumel toga detetovoga mudrovanja, zapita srdito: *Cosa* (koza) *dite?* (ča deš?)

Ju. A otrok?

Fr. Otrok jer jo mislel, da ga učitelj za kozu drži, to mu se jo videlo grdo, pak je omuknul!

Slika 3 Franina i Jurina o školstvu

(NS, br. 3., Trst, 1. 2. 1874., 11.)

Iako učenici u Istri nisu razumjeli svoje učitelje, oni su i dalje ustrajali na talijanizaciji, o čemu svjedoče dijalozi Franine i Jurine, koji talijanskim učiteljima nadodaju nadimak „mučitelji“, misleći pritom na smušenost koju su svojim riječima stvorili u glavama učenika. Talijanske su riječi „il seno“ (njedra) i „cosa“ (što) učenici tumačili kao „sijeno“ i „koza“ jer su po izgovoru bile bliske upravo tim hrvatskim riječima. U ovome je primjeru učiteljeva rečenica „Cosa (dite)?“, a prema Franini i Jurini „Ča (deš)?“, nenamjerno shvaćena kao uvreda, što je onemogućilo normalan tijek nastavnoga sata i uspješnu komunikaciju: „Otrok jer je mislel, da ga učitelj za kozu drži, to mu se je videlo grdo, pak je omuknul!“³³ (Slika 3).

Godine 1890. u Istri je djelovalo 89 hrvatskih i slovenskih osnovnih škola, 19 mješovitih (u kojima se učilo na dva jezika) te 60 talijanskih. Pregledom popisa stanovništva koji se proveo

³² Naša sloga, br. 5., Trst, 1. 3. 1872., 19.

³³ Naša sloga, br. 3., Trst, 1. 2. 1874., 11.

te godine zamjećuje se usporavanje procesa talijanizacije jer je broj Talijana i talijanaša³⁴ sve manje u usporedbi s Hrvatima i Slovencima.³⁵

Matica hrvatska, književno i kulturno društvo, tih je godina, gotovo 50 godina od svoga osnivanja, kontinuirano objavljivala i reklamirala nove naslove, što djela hrvatskih autora, što prijevode grčkih i rimskih klasika, sa željom promicanja nacionalnog i kulturnog identiteta i skrbi za opći društveni razvitak. U broju iz 1890. godine navode, između ostaloga, sljedeće naslove, koji su upravo tiskani: Šenoine *Sabrane pripoviedke*, Kumičićevu *Teodoru*, Novakove *Podgorske pripoviedke*, Harambašićeve *Pjesničke pripoviesti* i dr. (Tablica 1).³⁶

Knjiga	August Šenoa, <i>Sabrane pripoviedke. Svezak II.</i>	Eugen Kumičić, <i>Teodora</i>	Vjenceslav Novak, <i>Podgorske pripoviedke</i>	August Harambašić, <i>Pjesničke pripoviesti</i>	Publije Kornelije Tacit, <i>Manja djela</i>
Cijena	40 nvč. ³⁷	30 nvč.	30 nvč.	30 nvč.	40 nvč.

Tablica 1 Cijena novih knjiga u izdanju Matice hrvatske 1890. godine

Krug intelektualaca koji se okupio oko *Naše sloge* većinom se sastojao od svećenstva³⁸, uz svega nekoliko svjetovnjaka, što je očekivano i razumljivo. Svećenici su bili jedini društveni sloj koji je bio dovoljno obrazovan a, opet, nacionalno osviješten i blizak narodu. Nacionalne ideje koje su dolazile iz smjera Rijeke, Kastva, Zagreba i Trsta, svećenstvo je lako primalo i kasnije prenosilo dalje.³⁹

U nacionalnom buđenju seljaka temeljnu je ulogu odigrao spomenuti list *Sloga*, koji je kontinuirano isticao neodgodivu potrebu za prosvjećivanje, otvaranjem i pohađanjem škola i obrazovanjem. Kako bi osvijestio narod, list je iz broja u broj isticao probleme velikoga neznanja koje je vladalo pukom napominjući da je to glavni razlog ekonomske zaostalosti

³⁴ Talijanaš je pojam koji se odnosi na pojedinca koja je sklona Talijanima ili talijanskom jeziku. (Talijanaši. Hrvatski jezični portal. <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> 8. 5. 2021.)

³⁵ Šepić, D. O procesu integracije hrvatske nacije u Istri. // Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća. Zagreb : 1981., 262.

³⁶ Naša sloga, br. 3., Trst, 6. 3. 1890.

³⁷ Oznaka nvč. je kratica za novčić, što ne odgovara današnjem pojmu novčića, već se odnosi na novčanu valutu koja se zvala još i „nova forinta“ i zamijenila je dotadašnji valutu „krajcar“. (Martinčić, I. Bogoslav Šulek o austrijskoj novčanoj promjeni iz 1858. godine i o njezinoj provedbi u Hrvatskoj. // Numizmatičke Vijesti, Vol. 60, No. 71. Zagreb : 2018., Str. 162.)

³⁸ Uz Dobrilu i svećenika Antuna Karabaića, koji je prihvatio poziv za uređivanje i upravljanje listom te zajedno s Matkom Bastijanom uređivao list do godine 1881., u izradi lista su se istaknuli i Ivan Bastijan, Matija Ujčić, Franjo Feretić, Mate Jurinac, Tomo Padavić i drugi. (Milanović, B. Hrvatski narodni preporod u Istri : Knjiga I. Pazin : Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1967. Str. 217.)

³⁹ Milanović, B. Hrvatski narodni preporod u Istri : Knjiga I. Pazin : Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1967. Str. 217.

istarskoga sela, ali i političke neupućenosti. Zato su, kako bi pridobili narod, urednici na stranicama često objavljivali primjere iz svijeta i spominjali velike narode (Nijemce, Francuze, Engleze, Talijane i dr.), nazivajući ih „prvim narodima ovoga svieta“⁴⁰, koji stečeno mogu zahvaliti knjizi, školi i cjeloživotnome obrazovanju i takvi, obrazovani, oni se mogu snaći u svijetu. A što, s druge strane, može neobrazovani seljak? Može živjeti u mraku i bijedi, kao što živi i istarski seljak. Ako vidimo da je knjiga na narodnome jeziku spasila te prve narode svijeta, može spasiti i naš narod, savjetuje im *Sloga*. U članku „Svjetlo, svjetlo, dajte svjetlo!“, poručuju narodu „daj se dakle na djelo, daj se na knjigu!“⁴¹ jer upravo će to svjetlo omogućiti da Istra postane zemljom blagostanja, a ne neznanja.⁴²

Iako se na prvi pogled činilo da će se pitanje neobrazovanosti i neznanja moći riješiti tako da se seljaku daju pučke knjige, problem je bio daleko kompliciraniji. Do napretka se moglo doći samo prosvjećivanjem istarskih Hrvata u političkom pogledu kako bi izborima na odabrane položaje u općinama bili postavljeni ljudi koji će zastupati njihove interese, a kasnije i otvarati njihove, hrvatske škole i, naposljetku, hrvatske čitaonice, a ne njemačke i talijanske. Dokle god su općinama, školama i čitaonicama vladali tuđinci, istarski seljaci nisu mogli dobiti obrazovanje i mogućnost da u budućnosti izgrade karijeru svećenika, liječnika, suca ili odvjetnika, sve službe koje su tada većinom bile u rukama vladajućih, u rukama tuđinaca.⁴³

Nakon svega dva mjeseca izlaženja *Naša je sloga* odabranim vijestima pridobila čitateljstvo, što vidimo u rastućem broju pretplatnika u Istri i na Kvarneru. O širenju pisane riječi i prodaji knjiga 1870. godine piše Ivan Bralić, knjižar iz Šibenika, koji ističe nepovoljnu situaciju, preporučuje čitateljima svoju knjižaru i pritom ističe svoj pogled na uzroke slabe prodaje: problem vidi u samim piscima koji svoje knjige objavljuju bez prethodne najave potencijalnim kupcima. Odmah predlaže i rješenje i drukčiji pristup prodaji: „kroz velike oglase, kroz razaslanje knjigah knjižarom i kroz neumorno kupljenje predbrojnukah“⁴⁴, ugledavši se na druge narode. Unatoč preporuci reklame (tzv. „veliki oglasi“) za knjige pojavit će se 10 godina kasnije s promocijom *Istarskih narodnih pjesama hrvatske*, pozamašne knjige od 380 stranica po cijeni od 1 forinte (Slika 4).

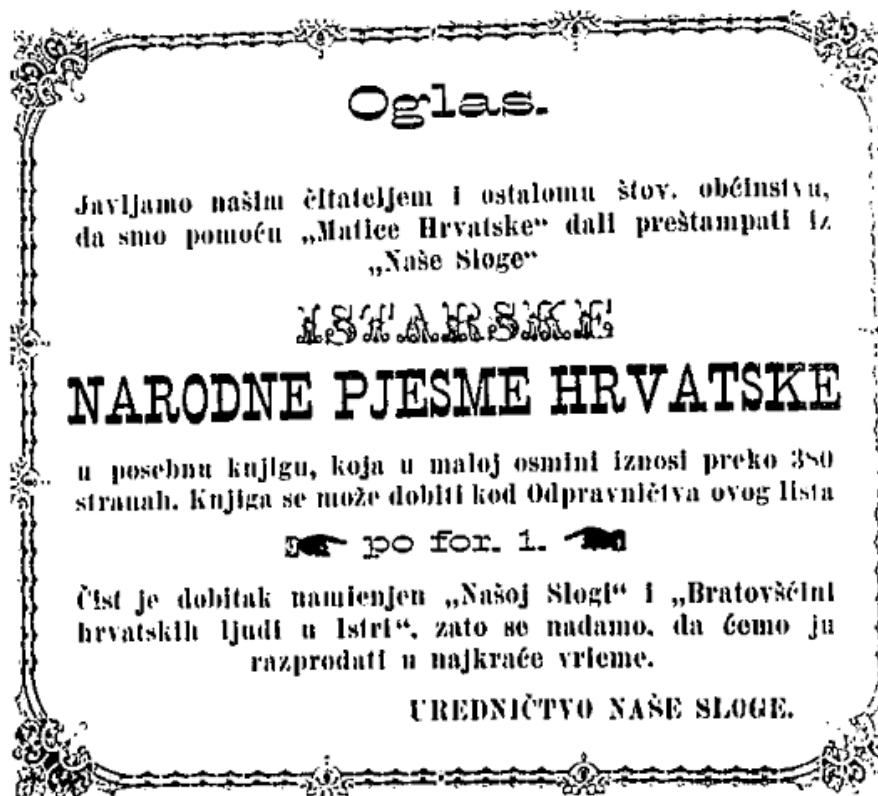
⁴⁰ Naša sloga, br. 5., Trst, 1. 8. 1870., 20.

⁴¹ Naša sloga, br. 8., Trst, 16. 9. 1870., 32.

⁴² Naša sloga, br. 8., Trst, 16. 9. 1870.

⁴³ Gross, M. Značaj prvih deset godišta Naše Sloge kao preporodnog lista. // Zbornik Pazinski memorijal. Sv. 2. Pazin : Katedra Čakavskoga sabora, 1970. Str. 48.

⁴⁴ Isto.



Slika 4 Reklama za „Istarske narodne pjesme Hrvatske“

(NS, br. 11., Trst, 1. 6. 1880, 42.)

Cjelovito je izdanje objedinila i prodavala Matica hrvatska, ali reklamu za knjigu oglasila je sama *Sloga*. Nažalost, pregledom reklamnog prostora uočljiva je mala zastupljenost reklama za knjige, ali više je oglasa za bankarske usluge i pozajmice, lijekove, crkvene potrepštine, poljoprivredne alate i dr.⁴⁵

Kako bi se proces osvješćivanja naroda ubrzao, uz članke *Naše sloge*, osniva se sve više čitaonica, a uz čitaonice, po češkome se uzoru, na istarskome prostoru javljaju i posebne narodne skupštine na otvorenom, tzv. tabori, mjesto na kojem će se narod upoznati sa svojim pravima i dužnostima koje ima prema državi. Uza sav trud, i dalje je nedovoljan broj hrvatskih svećenika i učitelja što direktno utječe na veliki postotak nepismenosti u narodu.⁴⁶

Koja je opća razina pismenosti i obrazovanosti krajem 19. stoljeća, gledamo li izvan granica Istre? U austrijskom dijelu Monarhije razina je na 24,4 % nepismenog stanovništva

⁴⁵ Ljubešić, M. Stilistička analiza reklama u Našoj slozi. // Riječ : časopis za slavensku filologiju. Rijeka : Hrvatsko filološko društvo, 2009. Str. 59 – 71.

⁴⁶ Naša sloga, br. 2., Trst, 16. 6. 1870., 9.

(iznad 6 godina starosti), u Austrijskom primorju⁴⁷ taj je postotak čak 60,06 %, a u nepismenije dijelove države svakako pripada Dalmacija s 89,3 % nepismenog stanovništva. No, vratimo se na Istru i odnos Talijana i Hrvata. Usporedimo li brojke u istarskom i primorskom području uočiti ćemo velike razlike. Kod Talijana prosječna je nepismenost ispod 50 % (na 49,1 %), a kod Hrvata čak za 25 % veća i iznosi 74,1 %. Najporaznije je stanje u kotarevima Poreč i Pazin, što svakako čudi jer je od 1825. do 1860. Pazin bio upravni centar Istre, a od 1861. godine tu ulogu preuzima Poreč te je sjedište Pokrajinskoga sabora i Zemaljske vlade, tj. *Giunte*. Naizgled sasvim nejasna situacija, ali nakon pomnije analize bit će jasno zašto je došlo do tako velikog udjela nepismenog stanovništva. Godine 1890. Poreč ima 3126, a Pazin nešto više, 3227 stanovnika. U tim gradovima većinom žive Talijani, a to se posebno odnosi na grad Poreč. Ruralni dio naseljen je većim dijelom hrvatskim stanovništvom.⁴⁸ Godine 1882. o nepismenosti piše i *Naša sloga*, osvrnuvši se posebno na slučaj Poreštine. Naime, svećenici mogu poučavati djecu samo ako predaju na talijanskome, a ne hrvatskom jeziku. Uz to, na školsku adresu dolaze talijanske knjige. Stoga, izdvojeni postotak nepismenih na istarskome području nije nevjerojatan, već očekivan, kako sve odluke proizlaze iz odluka vladajućih, a vladajući su Talijani.

Jesu li uočljive promjene u nadolazećim godinama? Godine 1913. preko 10000 djece u Istri je i dalje bez osnovnog obrazovanja, a to su većinom Hrvati i Slovenci.⁴⁹ U Istri se od 1890. do 1915. godine broj školske djece sa 74,1 % povećao za svega 2,5 %. Malen je to postotak, a usporedimo li ga s Dalmacijom, Istrani dosta zaostaju, jer je tamo u navedenom razdoblju došlo do povećanja od gotovo 10 % (točnije 9,1 %).⁵⁰

Ipak, uza sve uložene napore, položaj hrvatskoga jezika i školstva do 1915. godine sve se više poboljšava. Godine 1913., prema službenim talijanskim podacima, bilo je 145 hrvatskih (i 35 slovenskih) škola, a ta se brojka 1918. diže na čak 194 hrvatske škole (i 45 slovenskih).⁵¹

Kao što vidimo iz navedenih podataka do 1918. godine otvoreno je gotovo 200 hrvatskih škola, što je hvalevrijedan broj, no obrazovanje čovjeka ne leži samo u formalnom obrazovanju koje se stječe u školskim klupama. Obrazovan će čovjek biti onaj koji shvaća važnost čitanja,

⁴⁷ Austrijsko primorje je nekadašnja austrijska upravna jedinica koja je obuhvaćala područje sjevernoistočnoga Jadrana (Austrijsko primorje. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 10. 5. 2021.)

⁴⁸ Cukrov, A. Između obrazovanja i denacionalizacije, Lega Nazionale i njezine škole u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Pula : Biblioteka Histria-Croatia, C.A.S.H. Pula. 2001. Str. 9.

⁴⁹ *Naša sloga*, br. 36., Pula, 4. 9. 1913., 1.

⁵⁰ Gross, M. Značaj prvih deset godišta Naše Sloge kao preporodnog lista. // Zbornik Pazinski memorijal. Sv. 2. Pazin : Katedra Čakavskoga sabora, 1970.

⁵¹ Milanović, B. Hrvatski narodni preporod u Istri : Knjiga I. Pazin : Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1967. Str. 345.

a kulturni narod onaj koji shvaća važnost otvaranja i razvitka javnih knjižnica, o čemu govori i Antun Gustav Matoš:

Mi ništa ne znamo, jer ne čitamo. Ne čitamo, jer nemamo knjiga. Nemamo knjiga, jer nemamo biblioteka. Bilo bi suvišno isticati potrebu javnih biblioteka. Po njima se može suditi o stepenu znanja, obrazovanja, pa i karaktera narodnog. Biblioteke dopunjavaju državni sistem obrazovanja. Čovjek obrazovan tek školom, bez druge lektire, nije obrazovan čovjek. Kultura jedne zemlje može se mjeriti brojem njenih biblioteka, knjiga i čitalaca. Sa tog gledišta mi nismo kulturni narod.⁵²

Knjižnice, prema Matošu, imaju neizostavnu ulogu u kulturnom razvitku svakoga društva. One su tu da nude blago koje se čuva za buduće generacije kako bi svojim fondom obogaćivale život pojedinaca i omogućavale razvoj kulture, znanosti i obrazovale društvo u kojem djeluju.

⁵² Virtualna zbirka Antuna Gustava Matoša. <http://virtualna.nsk.hr/agm/1912/03/13/matos-o-knjiznicama/> (25. 5. 2021.)

3. Povijest čitaoničkog pokreta u Istri

Prve se čitaonice, kao kulturna središta za promicanje čitanja i pisane riječi, pojavljuju u 17. stoljeću: najprije u **Engleskoj**, a zatim u drugim razvijenijim europskim državama – **Francuskoj** i **Njemačkoj**.⁵³ Premda se prve posudbene knjižnice pojavljuju na engleskom području početkom 17. stoljeća, do značajnijeg razvitka doći će u 19. stoljeću. Posudbene knjižnice najčešće se razvijaju iz čitaonica, čitateljskih društava, a nekad iz knjižnica u župama ili školama za radnike. Početkom 19. stoljeća rađa se zamisao o putujućim knjižnicama, s konjskim kolima ili na kolicima.⁵⁴

U hrvatskim se zemljama čitaonice javljaju nešto kasnije, u 18. stoljeću, a pod nazivom „čitaonice“ spominju se u vrijeme hrvatskog narodnoga preporoda, četrdesetih godina 19. stoljeća.⁵⁵ Narodne, školske, znanstvene i specijalne knjižnice javljaju se u 19. stoljeću, a jedna od prvih znanstvenih knjižnica Mornarička je knjižnica u Puli, koja u tom gradu djeluje od 1865. godine. Ilirske su čitaonice preteče narodnih knjižnica, iako narodne knjižnice u današnjem smislu riječi, koje financiraju jedinice lokalne samouprave, nastaju tek na početku 20. stoljeća.⁵⁶

Čitaonice postaje mjesto susreta učenih pojedinaca (književnika, intelektualaca i dr.) koji dolaze kako bi dobili informacije o najnovijim zbivanjima u svijetu, ali i o svojoj struci, čitajući novine i časopise i posuđivanjem knjiga. Čitaonice su, osim toga, postale mjesto raznih intelektualnih razgovora, rasprava, ali i mjesto na kojem će njezini članovi kvalitetno provoditi dokolicu⁵⁷, ali i mjestu na kojem će se recitirati i pjevati domoljubne pjesme i razgovarati o budućim kulturnim i političkim poduhvatima. U čitaonicama, kao društvima koje su imale i političko obilježje, okupljaju se narodni preporoditelji, iako u svojim statutima ne navode tu djelatnost, već ističu prvenstveno čitanje različitih knjiga i časopisa.⁵⁸

⁵³ Crljenko, B. Hrvatske čitaonice preporodne Istre : žarišta kulturnog i nacionalnog preporoda. Rovinj : HDK [i.e. Hrvatsko kulturno društvo] Franjo Glavinić, 2020., Str. 125.

⁵⁴ Hebrang Grgić, I. Kratka povijest knjižnica i nakladnika : s kodovima i aplikacijom. Zagreb : Naklada Ljevak, 2018. Str. 132.

⁵⁵ Crljenko, B. Hrvatske čitaonice preporodne Istre : žarišta kulturnog i nacionalnog preporoda. Rovinj : HDK [i.e. Hrvatsko kulturno društvo] Franjo Glavinić, 2020., Str. 125.

⁵⁶ Hebrang Grgić, I. Kratka povijest knjižnica i nakladnika : s kodovima i aplikacijom. Zagreb : Naklada Ljevak, 2018. Str. 143 – 145.

⁵⁷ Crljenko, B. Hrvatske čitaonice preporodne Istre : žarišta kulturnog i nacionalnog preporoda. Rovinj : HDK [i.e. Hrvatsko kulturno društvo] Franjo Glavinić, 2020., Str. 125.

⁵⁸ Stipčević, A. Povijest knjige. Zagreb : Matica hrvatska, 2006. Str. 642.

3.1. Osnivanje čitaonica

Za izgradnju nacionalne svijesti istarskih Hrvata, osim preporodnih novina, velik značaj imaju upravo čitaonice koje su zaživjele šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća. Prva među njima bila je 1866. godine kastavska čitaonica, prva u Istri koja je otvorila vrata tada malom krugu intelektualaca. Nakon Kastva, s osnivanjem čitaonica kreću i drugi gradovi, no do većeg poleta u čitaoničkom pokretu dolazi tek krajem toga stoljeća, kada se one počinju osnivati diljem istarskoga poluotoka.⁵⁹

U razvijenim europskim državama čitaonice se počinju osnivati čak jedno stoljeće prije nego što se one pojavljuju na području Banske Hrvatske. U tom pogledu Istra kaska za Bansom Hrvatskom čak 30 godina, od šezdesetih godina 19. stoljeća. Te prve čitaonice nose naziv „ilirske“, a zatim „narodne“. Naposljetku, od osamdesetih godina 19. stoljeća, one postaju „hrvatske čitaonice“.⁶⁰

U današnjem značenju čitaonica predstavlja uži pojam od nekadašnjeg. Na *Hrvatskom jezičnome portalu* ona je izdvojena kao „prostorija koja služi da se u njoj čita“⁶¹. U 19. stoljeću čitaonica je nosila različite nazive, od talijanskih naziva *gabinetto di lettura*, *società di lettura*, *casino di società* pa do naziva *kasino* i *čitalačko društvo*. U čitateljskom je društvu postojao prostor za čitanje, ali i za pjevanje narodnih pjesama, recitacije, slušanje koncerata, predavanja, predstave te razne zabave, tako da je pojam svakako imao šire značenje no što to ima danas.⁶²

Početak veljače 1871. *Naša sloga* piše o tadašnjem pojmu čitaonice, značaju i ulozi govoreći sljedeće: „Što su to čitaonice? Čitaonice su čitajuća narodna društva, gdje svaki član nešto malo plaća u obću društvenu blaganicu iliti kasu, iz koje se nabavljaju za čitanje knjige i naručuju (...) novine...“⁶³ Njihova je osnovna svrha bila okupiti članove koji će čitati novine, časopise i knjige na hrvatskom jeziku, ali i na stranim jezicima. Okupljali bi se u društvenom stanu „da se zabave u čitanju i muškom razgovoru“⁶⁴. Osim obrazovne i kulturne svrhe, čitaonice su imale i političku svrhu. Tih godina još nije bilo hrvatskih čitaonica u središnjoj

⁵⁹ Cukrov, A. Između obrazovanja i denacionalizacije, Lega Nazionale i njezine škole u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Pula : Biblioteka Histria-Croatica, C.A.S.H. Pula. 2001. Str. 52.

⁶⁰ Dobrić, B. Kultura čitanja i nacionalni pokreti : čitalačka društva i knjižnice u Puli u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća. Pula : C.A.S.H., 2003. Str. 24

⁶¹ Čitaonica. Hrvatski jezični portal. <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (20. 7.2020.)

⁶² Dobrić, B. Kultura čitanja i nacionalni pokreti : čitalačka društva i knjižnice u Puli u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća. Pula : C.A.S.H., 2003. Str. 23.

⁶³ *Naša sloga*, br. 3., Trst, 1. 2. 1871., 2.

⁶⁴ Isto.

Istri, no urednici su se nadali da će objaviti još članaka o osnivanju i djelovanju čitaonica, kako bi mogli „naše rodoljube javno i pred celom svetom hvaliti.“⁶⁵

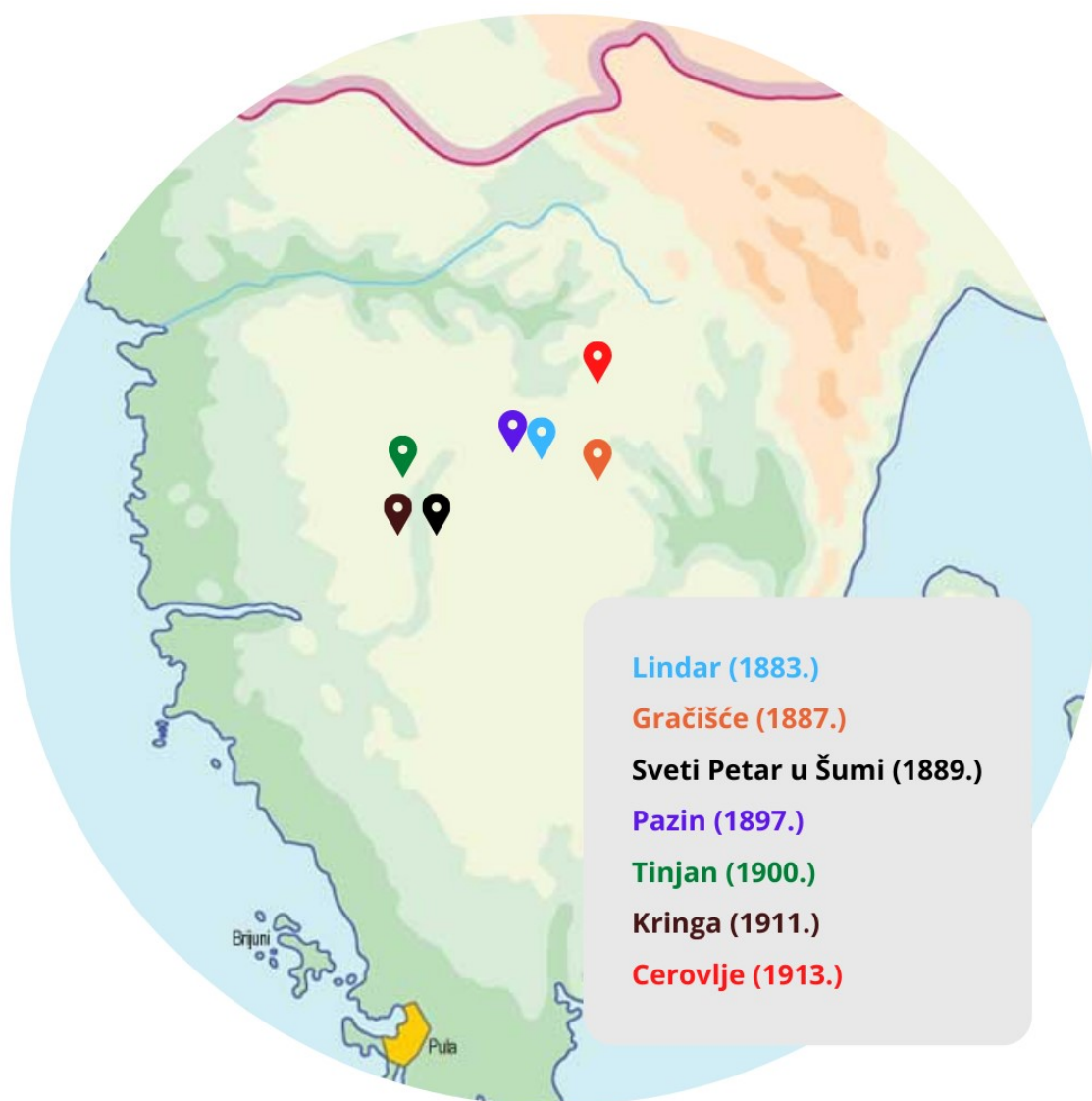
Iako su istarske čitaonice započele s radom tek u posljednjih nekoliko desetljeća 19. stoljeća, do 1918. je godine više od stotinjak čitaonica, knjižnica, ali i narodnih domova otvorilo svoja vrata te je time Istra postala područje hrvatskih zemalja s najvećim brojem čitaonica na tako malom prostoru.⁶⁶

⁶⁵ Naša sloga, br. 3., Trst, 1. 2. 1871., 2.

⁶⁶ Crljenko, B. Hrvatske čitaonice preporodne Istre : žarišta kulturnog i nacionalnog preporoda. Rovinj : HDK [i.e. Hrvatsko kulturno društvo] Franjo Glavinić, 2020., Str. 127.

3.1.1. Čitateljska društva središnje Istre

Početak 1883. otvorena je prva hrvatska čitaonica središnje Istre. Ta je godina od velikog značaja, ne samo zbog osnivanja prve čitaonice Pazinštine, već i zbog prvoga govora na materinskome jeziku u Istarskome saboru u Poreču o izbornim nezakonitostima u pazinskoj općini. Naime, 21. kolovoza te godine hrvatski političar, urednik *Naše sloge* (od 1882.) i zastupnik u Pokrajinskom saboru Istre u Poreču (od 1883.) dr. **Matko Laginja**, progovara na hrvatskome jeziku (Slika 5).



Slika 5 Osnivanje čitaonica središnje Istre

Naša sloga prenosi da je odmah nastala graja i vika gospode s galerije, kao da se ne radi o sabornici te su prostor demonstrativno napustili saborski podpredsjednik dr. Amoroso te zastupnici Eluschegg i Doblavich. Iako je saborski predsjednik dopustio Laginji da govori

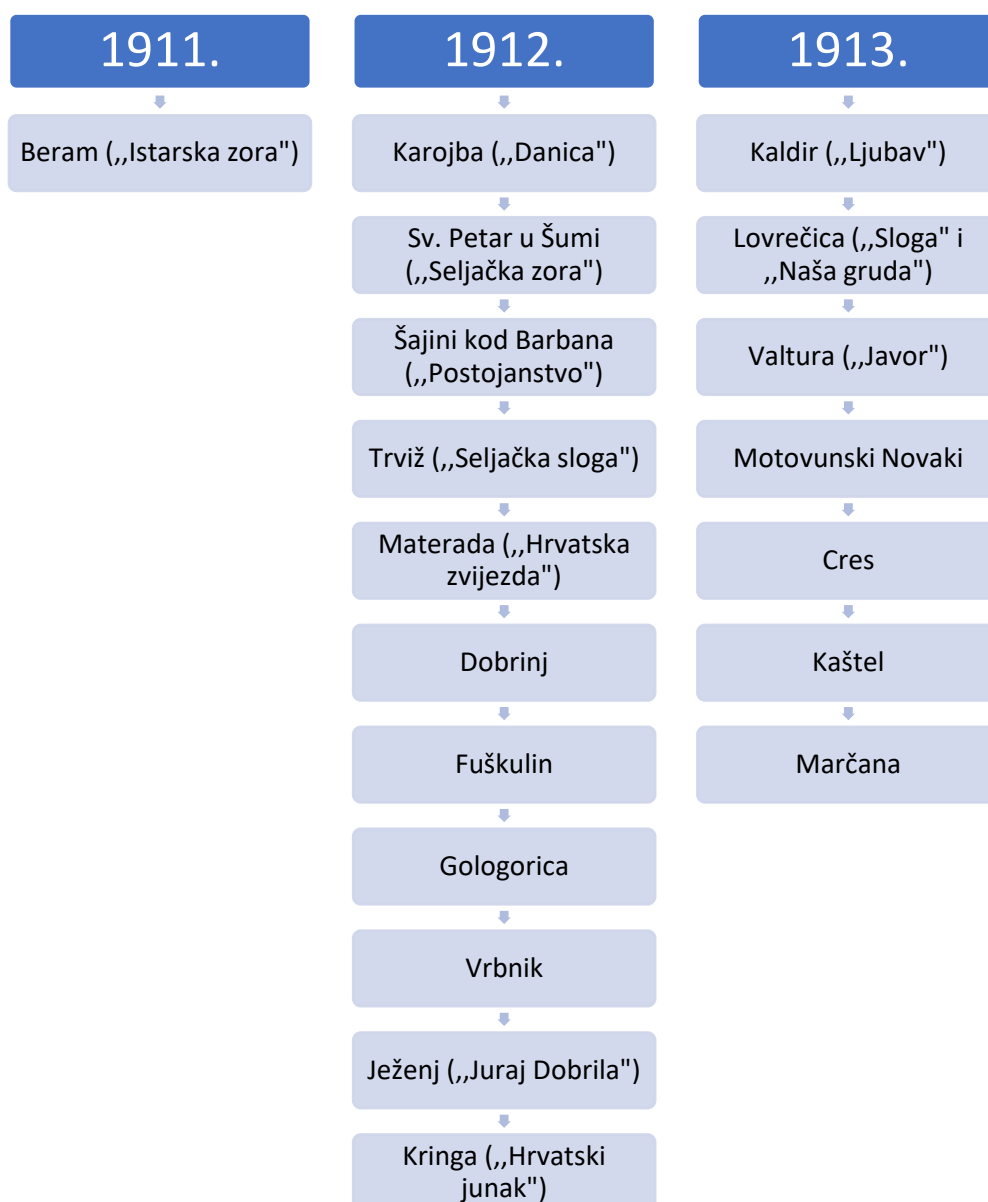
hrvatskim jezikom jer je to jezik kojim se govori u zemlji, on je ipak svoj govor nastavio na talijanskom jeziku i tako govorio još sat i pol, predviđajući u suprotnome velike nemire.

Naša sloga mu se u prilogu „Istarski sabor“ najtoplije zahvalila navodeći primjere iz drugih krajeva kako je dalmatinski zastupnik Pavlinović točno pred 20 godina progovorio hrvatskim jezikom i nakon toga se u njihovoj sabornici gotovo više i ne govori talijanskim. Pokojni je dr. Laurić progovorio slovenski u goričkom saboru i danas se tamo govori i talijanski i slovenski. Na samome kraju zaključuje: „Početak je težak, pomoći će Bog i naša narodna svijest.“⁶⁷

⁶⁷ *Naša sloga*, br. 17., Trst, 1. 9. 1883., 2.

3. 1. 2. Osnivanje omladinskih društava Istre

U svome se djelu *Moje uspomene* župnik B. Milanović sjeća vremena osnivanja omladinskih, tj. mladenačkih, društava Istre, koja su se, uz pomoć akademskog i katoličkog društva „Dobrila“, osnivala u razdoblju od 1911. do 1914. Dobrilaši i svećenici pružali su potporu članovima društva, istarskim mladićima, kako bi se oni upoznali s narodnim, vjerskim i političkim idealima i kako bi se, naposljetku, obrazovali. U to kratko vrijeme od 3 godine, do početka Prvog svjetskog rata, u Istri je osnovano 19 omladinskih društava (Slika 6).



Slika 6 Osnovana omladinska društva

(Izvor: Milanović, B. *Hrvatski narodni preporod u Istri : Knjiga II. Pazin : Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda*, 1973. Str. 448.)

O aktivnom djelovanju omladinskih društava govori i uspješna organizacija i posjećenost „Tabora mladenačkih društava u Bermu“, na kojem je sudjelovalo od 800 do 1000 članova omladinskih društava (iz Berma, Golgorice, Šajini, Materade, Ježenja, Trviža, Karojbe, Kaldira, Sv. Petra u Šumi, Fuškulina i Kringe), a skupu su se priključili i članovi izvan Istre, točnije iz Dobrinja i otoka Krka, a došao je čak i predstavnik slovenskih kulturnih društava. Svako je društvo na skup došlo ponosno vijoreći hrvatskom zastavom.

Omladinska su društva svojim članovima nudila knjige, novine, a u prostorima su marljivo vježbali čitanje, pisanje, računanje i crkveno pjevanje, a ta su umijeća svojim sumještanima pokazivali na zabavama, na oduševljenje prisutnih, o čemu nas izvještava *Pučki prijatelj*⁶⁸: „Tako mlado seljačko momče, a ipak je tako skladno i izrazito deklamiralo, da smo se svi divili. Šaputali su tu i tamo: Slušao bih ga još jedan sat! Eto, kakve se lijepe sposobnosti kriju u našim mladićima. Neka naša omladinska društva pronadu te naravne talente i neka ih razviju Bogu i narodu na korist!“⁶⁹

Božo Milanović ističe važnost osnivanja i razvitka omladinskih društava i, kao predsjednik društva „Dobrila“, održava trodnevni tečaj o vođenju omladinskih društava, koji se održao u Narodnom domu u Pazinu od 18. do 20. kolovoza iduće godine, 1913. Tečaj je okupio 40 mladića iz raznih krajeva Istre te nekoliko mladića iz Banovine.⁷⁰

Uredništvo *Pučkog prijatelja* hvalilo je učenost mladića omladinskih društava te pozivalo i ostale članove da im šalju svoje dopise, a za njihov su trud čak nudili i poticajnu nagradu: oni mladići koji do 30. dana u mjesecu pošalju najljepši dopis dobit će na poklon lijepu sliku velikog Hrvata i biskupa Jurja Dobrile.⁷¹

Omladinska su društva djelovala nesmetano do 1914. godine, kupujući za svoje društvene prostore peći za grijanje, zidne ploče za pisanje, čitajući snopiće knjiga od „Dobrile“...⁷² Nažalost, Prvi svjetski rat 1914. godine zaustavio je njihovo djelovanje i plan da u svoj rad uključe barem 3000 istarskih mladića.⁷³

⁶⁸ *Pučki je prijatelj* (1899. – 1928.) list hrvatskog katoličkoga pokreta u Istri. Pokreće ga biskup A. Mahnič 1899. godine, a izdaje ga i tiska krčka biskupija. Izlazio je tjedno: u Krku (1899. – 1911.) Pazinu (1911. – 1920.) i Trstu (1920. – 1922. i 1924. – 1928.). (*Pučki prijatelj*. Istrapedia. <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/809/pucki-prijatelj>, 24. 7. 2020.)

⁶⁹ *Pučki prijatelj*, br. 22., Pazin, 4. 6. 1914., 3.

⁷⁰ Milanović, B. *Moje uspomene* (1900. – 1976.). Pazin : Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda ; Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1976. Str. 13 – 15.

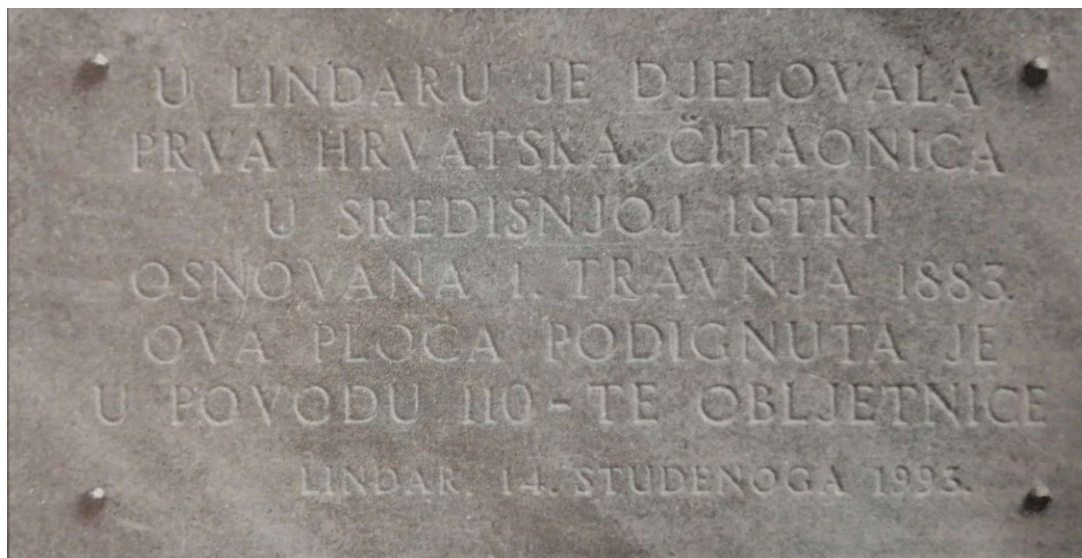
⁷¹ *Pučki prijatelj*, br. 28., Pazin, 10. 10. 1912.

⁷² *Pučki prijatelj*, br. 1., Pazin, 9. 1. 1913.

⁷³ Milanović, B. *Moje uspomene* (1900. – 1976.). Pazin : Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda ; Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1976. Str. 13 – 15.

3.2. Čitaonica u Lindaru (1883.)

Laginjin je govor o izbornim nepravilnostima 21. kolovoza 1883.⁷⁴ u Istarskoj sabornici izazvao takav bijes talijanaša da je Laginja morao napustiti ne samo Sabor nego i Poreč jer je porečki Sabor bio u vlasti talijanske manjine te je pokušavao zatrti sve što nije bilo njihovo, talijansko. Ipak, pola godine prije toga hrabroga nastupa mladoga dr. Laginje, koji je tada imao 31 godinu, u malom mjestu Lindaru 1. travnja 1883. otvorena je prva hrvatska čitaonica središnje Istre (Slika 7).



Slika 7 Spomen ploča na zgradi bivše osnovne škole u Lindaru

(Izvor: Crljenko, B. Hrvatske čitaonice srednje Istre.)

O ulozi Lindaraca u produbljivanju nacionalne hrvatske svijesti piše i istaknuti književnik **Franjo Horvat Kiš**, i to u putopisu *Istarski puti*⁷⁵ koji je objavljen 36 godina kasnije, iako je Horvat Kiš Istru posjetio davne 1914. godine: „Lindar je u produbljivanju narodne hrvatske svijesti u ovom kraju imao svoju ulogu. Hrvatsko Pazina sasvim bješe spalo na malu mjeru. I – trebalo je naći strategičku točku za osvajanje. Lindar je bio sjecište hrvatskih Lazarića. Amo se patriotec uspinjahu; tuj u čitaonici držahu vijeće kod svijeća noćnih; ovdje priređivahu hrvatske zabave... ljubili su svoj narod iznad svega... Imali su sve uvjete u sebi za spasavanje ove naše hrvatske grude.“⁷⁶ Te je godine, na samome početku Prvoga svjetskoga rata, živo djelovala Hrvatska čitaonica te njen tamburaški orkestar.⁷⁷

⁷⁴ Crljenko, B. Hrvatske čitaonice preporodne Istre : žarišta kulturnog i nacionalnog preporoda. Rovinj : HDK [i.e. Hrvatsko kulturno društvo] Franjo Glavinić, 2020., Str. 82.

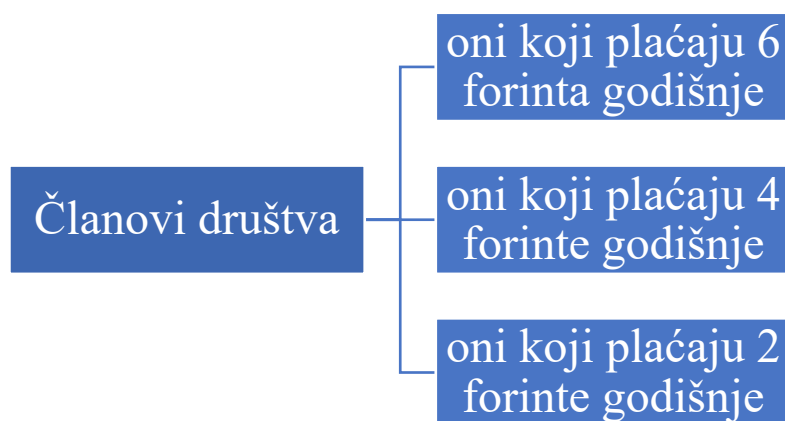
⁷⁵ Horvat Kiš, F. Istarski puti. Zagreb : Izdao Nakladni zavod Ign. Granitz, 1919.

⁷⁶ Isto. Str. 115.

⁷⁷ Crljenko, B. Hrvatske čitaonice srednje Istre. // Lindarski zbornik : zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 110. obljetnice osnutka Hrvatske čitaonice u Lindaru. / glavni urednik Josip Šiklič. Pazin : Koordinacija istarskih ogranaka Matice hrvatske, 1996. Str. 44.

Dugo se vremena hrvatski narod borio protiv težnji talijanske manjine da izguraju hrvatski jezik iz javnoga života i da pošalju što više hrvatske djece u škole na talijanskome jeziku. Ipak, Lindar je bio prvi u središnjoj Istri koji je ustao u obranu svoga jezika i hrvatskoga naroda i odlučio otvoriti svoju „čitalnicu“ kako bi širili kulturu na svome, hrvatskome jeziku. Za usporedbu, Pazin će se na taj korak odlučiti tek za 14 godina, 1897. godine.

Dana 16. travnja 1883. u novinama *Naša sloga* predsjednik odbora **Inocent Fabris**, a od 26. siječnja 1887. i lindarski načelnik⁷⁸, dao je tiskati poziv za učlanjenje novih članova, napomenuvši da se oni dijele u 3 reda, na one koji plaćaju 6, 4 ili samo 2 forinte godišnje (Slika 8).⁷⁹ Upisnina je iznosila 1 forint i 50 novčića.⁸⁰



Slika 8 Podjela članova Hrvatske čitaonice u Lindaru

Dva mjeseca nakon otvorenja prve čitaonice središnje Istre *Naša sloga* objavljuje kratki osvrt „Živili svjestni Lindarci!“ naglašavajući važnost širenje hrvatske pjesme i riječi: „Hrvatska pjesma nek se ori kud se hrvatski govori.“⁸¹

I. Fabris, iako je bio predsjednik Čitaonice, te obećao da će „držati hrvatsku liniju“, on je to obećanje prekršio te je, 1887. kao općinski načelnik slao dopise na talijanskom jeziku te radio za talijanske interese. Upravo je iz toga razloga Frane Bukovac, općinski zastupnik i župnik u Trvižu, na sjednici održanoj 29. kolovoza 1887. predložio da se Fabris smijeni kao načelnika. Prije spomenute sjednice održana je i skupština Čitaonice na kojoj je izabran novi predsjednik **Ivan Pučić**⁸², dotadašnji tajnik Čitaonice, zamijenivši I. Fabrisa.⁸³

⁷⁸ Kalčić, E. Čitaonička društva i preporod u Istri : magistarski rad. Pula : Sveučilište u Zagrebu, Centar za postdiplomski studij, 1985. Str. 99.

⁷⁹ *Naša sloga*, br. 8., Trst, 16. 4. 1883.

⁸⁰ Kalčić, E. Čitaonička društva i preporod u Istri : magistarski rad. Pula : Sveučilište u Zagrebu, Centar za postdiplomski studij, 1985. Str. 99.

⁸¹ *Naša sloga*, br. 11., Trst, 1. 6. 1883., 5.

⁸² Ivan Pučić spominje se u listu *Naša Sloga* u dopisu „Iz Lindara“ koji govori o smjeni dotadašnjeg predsjednika Čitaonice i općinskoga načelnika. U stručnoj literaturi o čitaonicama Istre netočno se navode dvije varijante prezimena: Ivan Pucić i Ivan Kučić. (*Naša sloga*, br. 10., Trst, 7. III. 1889., 3.)

⁸³ Kalčić, E. Čitaonička društva i preporod u Istri : magistarski rad. Pula : Sveučilište u Zagrebu, Centar za postdiplomski studij, 1985. Str. 100.

O krizi s predsjednikom i načelnik Inocentom Fabrisom piše dopisnik „Prijatelj naroda“ u ožujku 1889. te navodi sljedeće:

Odavna zamuknuo glas iz našega gradića, kao da bijaše uzdrman temelj našeg mezimca 'hrvatske čitaonice'. Radi poznate krize sa bivšim predsjednikom Fabrisom, koji je sa sobom povukao dvie tri sliepe kokošice, bilo je nastalo nekakvo nespোরазumljenje, što bijaše dakako na užtrb društva. Ali dan 20. tek. mjeseca dokazao je, da se je netko varao misleć, da je društvo zadriemalo ili čak zaspalo. Krasotice naše svom brigom nastojahu kako da ukusnije narede prostorije. Odmah po podne sabirala se mladež i domaći članovi u čitaonici, da dočekaju gostove. Oko 6 sati otvori predsjednik, gospodin Ivan Pučić sjednicu, na kojoj je pretresao račune, raspravi nekoje predloge, te potvrdi stari odbor na dalnju godinu dana. Zatim počne zabava (...) Na licu svih opažalo se vandredno zadovoljstvo, što se sjajno dokazalo kad je zaorila divna hrvatska pjesma. Muško i žensko, staro in mlado daje očiti izraz, koliko mu je mila pjesma, koli ugodan narodan glas.⁸⁴

Dana 11. srpnja 1909. Hrvatska čitaonica u Lindaru obilježila je 25. godišnjicu osnivanja te ju uredništvo *Naše sloge* naziva „srebrnim jubilejom“ najstarije Čitaonice iza Kastavske na istarskome kopnu, „odakle je luč prosvjeta i narodnog oduševljenja počeo vrcati nad gradom Pazinom i širom ciele Istre“⁸⁵. Na dan proslave održao se koncert uz pjevanje, tamburanje, predstava, tombola te ples.⁸⁶

Iduće je godine malo glasa iz Čitaonice te je vidljivo da ona prolazi kroz krizu, a to potvrđuje i članak iz 1913. *Pučkoga prijatelja*, u kojem se Čitaonici zamjera da već dugo vremena nije održana godišnja skupština.⁸⁷ Ipak, u srpnju te godine održala se proslava 30. godišnjice osnutka. Zabava se održala u nedjelju, 13. srpnja, u pet sati poslijepodne uz sudjelovanje tamburaškog kluba „Ljiljan“ i pazinske „Hrvatske glazbe“.⁸⁸

Godinu dana kasnije, 1914. godine, vijesti o lindarskoj Hrvatskoj čitaonici saznajemo u već spomenutom putopisu *Istarski puti*, objavljenom 1919. Franjo Horvat Kiš oduševljen je Lindarcima te ih opisuje kao vrijedne, pametne i domoljubne ljude kojima bi se za značajno djelovanje u Hrvatskoj čitaonici trebalo dodijeliti odličja: „Hrvat – kao suveren – morao bi imati odličja da zakiti ovakva prsa...“⁸⁹

⁸⁴ Naša sloga, br. 10., Trst, 7. 2. 1889., 3.

⁸⁵ Naša sloga, br. 27., Pula, 1. 7. 1909., 2.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ Pučki prijatelj, br. 12., Pazin, 27. 3. 1913.

⁸⁸ Pučki prijatelj, br. 27., Pazin, 10. 7. 1913.

⁸⁹ Horvat Kiš, F. Istarski puti. Zagreb : Izdao Nakladni zavod Ign. Granitz, 1919.

3.3. Čitaonica u Gračišću (1887.)

Hrvatska čitaonica u Gračišću osnovala se 9. listopada 1887. godine, odmah nakon čitaonice u Puli i Lindaru. Prvi spomen čitaonice pojavljuje se još toga ljeta u novinama *Naša sloga*, točnije u kolozovu, s nadom da će se čitaonica otvoriti još toga mjeseca, iako znamo da je do samoga otvorenja došlo sa zakašnjenjem, početkom desetog mjeseca. Uredništvo novina budućem otvorenju najsrdačnije šalje sljedeće želje na latinskom jeziku: „**vivat, crescat, floreat!**“, tj. „**neka živi, raste, cvate!**“.⁹⁰

Desetak dana nakon osnivanja otvorenje je popratila *Naša sloga* člankom autora koji se potpisao kao „Očevidad“, naglasivši da je na osnivačkoj skupštini kratkim i jezgrovitim govorom prisutne pozdravio svećenik **Josip Grašić**. Toga je dana odmah izabran i Odbor. Prijedlog se prihvatio jednoglasno: svećenik **Ivan Gabrielić** za predsjednika, **Ivan Ivić** za tajnika i kapelan **Ante Šćulac** za blagajnika društva. Predsjednik Gabrielić odmah je prihvatio danu čast, iako je naglasio da je to „pretežko breme“, naglasivši da očekuje borbu i prijezir s druge strane, iako će pošten Talijan poštovati Hrvata kao i do tada. O onima drugima i ne treba voditi računa.⁹¹

Začetnik Hrvatske čitaonice bio je svećenik Josip Grašić, a višegodišnji predsjednik spomenuti Ivan Gabrielić, rođeni Lindarac i župnik u Gračišću (1883. – 1900.), koji je na čelu Čitaonice bio zasigurno 1887., 1889., 1891. i 1900. godine, što saznajemo iz službenih dopisa o održavanju redovnih godišnjih skupština udruge.

Osim što je osnovao Hrvatsku čitaonicu, svećenik Josip Grašić pronašao je i prostor za djelovanje udruge, i to u malenoj kapelanskoj kući u kojoj je službovao (Slika 9). Spomenuta se zgrada nalazi preko puta glavne crkve sv. Vida, a u narodu



Slika 9 Zgrada u kojoj je djelovala Hrvatska čitaonica u Gračišću

(Izvor: Josip Š. (ur.). *Gračaški zbornik : zbornik radova*)

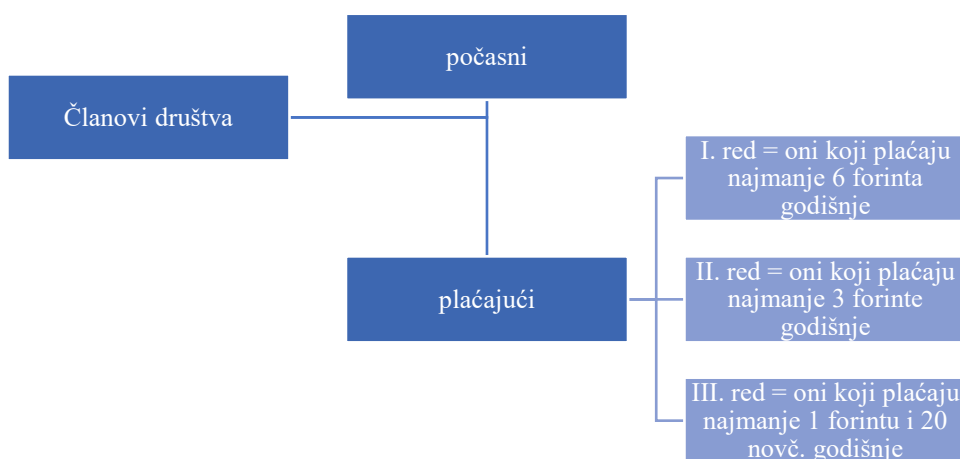
⁹⁰ Naša sloga, br. 32., Trst, 20. 10. 1887., 3.

⁹¹ Naša sloga, br. 42., Trst, 20. 10. 1887., 3.

je danas poznata kao zgrada „Špital“ te služi kao općinska vijećnica.⁹²

O tridesetogodišnjem radu Hrvatske čitaonice u Gračišću svjedoče nam sačuvani izvori: Pravila Hrvatske čitaonice, tri dopisa upućenih pazinskome kotarskom poglavarstvu, članci iz *Nashe sloge* i svjedočanstva nekadašnjih članova koje je vrijedno sakupljao Ivan Grah, gracaski župnik.⁹³

Da bi se Čitaonica osnovala Carsko-kraljevska vlada Austrijskoga primorja (Namjesništva) u Trstu morala je prvo prihvatiti njezina pravila. Namjesništvo je 28. svibnja 1887. potvrdilo *Statut (Štatut) hrvatske čitaonice u Gračišću*. Sam nam naziv, tj. izostanak općeslavenskoga značaja, pokazuje da u Istri u 2. polovici 19. stoljeća djeluje generacija mlađih političara (M. Laginja, V. Spinčić i M. Mandić) koji prate Starčevićeve političke ideje, tj. zalažu se za jačanje jezika i nacionalnog identiteta. Osim službenoga imena, u Pravilima je navedeno sjedište (Gračišće), ali i svrha društva (pouka i zabava). U novoosnovanom društvu članovi su čitali knjige i novine, razgovarali, slušali javna predavanja i organizirali poučne i vesele večeri. Osim toga, članovi su imali pravo na društvene zabave dovesti svoju bližu rodbinu. Učlaniti se mogao svatko tko se u društvenom životu ponašao pristojno, u skladu sa svojim zanimanjem. Zainteresirani su pojedinci tada podnosili svoju prijavu u upravu društva, a oni su prijavu izvjesili u društvenim prostorijama na razdoblje od 8 dana. U slučaju da je većina bila protiv prihvaćanja prijavljenog pojedinca, molba bi se odbila i on ne bi bio primljen u društvo. Članovi su se dijelili na počasne i plaćajuće, a plaćajući još na 3 reda (Slika 10). Počasni su članovi bili zaslužni pojedinci općine, a birala ih je Glavna skupština.⁹⁴



Slika 10 Podjela članova Hrvatske čitaonice u Gračišću

⁹² Općina Gračišće. <http://www.gracisce.hr/> (19. 12. 2020.)

⁹³ Dobrić, B. Hrvatska čitaonica u Gračišću i uloga hrvatskih čitaonica u Istri u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća. // Gračaški zbornik : zbornik radova sa znanstvenog skupa Gračišće i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 800. obljetnice spomena imena Gračišće 19. lipnja 1999. / urednik Josip Šiklič. Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske Istarske županije, 2002. Str. 47 – 57.

⁹⁴ Isto.

Prvu veliku zabavu Čitaonica je organizirala povodom 40. obljetnice vladavine cara **Franje Josipa I.** 28. rujna 1888. godine, a o svemu je izvijestila *Naša sloga* za dva mjeseca, 29. studenoga 1888. Program velike proslave organizirao se u svega tjedan dana, na iznenađenje okupljenih jer nisu vjerovali da Čitaonica može prirediti takvu zabavu. Na zabavi se okupilo do 70 sudionika, najviše svećenika (čak 16), a bilo je istarskih Hrvata, Slovenaca i Čeha. Program je započeo u 17:30 sati kada je na pozornicu došao predsjednik, izrazio sudionicima dobrodošlicu i naveo razlog okupljanja i slavlja.

Prvi je nastup imao desetogodišnji đak s pjesmom „Carevka“. Nakon toga je uslijedila „Istarska koračnica“ A. Kalca, Preradovićeve pjesma „Braća“, „Dalmatinski šajkaš (dvospjev)“ i Zajčeva pjesma „U boj, u boj“. Nakon službenog dijela uslijedio je hrvatski običaj – zdravice. Nazdravilo se Njegovu Veličanstvu (s trokratnim „živio“), svećeniku Ivanu Gabrieliću, višegodišnjem predsjedniku Čitaonice, braći Česima, hrvatskim istarskim i češkim zastupnicima te „Bratovštini“ za koju se skupilo 11,50 forinti. Zabava je trajala do ponoći. Ipak, uz sve pohvale za organizaciju i veliku posjećenost zabave, *Naša sloga* spominje i nered šarenjaka koji su se te večeri „neuljudno i bezobrazno“ ponašali govoreći pred župnim stanom svakojake laži i psovke protiv župnika i ostaloga svećenstva.⁹⁵

Hrvatska je čitaonica u Gračišću djelovala 31 godinu, organizirajući društvena događanja i zabave s izvedbom zbornih pjesama, recitacija i kratkih igrokaza šaljiva sadržaja, poznatih pod nazivom „šaloigra“. Krajem 1891. Čitaonica je na svečanoj zabavi izvela sljedeći program: „Carevku“ (muški zbor), „Domovinu“ (deklamaciju), „U boj“ Ivana pl. Zajca (muški zbor), „Smjes narodnih pjesama“ (muški zbor) i šaloigru u jednome činu „Dažjevna noć“. Iste je večeri organizirana tombola te svečana skupna večera. Zabava je započela u 18:00 sati, a ulaznica je iznosila 10 novč.⁹⁶

Čitaonica je djelovala sve do 1918. godine kada dvoranu preuzima talijanska vojska te u njoj priređuje svoje zabave. Bilo je to razdoblje nakon priključenja Istre Kraljevini Italiji te je ova udruga, kao i stotinu drugih hrvatskih, ali i slovenskih, čitaonica u Istri, stala sa svojim programom.⁹⁷

Nekadašnja zgrada Hrvatske čitaonice u Gračišću, današnja zgrada „Špital“, danas služi za sastanke, održavanje izbora, za razne općinske manifestacije, poput poznate Smotre vina

⁹⁵ Naša sloga, br. 48., Trst, 29. 11. 1888., 1. i 2.

⁹⁶ Naša sloga, br. 47., Trst, 19. 11. 1891., 3.

⁹⁷ Dobrić, B. Hrvatska čitaonica u Gračišću i uloga hrvatskih čitaonica u Istri u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća. // Gračaški zbornik : zbornik radova sa znanstvenog skupa Gračišće i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 800. obljetnice spomena imena Gračišće 19. lipnja 1999. / urednik Josip Šiklić. Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske Istarske županije, 2002. Str. 47 – 57.

središnje Istre, kao službena prostorija za sklapanje braka i životnog partnerstva te za razna predavanja i predstavljanja novih knjiga i izložbi: npr. knjige *Posljednji car u Istri* urednice Danijele Doblanović Šuran 2018. godine te istoimenog kataloga izložbe koji nam donosi vrijedne fotografije austrougarskog cara, Karla I Habsburškog, ovjekovječene 5. i 6. travnja 1918. godine.⁹⁸

Iako je danas većinu vremena zgrada prazna, vidimo da jednim dijelom ipak služi nekadašnjoj svrsi: širenju pisane riječi i kulture promocijom novih naslova i postavljanjem izložba.

⁹⁸ Općina Gračišće. <http://www.gracisce.hr/> (19. 12. 2020.)

3.4. Čitaonica u Svetom Petru u Šumi (1889.)

Hrvatska je čitaonica u Svetom Petru u Šumi bila treća po redu otvorena „čitalnica“ središnje Istre, nakon Lindara (1883.) i Gračišća (1887.) te peta na istarskome području, a prve su bile čitaonice u Kastvu (1866.) i Puli (1869.). Svoja je vrata supetarska čitaonica otvorila 19. svibnja 1889., nakon što je 9. travnja od Carsko-kraljevskog namjesništva u Trstu došlo odobrenje Statuta. Time su odobrena pravila Društva.⁹⁹ Odluke Carsko-kraljevskog namjesništva donesene su na temelju austrijskog Zakona o udruženjima iz 1867. godine.¹⁰⁰

Svrha je čitaonice bila sljedeća: pouka i zabava, a to se ostvarivalo čitanjem knjiga i novina, razgovorima, organizacijom javnih predavanja te zabavnih večeri, a u tu je svrhu kupljen muzički instrument marke „Ariston“¹⁰¹, notni materijal te igraće karte¹⁰².¹⁰³ Uz navedeno, župnik je dao izgraditi i „igralište za krugljanje“, tj. bočalište, koje je bilo na raspolaganju članovima Čitaonice, ali i njihovoj rodbini.¹⁰⁴

Svi članovi mogli su na javna predavanja i zabave dovesti bližu rodbinu, u slučaju da odbor nije imao ništa protiv te osobe te se, zbog toga, moralo na vrijeme javiti popis svih pozvanih. Druge nečlanove, koji su stanovali u općini, mogla je zvati samo uprava (Odbor).¹⁰⁵

Dana 22. travnja odabran je spomenuti Odbor: supetarski župnik **Franjo Lazar** za predsjednika, **Matej Lazarić** za tajnika te **Mijo Buršić** za blagajnika. Njih je birala Glavna skupština na godinu dana. Uz spomenuti odbor, Glavna skupština imenovala je i Odbor za priređivanje zabava.¹⁰⁶

⁹⁹ Jelinčić, J. 100. godišnjica osnivanja „Hrvatske čitaonice“ u Sv. Petru u Šumi. // Istarska Danica 1989. / urednik Antun Hek. Pazin : Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“, 1989.

¹⁰⁰ Crljenko, B. Hrvatske čitaonice Istre na braniku jezičnog i kulturnog identiteta. // Hrvatska čitaonička društva u Istri u 19. i početkom 20. stoljeća. / priredio Bruno Dobrić. Pula : Društvo bibliotekara Istre; Pazin : IKD „Juraj Dobrila“, 1993. Str. 19.

¹⁰¹ U Knjizi članova, izdataka i primitaka Hrvatske čitaonice u Sv. Petru u Šumi spominju se sljedeći troškovi: na početku 1895. godine „za 'Ariston' gospodinu župniku veleč. g. Slokoviću“ 25 for. i 75 nč. i „istom za škrinju 'Aristona'“ 2 for. i 15 nč.; dana 1. srpnja 1895. „za jedan glas od Aristona sa omtkom i poštom“ 82 nč., 7. studenoga 1895. „za jedan glas od Aristona sa poštom“ 60 nč.

¹⁰² U Knjizi članova, izdataka i primitaka Hrvatske čitaonice u Sv. Petru u Šumi 2. kolovoza 1900. navodi se izdatak od 92 nč. za „igračke karte“.

¹⁰³ Državni arhiv u Pazinu, HR-DAPA-27, KOTARSKO POGHLAVARSTVO (KAPETANAT) U PAZINU (1868 – 1918), I/8, Udruženja, kazališta, povlastice (1889), dok 3138-89 (24. 3. 1889.), kutija 52.

¹⁰⁴ Jelinčić, J. 100. godišnjica osnivanja „Hrvatske čitaonice“ u Sv. Petru u Šumi. // Istarska Danica 1989. / urednik Antun Pazin : Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“, 1989.

¹⁰⁴ Državni arhiv u Pazinu, HR-DAPA-27, KOTARSKO POGHLAVARSTVO (KAPETANAT) U PAZINU (1868 – 1918), I/8, Udruženja, kazališta Hek. Pazin : Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“, 1989.

¹⁰⁵ Državni arhiv u Pazinu, HR-DAPA-27, KOTARSKO POGHLAVARSTVO (KAPETANAT) U PAZINU (1868 – 1918), I/8, Udruženja, kazališta, povlastice (1889), dok 3138-89 (24. 3. 1889.), kutija 52.

¹⁰⁶ Isto.

Uz njih se navodi sveukupno 34 članova iz Svetog Petra u Šumi, Pazina, Lindara i sela Zabrežani.¹⁰⁷ Kako bi svečano otvorenje bilo što posjećenije poslani su pozivi diljem Istre, a na dan otvaranja, za koji tajnik Lazarić navodi u zapisniku da je bio lijep i topao, došli su ljudi iz raznih strana Istre: vlakom iz Pule i Poreča, Žminja, Kanfanara, Pazina, Staroga Pazina, Lindara, Gračišća, Gologorice, Boljuna, Tinjana, Kringe itd. Oni koji nisu mogli prisustvovati poslani su čestitke brzojavom ili pismom. Među njima se posebno ističe brzojav biskupa Josipa Jurja Strossmayera, koji je javno pročitan.¹⁰⁸

Dana 25. travnja 1889. predsjednik Franjo Lazar šalje Slavnome c. k. Poglavarstvu – Kapetanatu u Pazinu zapisnik sjednice održane 22. travnja, u kojem navodi članove Odbora, tj. uprave, ali i popis prvih članova Društva¹⁰⁹, koje se navodi u nastavku:

1. Franjo Lazar iz Sv. Petra u Šumi
2. Matej Lazarić iz Sv. Petra u Šumi
3. Mijo Buršić iz Sv. Petra u Šumi
4. Bartul Turčinović iz Sv. Petra u Šumi
5. Antun Turčinović iz Sv. Petra u Šumi
6. Marko Turčinović pokojnoga Martina iz Sv. Petra u Šumi
7. Josip Bratulić pokojnoga Mateja iz Sv. Petra u Šumi
8. Dragutin Bratulić pokojnoga Mateja iz Sv. Petra u Šumi
9. Matej Banovac od Josipa iz Sv. Petra u Šumi
10. Ante Banovac Starešina iz Sv. Petra u Šumi
11. Ante Banko iz Sv. Petra u Šumi
12. Josip Banovac od Miše iz Sv. Petra u Šumi
13. Franjo Macuka pokojnoga Mateja iz Sv. Petra u Šumi
14. Vinko Jurman Testor iz Sv. Petra u Šumi
15. Josip Klemen od Jakoba iz Sv. Petra u Šumi
16. Šimun Macuka od Ivana iz Sv. Petra u Šumi
17. Matej Kopita iz Sv. Petra u Šumi
18. Josip Macuka iz Sv. Petra u Šumi
19. Šimun Banovac pokojnoga Franje iz Sv. Petra u Šumi

¹⁰⁷ Godine 1890. popisano je stanovništvo Sv. Petra u Šumi te se navodi 1039 stanovnika, od čega je 1022 Hrvata (98,36 %), 2 Slovenca (0,19 %), 12 Talijana (1,25 %) te 2 stanovnika se navode pod „ostalo“ (0,19 %). (Jakovljević, B. 120 godina osnovne škole u Sv. Petru u Šumi. // Sv. Petar u Šumi : Supetarština jučer, danas, sutra. / urednik Mario Kalčić. Pula : Otokar Keršovani, 1978. Str. 22.)

¹⁰⁸ Jelinčić, J. 100. godišnjica osnivanja „Hrvatske čitaonice“ u Sv. Petru u Šumi. // Istarska Danica 1989. / urednik Antun Hek. Pazin : Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“, 1989.

¹⁰⁹ Cjelokupni popis članova Hrvatske čitaonice u Svetom Petru u Šumi nalazi se u prilogima.

20. Matej Bratulić Matić iz Sv. Petra u Šumi
21. Stjepan Serblin iz Sv. Petra u Šumi
22. Matej Banovac Valentin iz Sv. Petra u Šumi
23. Matej Bratulić pokojnoga Ivana iz Sv. Petra u Šumi
24. Franjo Dajčić iz Sv. Petra u Šumi
25. Ivan Ujčić iz Munci (Pazin)
26. Franjo Ujčić iz Munci (Pazin)
27. Matej Ujčić iz Munci (Pazin)
28. Antun Ujčić pokojnoga Šimuna iz Munci (Pazin)
29. Josip Križmanić iz Munci (Pazin)
30. Liberat Sloković iz Slokovići (Pazin)
31. Ivan Dobrila pokojnoga Kantoniera iz Dobrili (Pazin)
32. Antun Bertoša pokojnoga Mikula iz Pazina
33. Ivan Mohorović Zabrežan iz Pazina i
34. Pravdoslav Filiplić iz Lindara (Pazin).¹¹⁰

Najava o svečanom otvorenju Čitaonice nalazi se na kraju ovoga dopisa¹¹¹, a objavljena je i u 20. broju *Naše sloge* 16. svibnja 1889., tri dana prije svečanoga otvorenja. U obavijesti je stajalo da će na programu biti: pjevanje, govor, deklamacije, tombola, a navedeni su i naslovi izvedbi: „Četa“, „Na razkršću“, „Braća“, „Djed i unuk“ itd. Nakon toga slijedi večera uz domoljubnu pjesmu. Početak zabave najavljen je u 15:30 sati. Uz to uslijedila je i napomena da udaljeniji gosti svoj dolazak unaprijed moraju prijaviti.¹¹²

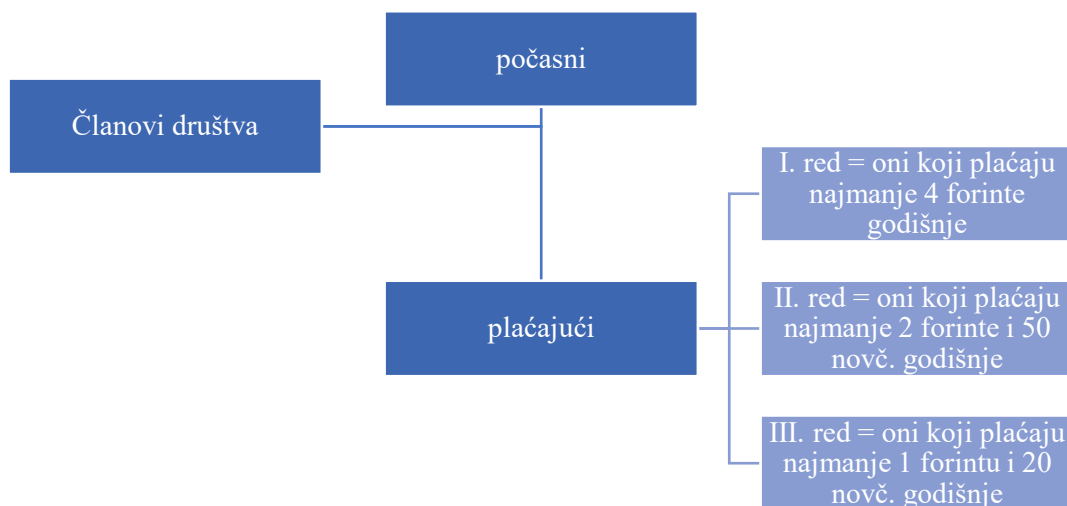
U Statutu Hrvatske čitaonice, sastavljenom u Sv. Petru u Šumi 24. ožujka 1889., navode se sljedeći elementi: ime, svrha i sredstva čitaonice, članci o pravima i dužnostima članova, o upravi/odboru i zastupanju, o Glavnoj skupštini, rješavanju rasprava te prestanku društva. U članku 8. navodi se podjela članova, a oni se dijele na počasne i plaćajuće (Slika 11). Glavna skupština imenovala je počasne članove, one pojedince (tj. muževe) koju su zaslužni za općinu i narod. Plaćajući su se dijelili na još na 3 reda, ovisno o uplaćenju godišnjoj članarini. Plaćajući su članovi članarinu morali uplaćivati svaki mjesec unaprijed.¹¹³

¹¹⁰ Državni arhiv u Pazinu, HR-DAPA-27, KOTARSKO POGLAVARSTVO (KAPETANAT) U PAZINU (1868 – 1918), I/8, Udruženja, kazališta, povlastice (1889), dok 3516-89 (25. 4. 1889.), kutija 52.

¹¹¹ Isto.

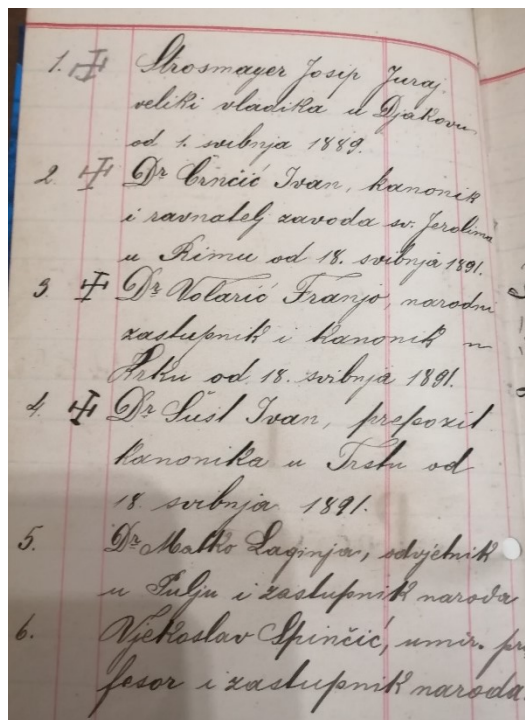
¹¹² Naša sloga, br. 20., Trst, 16. 5. 1889., 3.

¹¹³ Državni arhiv u Pazinu, HR-DAPA-27, KOTARSKO POGLAVARSTVO (KAPETANAT) U PAZINU (1868 – 1918), I/8, Udruženja, kazališta, povlastice (1889), dok 3138-89 (24. 3. 1889.), kutija 52.



Slika 11 Podjela članova Hrvatske čitaonice u Sv. Petru u Šumi

Hrvatska čitaonica u Svetom Petru imala je 6 počasnih članova, što saznajemo iz sačuvane knjige, tj. male bilježnice¹¹⁴, članova supetarske Čitaonice, a to su: đakovački biskup **Josip Juraj Strossmayer**, ravnatelj zavoda sv. Jeronima u Rimu dr. **Ivan Crnčić**, narodni zastupnik i kanonik u Krku dr. **Franjo Volarić**, prepozit kanonika u Trstu dr. **Ivan Šušl**, odvjetnik u Puli i narodni zastupnik dr. **Matko Laginja** i umirovljeni profesor i narodni zastupnik **Vjekoslav Spinčić** (Slika 12). U Knjizi je posebno istaknut datum pristupanja te se za 1889. navodi samo Strossmayer (1. svibnja 1889.), iako se u stručnoj literaturi potkrala greška te se navodi 1891. godina¹¹⁵. Crnčić, Volarić i Šušl počasni su članovi od 18. svibnja 1891. godine. Zastupnici Laginja i Spinčić navode se na kraju



Slika 12 Počasni članovi Hrvatske čitaonice u Sv. Petru u Šumi

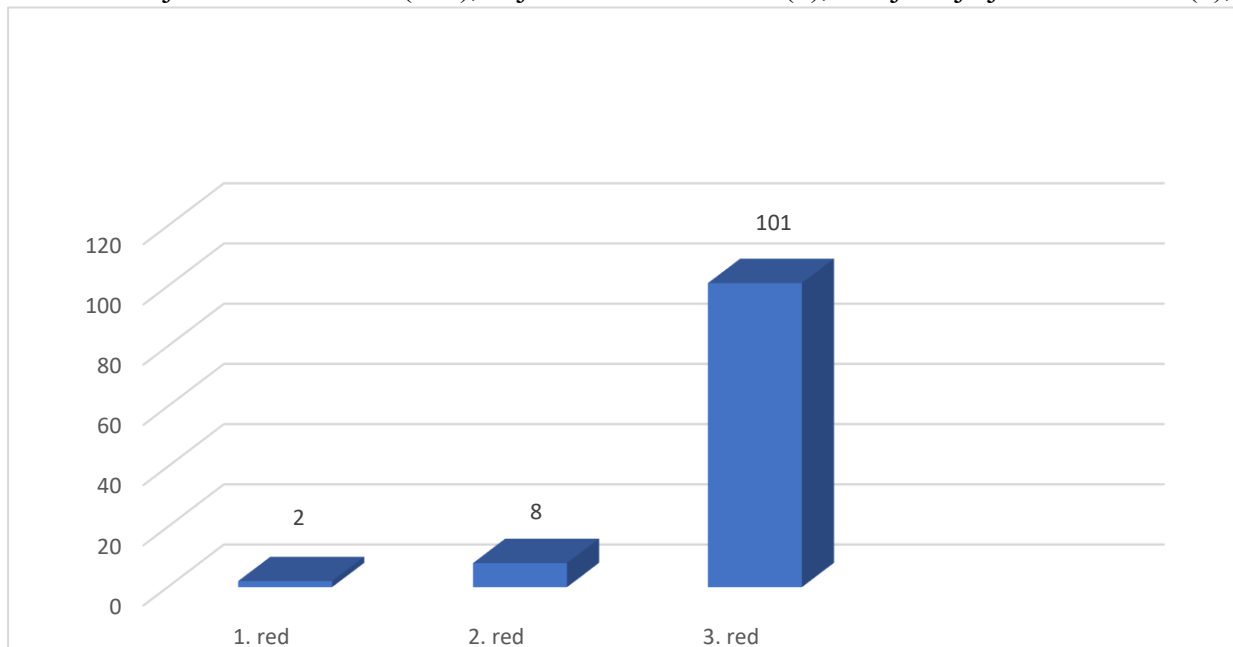
¹¹⁴ Knjiga članova, izdataka i primitaka Hrvatske čitaonice čuva se u župnom uredu u Svetom Petru u Šumi. Neposredan uvid u knjižicu obavljen je dana 19. studenoga 2020. u prostorijama samostana crkve sv. Petra i Pavla u Sv. Petru u Šumi.

¹¹⁵ Godinu 1891. pogrešno navode Branimir Crljenko u knjizi *Hrvatske čitaonice preporodne Istre*, Jakov Jelinčić u članku „100. godišnjica osnivanja 'Hrvatske čitaonice' u Sv. Petru u Šumi“ i Ivan Mlotić u članku „Potpore biskupa Josipa Jurja Strossmayera čitaonicama i narodnjačkom pokretu u Istri“.

popisa jer se oni priključuju 6 godina od osnivanja, 26. svibnja 1895. godine¹¹⁶, na prijedlog tajnika Lazarića.¹¹⁷

Za počasne je članove izdvojena prva, posebna stranica, a zatim slijedi popis ostalih članova, iako se oni ne navode kronološkim redom. Mora se istaknuti da se u cijeloj knjižnici ne spominju dva jako bitna člana Čitaonice: prvi predsjednik i supetarski župnik Franjo Lazar i blagajnik Mijo Buršić. U Knjizi članova navodi se prvo ime i prezime, zanimanje člana, napomena o pripadnosti prvom, drugom ili trećem redu, datum pristupanja Čitaonici, a zatim slijede datumi uplata članarina s predanim iznosom te, na samom kraju, prestanak članstva te razlog (preseljenje uz zabilješku grada ili kršenje pravila Društva). Ova nam bilježnica daje detaljan pregled članova, a uz to nam pruža uvid u zanimanja nekih članova jer se zanimanje navodi samo za prve članove. U početnim se godinama u društvo učlanjuju: svećenici (župnici), učitelji, nadučitelji, učiteljice, zemljoradnici („kmeti“), trgovci, željezničarski stražari, zidari, krojač, postolar, poštar i predstavnici postaje. Do kraja je svoga djelovanja Čitaonica skupila nešto malo više od sto članova, ali svakako se mora spomenuti da se među njima nalaze samo dvije žene: učiteljice Ljubica Žic i Ana Češcut. Knjiga, uz popis članova, navodi i izdatke, darove i adresar članova po abecednom redu.

Za svakog se plaćajućeg člana obavezno navodi red kojem pripada (Grafikon 1). Prevladavaju članovi 3. reda (101), slijede članovi 2. reda (8), a najmanje je onih 1. reda (2),



Grafikon 1 Plaćajući članovi Hrvatske čitaonice u Svetom Petru u Šumi

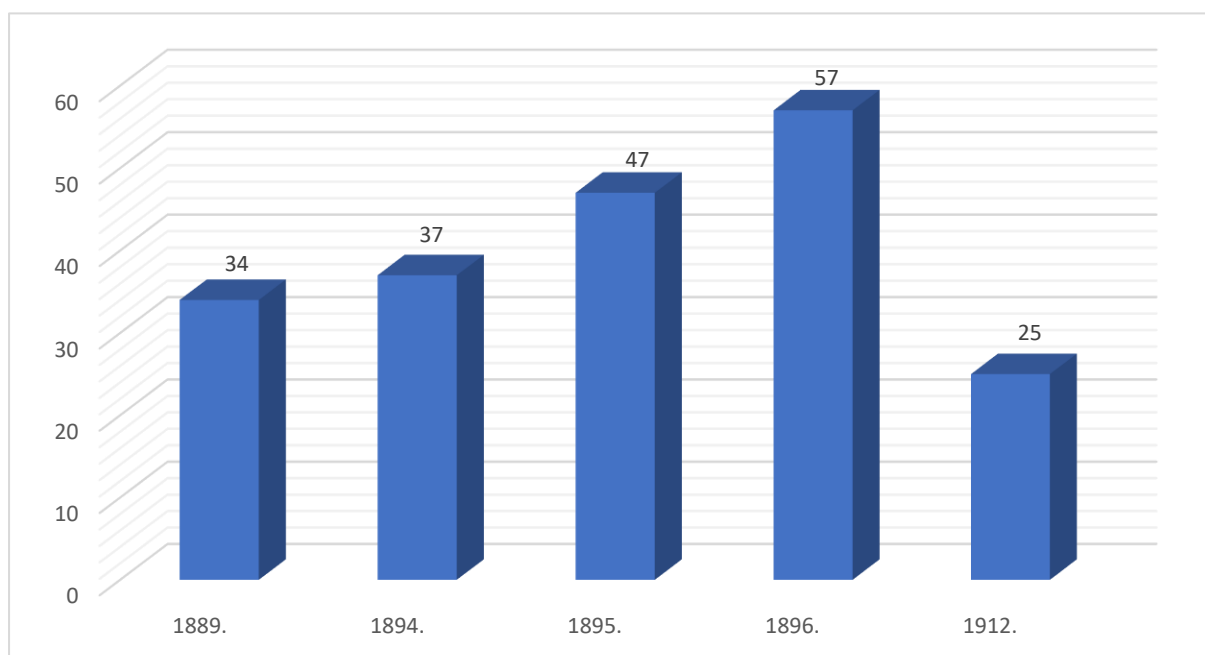
¹¹⁶ Jelinčić, J. 100. godišnjica osnivanja „Hrvatske čitaonice“ u Sv. Petru u Šumi. // Istarska Danica 1989. / urednik Antun Hek. Pazin : Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“, 1989. Str. 2.

¹¹⁷ Podatci su zapisani u knjizi članova Hrvatske čitaonice koja se čuva u Župnom uredu Svetoga Petra u Šumi. U ovoj knjižnici nema spomena prvog predsjednika i supetarskoga župnika Franje Lazara i prvoga blagajnika Mije Buršića pa nismo u potpunosti sigurni da nam knjižnica nudi potpuni popis članova.

od kojih je jedan od njih župnik Liberat Sloković, a drugi Ernest Schwarz, koji članom postaje 1895., ali se kasnije seli u Červinjan (Cervignano del Friuli) u Italiju.¹¹⁸

Tjedan dana nakon zabave u *Našoj* je *slogi* objavljen osvrt na svečano otvorenje. U članku se navodi: „može se bez pretjerivanja uztvrditi, da se je prošle nedelje ovdje sakupilo toliko naroda, koliko ga je bilo pred nekoliko godina kod tabora u Lindaru.“¹¹⁹ Otvorenju je prisustvovao predsjednik Hrvatske čitaonice iz Pule, koji je došao s još 15 pjevača vlakom u 16:00 sati.¹²⁰

Kao i kod Hrvatske čitaonice u Gračišću i u Svetom Petru u Šumi su djelovanje društva htjeli osujetiti pazinski šarenjaci¹²¹. Oni su na dan otvorenja došli s glazbom te se smjestili u pavlinskome samostanu, u kojem je bila krčma, te pjevali „ovviva“ i nudili supetarskim kmetovima vino, koje su oni odlučno odbijali. Šarenjaci su nastavili napadati dok su gosti čekali vlak za Pazin u 20:00 sati stalno prekidajući njihov usklik „živio“ sa svojim „ovviva“, dok Supetarcima nije dozlogrdilo te su im povikali „vrag ti ga zariva“, na što su se šarenjaci pokupili. Za održavanje reda na svečanome otvorenju zaslužna su četiri žandara, ali i rodoljubi koji su pokušavali smiriti seljake kako bi se suzdržali od bilo kakvog nepotrebnog nasilja.¹²² „Naš seljak pokazao je i ovom zgodom, da se znade ljepše vladati i ponašati negoli njegovi



Grafikon 2 Članovi Hrvatske čitaonice Sv. Petra u Šumi od osnivanja do 1912.

¹¹⁸ Knjiga članova Hrvatske čitaonice sadrži popis od 117 članova, ali neki se članovi ponovno upisuju pod sljedećim brojem prelaskom na novu stranicu pa je konačan broj članova 111, s tim da se u knjižici ne navode Franjo Lazar i Mijo Buršić.

¹¹⁹ Naša sloga, br. 21., Trst, 23. 5. 1889., 3.

¹²⁰ Naša sloga, br. 22., Trst, 30. 5. 1889., 3.

¹²¹ Šarenjaci su pojedinci koji su prevrtljivi u svojim političkim opredjeljenjima. (Šarenjak. Hrvatski jezični portal. <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> 8. 5. 2021.)

¹²² Naša sloga, br. 21., Trst, 23. 5. 1889., 3.

susjedi (...) prem su ovi tobož svu svietsku kulturu posrkali.“¹²³ O bezuspješnom pokušaju talijanske gospode da pokvare svečano otvorenje piše i sam tajnik čitaonice, Matej Lazarić, navodeći u zapisniku da su gospoda „htjela (...) izazvati nemir u narodu, ali im žlica kratak rep imala.“¹²⁴

Ova mala seoska čitaonica započela je s 34 člana (1889.), a nakon pet godina djelovanja (1894.) imala je 37 redovnih članova, nakon 6 godina (1895.) bilo je 47, a iduće godine (1896.) čak 57 članova. Godine 1912. broj članova opada i te je godine zabilježeno 25 članova, zbog neplaćanja ili neurednog neplaćanja članarine. Do samoga kraja djelovanja Čitaonica je imala stotinjak članova, a među njima čak i dvije žene (Grafikon 2).¹²⁵ Uvidom u Štatut (Statut) „Hrvatska Čitaonica“ u Sv. Petru u Šumi u članku 6. navodi se da „članom može postati svatko, koji se u društvenom životu vlada pristojno prama svojem zanimanju“. Pritom se ne navodi da to moraju biti muškarci, ali se pregledom članstva vidi da su žene manje sudjelovale u javnom životu zajednice te su se u čitaonicama pretežno okupljali muškarci. Dvije istaknute žene, Ljubica Žic i Ana Češčut, ustvari su učiteljice, a one su, po prirodi svoga posla, uključene u osmišljavanje kulturnog djelovanja lokalne čitaonice, a čak i susjedne čitaonice u Tinjanu, što saznajemo iz *Naše sloge*¹²⁶.

Posljednji sačuvani zapisnik Čitaonice (9. veljače 1913.) govori nam o osnivanju novoga društva koji će svojim članovima omogućiti slobodan ulazak u Čitaonicu te čitanje ponuđenih časopisa, novina i knjiga.¹²⁷ Novoosnovano omladinsko društvo nosilo je naziv **Hrvatsko katoličko omladinsko društvo „Seljačka zora“**, iako se u stručnoj literaturi ponekad navodi netočan naziv „Seljačka sloga“^{128, 129}.

Da omladinsko društvo nije bilo samo udruga koja je povremeno koristila prostore čitaonice saznajemo iz izvješća tajnika gdje se spominje da „Seljačka zora“ ravnopravno surađuje s Hrvatskom čitaonicom, da koriste iste prostorije, njihovi članovi zajedno čitaju knjige i novine i organiziraju zajednička predavanja, izlete i zabave. U zapisniku od 19. veljače

¹²³ Naša sloga, br. 22., Trst, 30. 5. 1889., 3.

¹²⁴ Jelinčić, J. „Hrvatska čitaonica“ u Sv. Petru u Šumi. // Hrvatska čitaonička društva u Istri u 19. i početkom 20. stoljeća. / priredio Bruno Dobrić. Pula : Društvo bibliotekara Istre. Pazin : IKD „Juraj Dobrila“, 1993. Str. 70.

¹²⁵ Jelinčić, J. 100. godišnjica osnivanja „Hrvatske čitaonice“ u Sv. Petru u Šumi. // Istarska Danica 1989. / urednik Antun Hek. Pazin : Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“, 1989. Str. 9.

¹²⁶ Naša sloga, br. 9., Trst, 26. 2. 1903., 3.

¹²⁷ Isto.

¹²⁸ Ivan Milotić u članku „Potpore biskupa Josipa Jurja Strossmayera čitaonicama i narodnjačkom pokretu u Istri“ na stranici 224. navodi pogrešan navod supetarskog omladinskog društva (spominje naziv „Seljačka sloga“). Uvidom u novine toga vremena (*Našu slogu* i *Pučkog prijatelja*) utvrđeno je da se omladinsko društvo koje je djelovalo u Sv. Petru u Šumi zove „Seljačka zora“, a do zabune je vjerojatno došlo jer u središnjoj Istri djeluje omladinsko društvo sličnoga naziva – „Seljačka sloga“ iz Trviža. (Pučki prijatelj, br. 26., Pazin, 20. 9. 1911.)

¹²⁹ Pučki prijatelj, br. 46., Pazin, 20. 11. 1913., 3.

1913. navodi se zapis da članovi supetarskoga omladinskog društva mogu u svako doba dana doći u društvene prostorije Čitaonice i zajedno s čitaoničarima čitati novine.¹³⁰

Članovi „Seljačke zore“ redovito su čitali list *Pučki prijatelj*, o čemu izvještava sam list u siječnju 1913. godine. List su proširili i među svoje sumještane, a to posebno ljuti talijanaše. Talijanima poručuju: „Mi znamo, da bi Talijani voljeli, da se naši mladići klatare po krčmama i plesovima, jer bi time punili njihove nikad site džepove. Žao im je, da naša mladež čita dobre knjige i novine, jer ako budu naši mladići nešto znali, ne će se dati varati od nikoga. A sve to ne ide u račun Talijanašima, pak ako se jade – neka se jade, a naše društvo će u poštenju napred i ne će se obazirati na njihove lajotine!“¹³¹

Dana 20. srpnja 1913. omladinsko društvo „Seljačka zora“ govori o napretku svojih članova u „prikazivanju, deklamovanju i pjevanju“. Bila je to prva zabava toga društva pa je predsjednik Srećko Job naglasio da će članovi izvesti točke, ali da moli prisutne goste (iz Pazina, Tinjana, Kringe, Žminja i domaće stanovništvo, tj. Supetarce) da budu obzirni prema izvođačima jer su seljaci koji po danu rade na polju, a društvenim se stvarima bave samo u slobodno vrijeme. Ipak, sve su točke krasno izvedene. Zapjevale su se dvije strofe „Lijepa naša domovino“, a zatim se pjevao „Istrane dragi“. Odjekivala je rodoljubna pjesma.¹³²

Dana 23. studenoga 1913. nakon svete mise Društvo je održalo zabavu, koju su posjetili mještani, ali i gosti iz Pazina. Vrijedno je spomenuti da su se na samoj zabavi na tomboli za nagradu dijelile korisne potrepštine (sita, lopate, pile, kosiri i dr.), ali i knjige (*Almanah N. G. Lurdske, Danica* itd.).¹³³

Pučki nam prijatelj u veljači 1914. donosi zapisnik s 2. redovite glavne skupštine Hrvatskog katoličkog omladinskog društva „Seljačka zora“. Skupština se, naravno, održala u prostorima Hrvatske čitaonice u Svetom Petru, a prisutne je pozdravio prvo predsjednik Čitaonice i počasni član spomenutog omladinskog društva Liberat Sloković, a zatim i predsjednik omladinskoga društva „Seljačka zora“ **Srećko Job**. Nakon pozdravnoga govora uslijedilo je tajničko izvješće te je spomenuta i glavna svrha njihova društva, „da dade svojim članovima što više poučnih predavanja“. Društvo je te godine imalo 32 člana, priredili su 15 predavanja iz raznih struka, 4 krasna predavanja te 2 zabave, u suradnji s Hrvatskom čitaonicom. Iz izvješća saznajemo da je Društvo imalo predsjednika, potpredsjednika, tajnika,

¹³⁰ Crljenko, B. Hrvatske čitaonice preporodne Istre : žarišta kulturnog i nacionalnog preporoda. Rovinj : HDK [i.e. Hrvatsko kulturno društvo] Franjo Glavinić, 2020. Str. 139.

¹³¹ *Pučki prijatelj*, br. 1., Pazin, 9. 1. 1913., 6.

¹³² *Pučki prijatelj*, br. 29., Pazin, 24. 7. 1913., 2.

¹³³ *Pučki prijatelj*, br. 47., Pazin, 27. 11. 1913., 3.

blagajnika – knjižničara, odbornike i revizore. Knjižničar **Joso Lazarić** istaknuo je važnost knjižnice riječima „Dobra knjiga jest dobar prijatelj“. ¹³⁴

Jakov Jelinčić u članku „100. godišnjica osnivanja 'Hrvatske čitaonice' u Sv. Petru u Šumi“, objavljenom u Istarskoj Danici 1989., navodi da je knjižnica Čitaonice 1910. godine imala čak „126 komada različitog štiva“, iako uz to istovremeno navodi i poražavajući podatak da posljednje tri godine nije nitko ništa čitao. ¹³⁵

Spomenut ćemo naslove koji se spominju u Knjizi članova, izdataka i primitaka Hrvatske čitaonice u Sv. Petru u Šumi, a to su sljedeće knjige:

1. Viktor Car Emin, *Na uzburkanom moru*, 1894. (kupljena 20. ožujka 1895.; 50 nč.)
2. Joseph Spillmann, *Marijina djeca : pripovjest s Kavkaza /* preveo Zbor duhovne mladeži hrvatske u Gorici, 1897. (kupljena 6. veljače 1898.; 35 nč.)
3. Antun Zidarić, *Kratak nauk istarskim vinogradarom kako im valja saditi i ciepiti američku lozu : sa slikami*, 1898. (kupljena 9. srpnja 1899.; 5 nč.)
4. sedam knjižnica – šaloigre (kupljene 7. siječnja i 5. veljače 1904.; 80 para¹³⁶ za 6 knjižica te 50 para za šaloigru „Tko je sluga“)
5. *Novi izborni zakon za Sabor Istre*, 1908. (kupljen 20. srpnja 1908.; 1 kruna)
6. Knjižica *Sieno...* ¹³⁷ (nastavak nerazumljiv; kupljena 12. rujna 1908.; 15 para)
7. *Zgodno štivo* ¹³⁸ (kupljena 20. prosinca 1908.; 1 kruna i 40 para)
8. *Muka Isusova* (kupljena 19. ožujka 1910.; 1 kruna); reklama za knjigu objavljena je u *Pučkom prijatelju* (Slika 13).
9. *Novi pčelar* (kupljena 24. svibnja 1910.; 2 krune i 85 para)
10. *Zbirka zakona* (kupljena 4. siječnja 1912.; 2 krune i 33 para)
11. Fran Škarpa, *Dva poučno-uzgojna pravca* (kupljena 1. veljače 1912.; 50 para) i

¹³⁴ Pučki prijatelj, br. 6., Pazin, 12. 2. 1914., 1. i 2.

¹³⁵ Jelinčić, J. 100. godišnjica osnivanja „Hrvatske čitaonice“ u Sv. Petru u Šumi. // Istarska Danica 1989. / urednik Antun Hek. Pazin : Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“, 1989. Str. 7

¹³⁶ Kruna je, nakon prijelaznoga razdoblja od 8 godina, postala službenom valutom Austro-Ugarske Monarhije. Dijeli se na stotinu helera ili filira. U izvoru se za termin heler navodi termin „para“. (Kolar-Dimitrijević, M. Povijest novca u Hrvatskoj od 1527. do 1941. godine. Zagreb : Hrvatska narodna banka, 2013. Str. 124.)

¹³⁷ Te je godine u Zagrebu objavljena knjižica pučkih predavanja „Sijeno na oranici“ Dragana Turka. (NSK katalog, http://katalog.nsk.hr/F/EQL73EXKRDLYNBES84B4G16M3D3QM4V44ENF2BETCJH3646Y2U-06755?func=full-set-set&set_number=025896&set_entry=000003&format=999, posjećeno 2. siječnja 2021.)

¹³⁸ Godine 1908. u listu *Pučki prijatelj* reklamirala se nova knjiga Josipa Bačića pod naslovom „Zgodno štivo prigodom šezdeset-godišnjice slavnog vladanja c. i kr. apoštolskog veličanstva Frana Josip I.“, izdano u Pazinu 1908. godine po istoj cijeni koja je navedena i u izvoru (1.40 K). (NSK katalog, http://katalog.nsk.hr/F/EQL73EXKRDLYNBES84B4G16M3D3QM4V44ENF2BETCJH3646Y2U-23760?func=find-e&request=zgodno+%C5%A1tivo&find_scan_code=FIND_NAS&adjacent=N&local_base=NSK01_WEB&x=0&y=0&filter_code_1=WLN&filter_request_1=&filter_code_2=WYR&filter_request_2=&filter_code_3=WYR&filter_request_3=&filter_code_4=WFM&filter_request_4=, posjećeno 2. siječnja 2021.)

12. *Pravica vpoklicancev v vojno službovanje in njih družin* (kupljena 20. studenoga 1915.; 74 para).

Muka Isusova. Tako se zove knjiga, što ju je napisao i dao štampati profesor zagrebačkog sveučilišta dr. Rudolf Vimer, te se sada rasprodaje po knjižarama za samu jednu krunu. Tko ikako može, neka naruči ovu zlatnu knjigu, i bit će zadovoljan. Pisac je proboravio čitavu godinu dana u svetoj zemlji, gdje je proučavao prilike, a onda na temelju toga, i na temelju knjiga napisanih od učenih ljudi, osobito svetih otaca, sastavio je svoju knjigu, koja je biser sadašnje hrvatske književnosti. Premda ova knjiga dokazuje veliku učenu spremu pisca, to je tako na pučku napisana, da je može s uspjehom čitati i seljak. Kupi i čitaj!

Slika 13 Reklama za knjigu „Muka Isusova“

(Izvor: Pučki prijatelj, br. 5., Krk, 20. 2. 1910., 7.)

Pučki je prijatelj u studenome 1908. u oglasnom prostoru, naslovljenome „Primismo i oglašujemo“¹³⁹, objavio reklamu za *Zgodno štivo*, koje je bilo u knjižničnom fondu supertarske čitaonice iste godine kada je objavljeno (Slika 14).

Primismo i oglašujemo:

»*Zgodno štivo* prigodom 60godisnjice slavnoga vladanja Nj. c. i kr. ap. Veličanstva Frana Josipa I. Izdalo hrv. učiteljsko društvo »Narodna Prosvjeta« u Pazinu. Tiskom Krmpotića u Puli izašla je krasno opremljena knjiga od 146 str. velikog formata, urešena sa 17 lijepih slika. Knjigu je napisao društveni predsjednik Josip Bačić; zapada K 1.40 te je vrijedna preporuke za svakoga, osobito za nagradu valjanog školskog mladeži. U njoj je opisana ne samo slavna vladavina Nj. Veličanstva nego je ocrтана i povijest starija i novija našeg hrv. naroda u Istri.

»*Car i kralj Franjo Josip I.*« Spomen knjiga u proslavu šezdesetgodisnjeg vladanja Njegova Veličanstva. Izdao u Spljetu Ivan Zidarčić, pomoćnik kod c. kr. arheološkog muzeja. Knjiga je nešto manjeg oblika od 72 stranice, urešena lijepo uspješnim slikama cara i carice te sa 4 table, koje predočuju razne događaje iz života Nj. Veličanstva. Razdijeljena je u 13 poglavlja; osobito je zanimivo ono: Hrvati za carevanja Frana Josipa I. Zapada samo 1 kr. te je vrlo zgodna za nagradu.

»*Životopis Njegova Veličanstva cara i kralja Franje Josipa I.*« što ju napisao nadučitelj u Dobrinju i naš suradnik I. Mahulja, izašla je u drugom izdanju. Dobiva se u pisca po 20 fil. komad.

Slika 14 Reklama za knjigu „Zgodno štivo“

(Izvor: Pučki prijatelj, br. 33., Krk, 30. 11. 1908., 8.)

Među knjigama posebno se ističe pripovijetka *Na uzburkanom moru* V. C. Emina, djelo priznatoga autora čija se djela i danas čitaju u školi. Pisac je spomenuto djelo prvo objavio u nastavcima u poučnom, gospodarskom i političkom listu *Naša sloga* 1894. kao Podlistak, a nakon toga je u Trstu tiskana kao zasebna knjižica. Sam nam autor u uvodu u ovu kraću pripovijetku navodi da je djelo pisano po istinitom događaju i da prati brodolom barke „Unione“, koju on u svome djelu zove „Zajednica“. Pripovijetka obiluje opisima mora i života pomoraca.¹⁴⁰

¹³⁹ Pučki prijatelj, br. 33., Krk, 30. 11. 1908., 8.

¹⁴⁰ Naša sloga, br. 30., Trst, 26. 7. 1894., 1.

Uz navedene knjige, supetarska je Čitaonica bila pretplaćena i na listu od 36 časopisa i novina¹⁴¹, a iz sačuvane Knjige članova, u kojoj se u nastavku navodi i lista izdataka, kupnji i pretplata, i sačuvanih zapisnika, vidimo koje su novine i časopisi bili dostupni članovima Čitaonice te njihovim obiteljima (Tablica 2). Među njima posebno mjesto zauzima upravo poučni, gospodarski i politički list *Naša sloga* bez kojeg, kako navode članovi društva, ne smije djelovati nijedno narodno društvo.¹⁴² Osim *Naše sloge*, članovima su bila dostupna izdanja Matice hrvatske i Društva svetog Jeronima te molitvenik Jurja Dobrile *Otče, budi volja tvoja*.¹⁴³

¹⁴¹ Podatci o godinama izlaženja te opis novina i časopisa preuzet je s portala „Stare hrvatske novine“: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/Library.aspx>, Digitalne knjižnice Slovenije: <https://www.dlib.si/>, na stranicama Hrvatskog knjižničarskoga društva: <https://www.hkdrustvo.hr/clanovi/tmp/novine/novine.htm>, kataloga Knjižnica grada Zagreba i internetskih stranica Istarske enciklopedije: <http://istra.lzmk.hr/projekt.aspx>.

¹⁴² Jelinčić, J. „Hrvatska čitaonica“ u Sv. Petru u Šumi. // Hrvatska čitaonička društva u Istri u 19. i početkom 20. stoljeća. / priredio Bruno Dobrić. Pula : Društvo bibliotekara Istre. Pazin : IKD „Juraj Dobrila“, 1993. Str. 71.

¹⁴³ Milotić, I. Potpore biskupa Josipa Jurja Strossmayera čitaonicama i narodnjačkom pokretu u Istri (Građa Dijecezanskog arhiva u Đakovu). // Vjesnik Istarskog arhiva, Vol. 20 No. (2013.), 2013. Str. 223.

	Naziv časopisa/novina	O listu	Mjesto izdavanja	Pretplata Hrvatske čitaonice za godinu
1.	<i>Adriatische Post</i>	njemački list	Gorica i Pula	1899.
2.	<i>Almanah Naša Gospa Lurdska</i>	vjerski list	/	1915.
3.	<i>Brivec</i> (1891. – 1902.)	humoristični slovenski list	Trst	1900.
4.	<i>Ćirilo-metodski koledar</i>	kalendar s potpunom koledarskom opremom, priručnikom, poslovnim i drugim potrebitim uputama i s obilnim književnim prilogom i slikama	Zagreb	1907.
5.	<i>Dom i svijet</i> (1888. – 1923.)	ilustrirani list za zabavu, pouku i vijesti o dnevnih događanjima, javnom i društvenom životu, umjetnosti i znanosti, trgovini i obrtu, glazbi, kazalištu i modi	Zagreb	1895. 1899. – 1903.
6.	<i>Danica</i> (1870.)	katolički kalendar	Zagreb	1901. 1910.
7.	<i>Domoljub</i> (1888. – 1944.)	slovenski poučni i zabavni list	Ljubljana	1910. – 1915.
8.	<i>Edinost</i> (1876. – 1928.)	slovenski politički list	Trst	/
9.	<i>Glasnik Presvetoga Srca Isusova</i> (1892. – 1932.)	vjerski časopis	Zagreb	1896. – 1904. 1906. – 1907.

10.	<i>Glasnik sv. Josipa</i> (od 1873.)	vjerski list	Zagreb	1896. 1897.
11.	<i>Goriška straža</i> (1918. – 1928.)	slovenski list	Gorica	1920.
12.	<i>Gospina krunica</i>	glasnik dominikanaca	Zagreb	1897. – 1901.
13.	<i>Gospodarski vjestnik</i> (1908. – 1917.)	gospodarski list	Zadar	1910. – 1914.
14.	<i>Gospodarski i vinogradski koledar</i>	gospodarski kalendar	Zadar	1910. – 1914.
15.	<i>Hrvatska</i> (1884. – 1898.)	časopis za pouku i zabavu, za zdravu prosvjetu, za hrvatski jezik	Zadar	/
16.	<i>Hrvatska zastava istine</i> (1910. – 1914.)	pučke novine	Zagreb	1914.
17.	<i>Hrvatski kondoter</i>	/	/	1908.
18.	<i>Hrvatski narodni kalendar</i>	/	Zagreb	1914.
19.	<i>Hrvatski vojnički koledar</i>	vojni list za pripadnike oružane moći, aktivne vojnike, pričuvnike i domobrance	/	1903. 1912. 1913.
20.	<i>Il diritto croato – mijenja naslov u: Il pensiero slavo</i> (1888. – 1894.)	talijanski politički list	Pula	/
21.	<i>Istina</i> (1885. -)	glasnik dominikanaca	Zadar	1908. – 1912.
22.	<i>Katolička Dalmacija</i> (1870. – 1898.)	vjersko-političke novine	Zadar	1895.
23.	<i>Kmetovalec</i> (1884. – 1944.)	slovenski poljoprivredni list	Ljubljana	1904. 1911. – 1914.

24.	<i>Koledar Jorgovan</i> (1906. -)	prvi đlački kalendar u Istri s beletrističkim priložima	Pula	1907.
25.	<i>Koledar Srca Isusova i Marijina</i> (1905. – 1944.)	kalendar	Zagreb	1908. – 1912.
26.	<i>Koledar Zvonimir</i> (1884. – 1924.)	hrvatski ilustrovani kalendar : ujedno uredovnik, poslovník i zabavnik za prostu godinu	Zagreb	1904.
27.	<i>Koledar Zvekan</i>	šaljivi kalendar	Zagreb	1904.
28.	<i>Mladost</i> ¹⁴⁴ (1910. – 1914.)	list za radničku i seljačku mladež	Zadar	1912.
29.	<i>Naša sloga</i> (1870. – 1915.)	poučni, gospodarski i politički list	Trst Pula	1894. – 1904. 1907. 1909. – 1914.
30.	<i>Obzor</i>	neovisni politički dnevni list	Zagreb	/
31.	<i>Pratika</i>	slovenski kalendar	/	1902.
32.	<i>Prijatelj naroda</i>	politički list	Zagreb	1906. – 1907. 1909. – 1915.
33.	<i>Pučki list</i> (1891. – 1922.)	hrvatski dvotjednik	Split	1895. – 1903. 1907. – 1909.
34.	<i>Pučki prijatelj</i> (1899. – 1929.)	glasilo hrv. katoličkog pokreta u Istri	Krk Pazin Trst	1904. 1907. – 1911.
35.	<i>Riečki glasnik</i> (1905. – 1922.)	glasilo Riječke jugoslavenske stranke	Rijeka	1911. 1912.
36.	<i>Zvekan</i> (1890. – 1903.)	humoristički list	Zagreb	1895. 1899. – 1903.

Tablica 2 Popis časopisa/novina supetarske Čitaonice

¹⁴⁴ Podatak da se list *Mladost* čitao u Hrvatskoj čitaonici saznajemo iz dopisa objavljenom u *Pučkom prijatelju* dana 10. listopada 1912. (*Pučki prijatelj*, br. 28., Pazin, 10. 10. 1912.)

Na popisu dostupnih publikacija prevladavaju vjerski, gospodarski i politički listovi, a najmanje je humorističnih.

Početakom 1891. godine, godinu i pol nakon otvorenja Hrvatske čitaonice, predsjednik i mjesni župnik Franjo Lazar saziva sjednicu sa samo jednom točkom na dnevnome redu: vijećanje „Kako da se sagradi društvena kuća“.¹⁴⁵ Te je godine župnik Lazar pozvao čitaoničare, a posebno desetoricu zidara, da pomognu u gradnji novoga prostora za Hrvatsku čitaonicu. Zamolio je članove da daju novčić ili forintu, koliko tko može, a zidare je zamolio da pomognu pri samoj gradnji. Predsjednik Lazar ne imenuje zidare, ali naglašava da ih je čak 10. Odmah se pokrenulo i pitanje zemljišta te je odlučeno da će se Općinu zamoliti da pokloni općinsko zemljište koje je nalazilo odmah do općinskoga trga, a u slučaju prestanka rada Čitaonice društveni bi dom pripao Općini. Formiran je i Odbor za sakupljanje milodara za gradnju „Narodnoga doma“, a članovi su bili: župnik Franjo Lazar, Petar Bolonić, Zdravko Banovac te Šime Macuka, Josip Klemen i Frane Ujčić. Članovi su obećali da će sakupiti 214 forinti, a sam predsjednik F. Lazar izdvojiti će čak 50 forinti.¹⁴⁶

Dana 1. srpnja 1893. umire župnik i predsjednik Franjo Lazar u 63. godini života. Spomen njegove smrti nalazimo u listu *Naša sloga* u javnoj zahvali svima koji su ga došli ispratiti do „hladnoga groba“. Prvog predsjednika Hrvatske čitaonice ispratio je mon. Josip Orbančić iz Pazina, „uz učestvovanje 22 svećenika svjetovnih i redovnih, te liepi broj odlične gospode“¹⁴⁷. Nakon njegove smrti ulogu predsjednika preuzeo je tajnik Matej Lazarić, do prve sjednice 17. prosinca iste godine, 1893. Na toj je sjednici izabran novi predsjednik: supetarski župnik Liberat Sloković. On je ostao predsjednik do samoga kraja djelovanja Hrvatske čitaonice u Svetom Petru u Šumi.¹⁴⁸

Na temelju sačuvanih zapisnika Hrvatske čitaonice možemo utvrditi tko je od početne 1889. godine pa do samoga kraja djelovanja čitaonice djelovao u upravi Društva, tj. Odboru kao predsjednik, tajnik te blagajnik. Ono što je interesantno jest činjenica da se u nekim publikacijama ne spominje župnik **Franjo Lazar** kao prvi predsjednik, iako je on to zasigurno bio, o čemu svjedoči *Naša sloga*, a i sami zapisnici Društva. Moguće je pojašnjenje to što se župnik Lazar (kao ni Mijo Buršić) ne spominju na listi članova Čitaonice koja se čuva u Župnome uredu u Svetom Petru u Šumi. Nakon smrti župnika Lazara, dužnost predsjednika

¹⁴⁵ Državni arhiv u Pazinu, HR-DAPA-27, KOTARSKO POGLAVARSTVO (KAPETANAT) U PAZINU (1868 – 1918), I/8, Udruženja (1891), dok 897-91 (22. 1. 1891.), kutija 55.

¹⁴⁶ Jelinčić, J. 100. godišnjica osnivanja „Hrvatske čitaonice“ u Sv. Petru u Šumi. // Vijesti Društva bibliotekara Istre. Pula : Društvo bibliotekara Istre, 1989. Str. 5. i 6.

¹⁴⁷ *Naša sloga*, br. 27., Trst, 6. 7. 1893., 4.

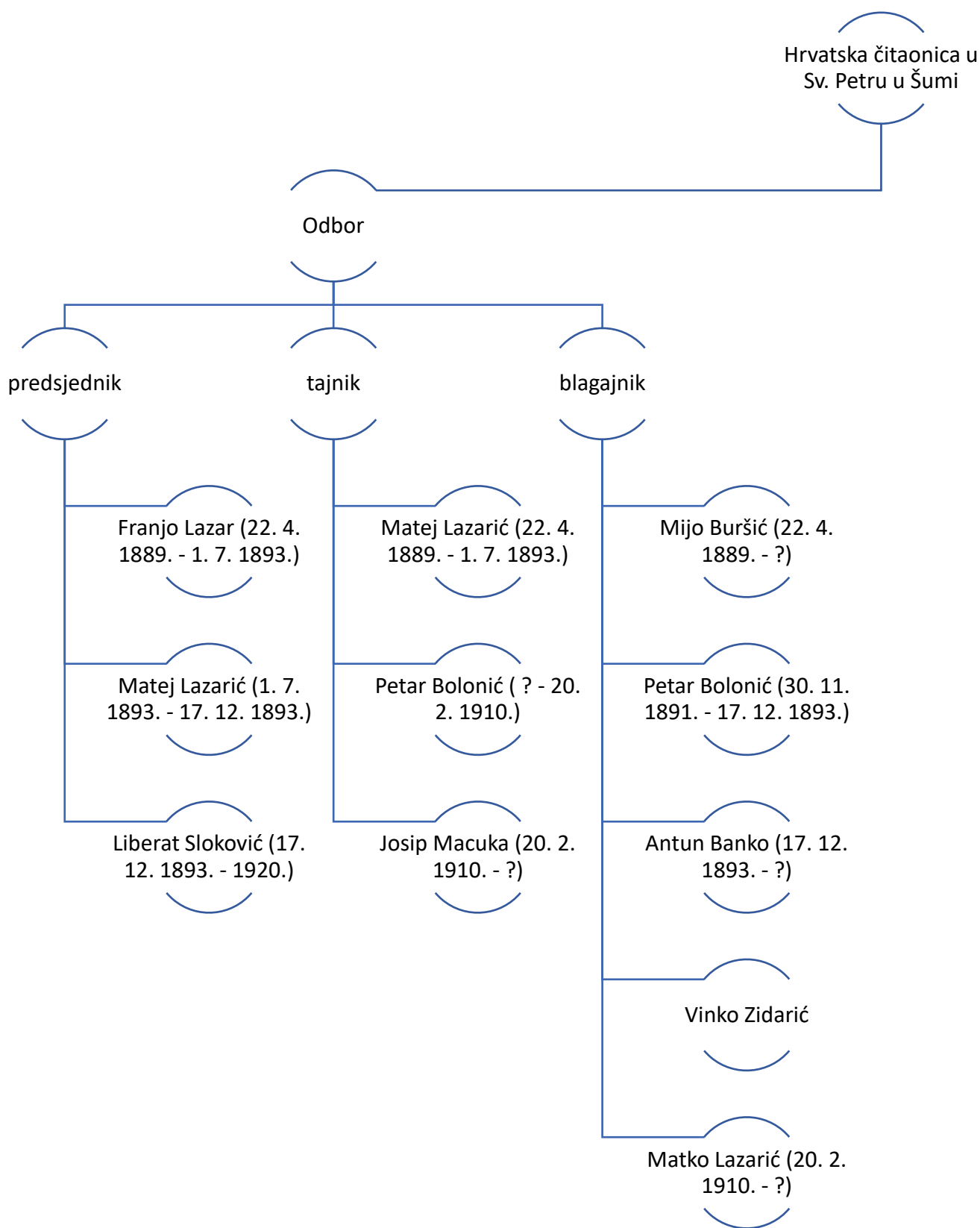
¹⁴⁸ Jelinčić, J. 100. godišnjica osnivanja „Hrvatske čitaonice“ u Sv. Petru u Šumi. // Vijesti Društva bibliotekara Istre. Pula : Društvo bibliotekara Istre, 1989. Str. 8.

obnaša dotadašnji tajnik **Matej Lazarić**, koji se često u izvorima spominje i kao Mate, do prve sjednice u prosincu te godine, što znači da je dužnost predsjednika obnašao pola godine. Nakon njega dolazi župnik **Liberat Sloković** te na toj dužnosti ostaje do samoga kraja djelovanja Čitaonice¹⁴⁹.

Na mjesto tajnika, nakon Mateja Lazarića, dolaze nadučitelj **Petar Bolonić** i **Josip Macuka** (tajnik od 20. veljače 1910.). Prvi je blagajnik bio **Mijo Buršić**, a 30. studenoga 1891. nasljeđuje ga nadučitelj **Petar Bolonić**, koji je te godine primljen u članstvo. Nakon nadučitelja Bolonića funkciju preuzima **Antun Banko**, 1893. godine, a 1896. godine na toj se funkciji već spominje novi blagajnik, učitelj **Vinko Zidarić**, koji je članom postao 3 godine ranije, 1893. Nemamo podatak koje je godine izabran na tu funkciju, ali znamo da je to razdoblje između 1895. i 1896. Naime sredinom 1895. ponovno je izabran **Antun Banko**, a Zidarić se kao tajnik spominje sredinom 1896. Nakon sjednice održane 20. veljače 1910. odabran je novi blagajnik – **Matko Lazarić**. Do 1913. nije bilo promjena te su trojica izabranih do toga datuma ponovno potvrđeni (L. Sloković, J. Macuka i M. Lazarić), no nakon te godine više nemamo sačuvanih zapisa (Slika 15). Dana 9. veljače 1913. posljednji je sačuvani zapisnik.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Znamo da je Čitaonica sigurno djelovala do 1920. godine jer se do te godine uplatila članarina. (Jelinčić, J. 100. godišnjica osnivanja „Hrvatske čitaonice“ u Sv. Petru u Šumi. // Vijesti Društva bibliotekara Istre. Pula : Društvo bibliotekara Istre, 1989. Str. 8.)

¹⁵⁰ Jelinčić, J. 100. godišnjica osnivanja „Hrvatske čitaonice“ u Sv. Petru u Šumi. // Vijesti Društva bibliotekara Istre. Pula : Društvo bibliotekara Istre, 1989. Str. 8.



Slika 15 Članovi Odbora Hrvatske čitaonice u Sv. Petru u Šumi

Dana 1. lipnja 1914. Hrvatska čitaonica u Sv. Petru u Šumi slavila je 25 godina od svoga osnivanja. Za tu je priliku, javlja nam *Pučki prijatelj*, na programu bio i Šenonin „Klevetnikom Hrvatske“ te uobičajena glazba, deklamacije te tombola. U pozivu na zabavu napomenuto je da vrijede posebne cijene za gospodu (1 kruna) te za seljake (30 para).¹⁵¹ Posjetiteljima će na zabavu moći doći i brzovlakom iz Trsta.¹⁵² Sama proslava održala se u ponedjeljak, a iako je cijeloga dana padala kiša to goste nije spriječilo u obilježavanju ove godišnjice te su došli iz dalekih krajeva. Sama je zabava ipak donijela neke novine. Naime, dotada su na takvim svečanostima prevladavale šale, kako bi se posjetitelji što više zabavili. Na ovoj se godišnjici, ipak, izvodila poučna tragedija „Izgubljeni sin“, a gledatelji su bili oduševljeni izborom te su napeto pratili dramu. Kako nam u *Pučkome prijatelju* javlja „učesnik“ okupljene je posebno dirnulo pjevanje te deklamacija Šenonina djela u interpretaciji mladića Frana Josipa Turčinovića. Posebno su bile ponosne majke, što su baš njihovi sinovi članovi čitaonice te su komentirale: „A ma baš mi je drago, da su mi djeca u društvu u čitaonici. Ta eto, kako lijepo znadu i igrati.“ Na svečanoj se obljetnici odigrala i tombola, a organizatori su posebno pazili da odaberu neke korisne nagrade pa su darovi ustvari bili praktični predmeti za seljake.¹⁵³

O godišnjici piše i *Naša sloga* 10. lipnja 1914. napomenuvši da je tadašnji predsjednik velečasni Liberat Sloković održao pozdravni govor u kojem se prisjetio teških „početaka kada je još naš narod spavao“, ali je tadašnji župnik Franjo Lazar počeo okupljati ljude i upućivati ih da bi, naposljetku, osnovao društvo, tj. Hrvatsku čitaonicu. Za vrijeme govora iznad je pozornice stajala fotografija bivšeg predsjednika F. Lazara. U svom se govoru Sloković posebno zahvalio mjesnom nadučitelju koji je uvježbavao točke i pjevački zbor.¹⁵⁴

Godine 1922. podijelila se građa iz Hrvatske čitaonice u Svetom Petru u Šumi te se time gubi njezin trag. Naime, te je godine supetarski župnik i predsjednik čitaonice Liberat Sloković, koji je na toj poziciji bio dugi niz godina, čitaoničku građu podijelio među članovima, u strahu da će se Talijani okomiti na čitaonice.¹⁵⁵

¹⁵¹ Pučki prijatelj, br. 20., Pazin, 21. 5. 1914., 2.

¹⁵² Pučki prijatelj, br. 21., Pazin, 28. 5. 1914., 3.

¹⁵³ Pučki prijatelj, br. 22., Pazin, 4. 6. 1914., 3.

¹⁵⁴ Naša sloga, br. 18., Pula, 10. 6. 1914., 4.

¹⁵⁵ Bratulić, J. Pogled u povijest Supetarščine... // Sv. Petar u Šumi nekad i danas. / urednici: Mario Bratulić i Ladislav Turčinović. Sveti Petar u Šumi : MZ Sv. Petar u Šumi – Omladinski klub Sv. Petar u Šumi, 1989. Str. 32.

3.5. Čitaonica u Pazinu (1897.)

Od 1825. do 1860. Pazin je glavni grad Istre, administrativno, političko, ali i kulturno središte istarskoga poluotoka. Nakon toga postaje sjedište kotara te najveća istarska općina s 21 poreznom općinom u svom sastavu. Godine 1910. ima ukupno 17627 stanovnika, od čega 5122 otpada na grad i bližu okolicu. Te je godine u popisu stanovništva svega 7,81 % Talijana (1378), a od toga ih najviše živi baš u Pazinu, a manje u okolnim selima. Iako su oni u manjini, u gradu ipak postoji puno talijanskih udruga, a nema hrvatskih škola, ustanova i udruga. Tek 1887. godine, deset godina prije otvaranja Hrvatske čitaonice, na izborima Pazin konačno prelazi u hrvatske ruke i dobiva hrvatskoga načelnika. Rezultat je bio sljedeći: otvaraju se hrvatske škole, uvodi se hrvatski jezik u upravu i javni život... Iako je i do tog trenutka Pazin bio grad s većinskim hrvatskim stanovništvom, šetajući gradom slučajni prolaznik to ne bi uvidio. Naime, hrvatski jezik nije bio u javnoj uporabi, ulice i trgovi nisu nosili hrvatske nazive, a ni ustanove, trgovine i gradske radnje... Po vanjštini taj prolaznik nikada ne bi rekao da je to hrvatski grad.¹⁵⁶

Hrvatska čitaonica u Pazinu, osnovana u kolovozu 1897. godine, nije bila najstarija čitaonica u Istri, ali je s godinama postala jedna od najrazvijenijih na području središnje Istre. Taj nas podatak ne čudi uzmemo li u razmatranje da je krajem 19. stoljeća Pazin imao, uz mnoštvo hrvatskih strukovnih udruga i kulturnih ustanova, čak dva akademska društva („Istra“ i „Dobrila“) sa svrhom otvaranja istarskih pučkih knjižnica i širenja pisane riječi na hrvatskome jeziku.¹⁵⁷

Ipak, nije to bila prva čitaonica u Pazinu, iako je bila prva hrvatska. Naime, prije *Hrvatske čitaonice* u Pazinu djelovala su sljedeća kulturna čitateljska društva: od 1844. *Casino di Società*, od 1879. *Verein Austria*, od 1885. *Società di Lettura* i 1887. društvo *Austria*.¹⁵⁸ Uvjeti za osnivanje hrvatske čitaonice stvoreni su tek nakon 1887., kada Pazin prelazi u hrvatske ruke.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Isto. Str. 87.

¹⁵⁷ Crljenko, B. Hrvatska čitaonica u Pazinu. // Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća : zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu. / glavni urednik Josip Šiklič. Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske istarske županije, 1999. Str. 107 – 109.

¹⁵⁸ Crljenko, B. Hrvatska čitaonica u Pazinu. // Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća : zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu. / glavni urednik Josip Šiklič. Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske istarske županije, 1999. Str. 111.; Sloković, F. Narodne čitaonice u Istri. // Hrvatska čitaonička društva u Istri u 19. i početkom 20. stoljeća. / priredio Bruno Dobrić. Pula : Društvo bibliotekara Istre; Pazin : IKD „Juraj Dobrila“, 1993. Str. 91.

¹⁵⁹ Crljenko, B. Hrvatska čitaonica u Pazinu. // Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća : zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu. / glavni urednik Josip Šiklič. Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske istarske županije, 1999. Str. 111.

Dolaskom hrvatskoga načelnika polako se stvaraju uvjeti i temelji za udruživanje i otvaranje pazinske Hrvatske čitaonice. Kao što smo već rekli, postojale su talijanske i austrijske čitaonice već prije hrvatske, prije 1897. godine. Znači li to da do toga trenutka osviješteni Hrvati nemaju svoju udrugu, svoju čitaonicu? Da, iako oni nisu imali službenu hrvatsku čitaonicu, ti su osviješteni pojedinci svoje mjesto našli u čitaonici *Verein Austria*, koja je okupljala austrijske činovnike, ali i poneke Hrvate, kako je društvo nabavljalo ne samo njemački, već i hrvatski tisak.¹⁶⁰

Svečano otvorenje Hrvatske čitaonice održano je poslijepodne dana 29. kolovoza 1897., točno u pet sati.¹⁶¹ **Dr. Šime Kurelić**, pazinski odvjetnik, političar i načelnik¹⁶², izabran je za prvoga predsjednika Hrvatske čitaonice, a na toj je dužnosti bio do 25. lipnja 1909., čak 12 godina. Nakon toga i dalje sudjeluje u radu Hrvatske čitaonice, ali kao član Revizijskog odbora, uz dr. Dinka Trinajstića i prof. Martina Zgrablića. Godine 1914. ponovno je izabran za predsjednika Čitaonice i na toj će dužnosti ostati do 1918. godine, kada je naglo prekinuta djelatnost kulturnih te brojnih drugih udruga Pazina, ali i Istre.¹⁶³

U dvadeset godina svoga djelovanja Hrvatska je čitaonica u Pazinu ostvarila raznovrstan i bogat program: osnovali su svoju knjižnicu, izgradili Narodni dom, organizirali brojna predavanja, priredbe (kazališne predstave, koncerte, humanitarne večeri i zabave), obilježili značajne obljetnice, ugošćavali kazališne družine, pokrenuli su limenu glazbu, pjevački zbor i amatersko kazalište koje je djelovalo diljem Istre.¹⁶⁴

Nakon svečanoga otvorenja Hrvatske čitaonice u Pazinu 1897. godine njezini članovi entuzijastično pristupaju planiranim aktivnostima, organiziraju predavanja s cijenjenim profesorima Velike državne gimnazije kao predavačima, koji to rade zanosno i bez ikakve novčane naknade. Među njima se ističu: Fran Novljan, Saša Šantel, Zvonimir pl. Doroghy, Martin Zgrablić, Rudolf Pregelj i Franjo Frankola. Uz profesore predavanja drže i pripadnici drugih struka: književnici, glazbenici, liječnici, veterinari, ljekarnici, pravnici, agronomi...¹⁶⁵ Od 1910. godine Hrvatska čitaonica kreće s tjednim predavanjima – svake nedjelje jedno!¹⁶⁶ S

¹⁶⁰ Isto. Str. 88.

¹⁶¹ Naša sloga, br. 34., Trst, 26. 8. 1897., 2.

¹⁶² Šime Kurelić. Hrvatski biografski leksikon. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11492> (22. 7. 2020.)

¹⁶³ Crljenko, B. Hrvatska čitaonica u Pazinu. // Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća : zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu. / glavni urednik Josip Šiklič. Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske istarske županije, 1999. Str. 113.

¹⁶⁴ Crljenko, B. Hrvatske čitaonice preporodne Istre : žarišta kulturnog i nacionalnog preporoda. Rovinj : HDK [i.e. Hrvatsko kulturno društvo] Franjo Glavinić, 2020. Str. 85.

¹⁶⁵ Isto. Str. 90.

¹⁶⁶ Crljenko, B. Hrvatska čitaonica u Pazinu. // Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća : zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu. / glavni urednik Josip Šiklič. Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske istarske županije, 1999. Str. 115.

tjednim su predavanjima započeli 6. ožujka 1910. u 9:30 ujutro i predavanjem prof. Frana Novljana: „O zvijezdi repatici, koja će se za kratko vrijeme pojaviti.“¹⁶⁷

Brojna znanstveno-popularna predavanja punila su dvorane, a zanimljivosti tih predavanja svakako je pridonijelo prvo prikazivanje dijapozitiva, koji se u pozivima zovu „svijetlim slikama“.¹⁶⁸ Nakon Halleyeva kometa (prof. F. Novljan; 5. 3. 1910.), uslijedila su predavanja o slovenskom preporodu (prof. Zgrablić; 12. 3. 1910.), o velikom pjesniku slovenskoga naroda F. Prešernu (prof. Zvonimir pl. Doroghy; 18. 3. 1910.)... Vijest o predavanjima i predavačima, ali i odazivu stanovništva, donosi nam *Naša sloga* krajem ožujka 1910. Navodi kako su predavanja publici prezentirana na lak i razumljiv način i da je na svakom predavanju bilo od 50 do 65 ljudi, no bilo bi dobro da su ova predavanja više posjetili i naši radnici i pazinska mladež. Ono što je neobično jest da na predavanjima nema visokoobrazovanih Pazinjana, koji ne prisustvuju predavanjima ispričavajući se kojekakvim obzirima. Ipak, do dosadašnjih uspjeha u narodnom preporodu došli su samo zajedničkim nastojanjima te se stoga i dalje moraju zajednički potruditi oko „opće narodne prosvjete“, ističe Uredištvo *Sloge*.¹⁶⁹

Vidjeli smo da je Čitaonica stanovništvu nudila pregršt zanimljivih predavanja i glazbenih večeri, a svojim je članovima nudila poučne i satirične „šaloigre“, u sklopu djelovanja svoje dramske kulturne sekcije. Bile su to satirične kratke komedije, prvi oblik kazališne scenske umjetnosti na hrvatskom jeziku u Istri, a progovarale su o jednakosti, pravednosti, miru, poštenju i temeljnim moralnim vrijednostima, a pritom su nesmiljeno napadale društvene poroke.¹⁷⁰

Od 1897. Hrvatska je čitaonica u Pazinu djelovala u neprikladnom i malenom prostoru, smještenom iznad bivše Bertošine gostionice. Godine 1905. započelo s izgradnjom Narodnog doma i uvjetima za preseljenje čitaonice. U samo 12 mjeseci Pazinjani su izgradili Dom te se Glavna skupština Čitaonice održala 17. svibnja 1906. Bila je to zadivljujuća trokatnica na glavnom pazinskom trgu, sada s čitaonicom i knjižnicom. U svojim je prostorima imala i kazališno-koncertnu dvoranu s pozornicom na kojoj su uslijedila gostovanja putujućih kazališta. Tri godine nakon gradnje nove zgrade, 7. veljače 1909., naporom hrvatskih

¹⁶⁷ *Naša sloga*, br. 9., Pula, 3. 3. 1910., 3.

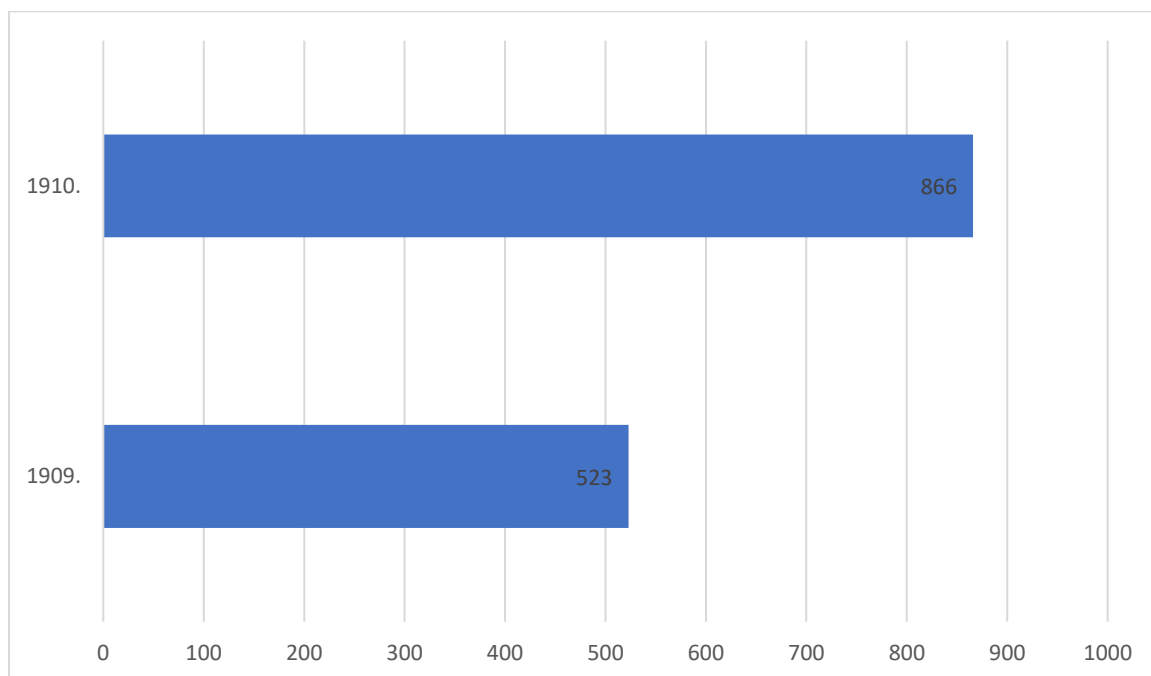
¹⁶⁸ Crljenko, B. Hrvatska čitaonica u Pazinu. // Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća : zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu. / glavni urednik Josip Šiklič. Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske istarske županije, 1999. Str. 115.

¹⁶⁹ *Naša sloga*, br. 12., Pula, 24. 3. 1910., 4.

¹⁷⁰ Crljenko, B. Hrvatska čitaonica u Pazinu. // Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća : zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu. / glavni urednik Josip Šiklič. Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske istarske županije, 1999. Str. 117.

čitaoničara, ali i zalaganjem Hrvatsko-slovensko akademsko ferijalnog društva „Istra“ otvorena je Pučka knjižnica. Ta je knjižnica već iduće godine, 1910., slovila kao najveća javna knjižnica u Istri s 1030 naslova knjiga (ne računajući iste primjerke knjiga). Javna je knjižnica bila pretplaćena na izdanja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Matice hrvatske, Slovenske Matice, Srpske knjiž. udruge, Društva sv. Jeronima te na 8 hrvatsko-slovenskih književnih listova.¹⁷¹

Akademsko ferijalno društvo „Istra“ donosi izvještaj o posuđivanju knjiga za 1909. i 1910. na stranicama *Naše sloge*¹⁷²: 1910. izdalo se 866 knjiga na 123 člana, tj. 72 knjige mjesečno na 28 članova. Usporedimo li s 1909. godinom, 1910. se izdalo 343 više knjiga (Grafikon 3). Od tih 866 posuđenih knjiga poučnih je bilo 94, a pod razno spada 60 knjiga. Knjižnica je ustanovila i posebnu znanstvenu knjižnicu, tj. poseban odsjek, s 32 sveska.



Grafikon 3 Posuđene knjige u Pučkoj knjižnici Pazin tijekom 1909. i 1910. godine

U prosincu 1918. vojna zapovjedništva naređuju da se zatvore hrvatske čitaonice i knjižnice, raspuste sva čitateljska društva te da se pronađu sve publikacije koje šire mržnju protiv Talijana. Dolaskom Talijana u Pazin zatvaraju se i hrvatske škole, profesori su otpušteni, a dio učenika odlazi u škole u Zagreb i Karlovac. Dugogodišnji predsjednik Hrvatske čitaonice, dr. Šime Kurelić, obnaša svoju dužnost do dolaska Talijana u Pazin. U siječnju 1919. uhićen je

¹⁷¹ Crljenko, B. Hrvatska čitaonica u Pazinu. // Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća : zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu. / glavni urednik Josip Šiklič. Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske istarske županije, 1999. Str. 119.; Naša sloga, br. 3., Pula, 19. . 1911., 2.

¹⁷² Naša sloga, br. 3., Pula, 19. . 1911., 2.

i interniran na Sardiniji, tamo je zlostavljan, obolio je i vratio se u Pazin, ali je po povratku iz progonstva 3. lipnja 1921. umro.¹⁷³

Hrvati u Istri krajem 1918. ostaju bez novina, a iz Jugoslavije ne stižu ni novine ni knjige. *Pučki prijatelj* nije izlazio ni za vrijeme Prvog svjetskog rata jer Pazin nije imao javnog tužitelja. Ponovno tiskanje započinje 5. rujna 1919., nakon pet minulih godina.¹⁷⁴ U novinama toga prvoga broja 1919. godine uredništvo se s veseljem obraća čitateljima u članku „Po staroj stazi novom snagom“:

*Pet je ljeta što je strogi glas zakona zabranio 'Pučkom prijatelju' da obilazi istarske potleušice, da uči i kara, tješi i razveseljuje, da otvara oči zapuštenom istarskom seljaku. Al evo ga opet među nama, a ti prijatelju stari, hrvatski patniče, otvori mu vrata, primi ga sa ljubavlju (...) Učit će te, kako ćeš razumno gospodariti, učit će te, kako ćeš se očuvati od bolesti. (...) Pričat će ti o svim narodima, što si ih upoznao tijekom minulog rata: O Rusima, Englezima, Francuzima i o svim drugima. Upoznavat će te s njihovim dobrim stranama, da i ti što naučiš. Naučit će te, da ih poštuješ, ali i ujedno: da se dičiš sa svojim, da ljubiš jezik svoj preko svega. Da, učiti će te ljubiti onaj jezik, u kom te je majka, pjevajući pjesme, uspavljivala u zibci, onaj jezik, kojim govore milijuni tvoje jugoslavenke braće u čije kulturno jedinstvo spadaš i ti.*¹⁷⁵

Iako su novine ponovno krenule s izdavanjem, u Pazinu djeluje talijanski cenzor koji precrtava sve neprimjerene članke. No ni tu Talijani ne staju već iste godine 31. listopada provaljuju u prostor Tiskovnog društva u Pazinu, u kojem se tiskao *Pučki prijatelj*. Pri tom su napadu uništeni tiskarski strojevi, ali je šteta ubrzo popravljena, uz novčanu pomoć pretplatnika, pa je *Pučki prijatelj* izlazio i dalje. Do ponovnog napada dolazi 15. srpnja 1920. Ljudevit Špacapan, ravnatelj tiskare, u tom trenutku revolverom puca u zrak, kako bi rastjerao demonstrante i pozvao u pomoć, no umjesto da mu karabinjeri pomognu, odvlače njega i čuvara tiskare u zatvor na četiri mjeseca. Odmah te noći fašisti upadaju u tiskaru, razbijaju strojeve i pokušstvo i bacaju 10 kvintala slova kroz prozor na ulicu. Slova ostaju na ulici čak 18 dana, na dohvat svakom prolazniku. Nakon 18 dana dolaze župljani iz Trviža i na zamolbu svoga župnika sakupljaju slova i zatvaraju ih u tiskaru. Strojevi i slova kasnije su poslani na popravak u Beč, a cjelokupni inventar tiskare prodan je tiskari u Gorici. Time je prisilno prestalo

¹⁷³ Crljenko, B. Hrvatska čitaonica u Pazinu. // Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća : zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu. / glavni urednik Josip Šiklič. Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske istarske županije, 1999. Str. 123.

¹⁷⁴ Milanović, B. Moje uspomene (1900. – 1976.). Pazin : Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda ; Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1976. Str. 33.

¹⁷⁵ *Pučki prijatelj*, br. 1., Pazin, 5. 9. 1919., 1.

izdavanje *Pučkoga prijatelja* u Pazinu te sljedeći broj, u studenome, izlazi u Trstu¹⁷⁶. Posljednja spašena naklada bila je ona molitvenika „K mladosti vječnoj!“ (Slika 16). Sluteći ponovni napad ravnatelj je prvo nakladu sakrio kod jedne susjedne obitelji, a zatim je sam župnik Božo Milanović došao s kolima i konjem, ukrcao molitvenike, i odveo ih u svoj župni stan u Kringu. Uspio je spasiti nakladu od 3000 primjeraka, iako je i putem vrebala opasnost – zaustavili su ga karabinjeri, ali ga nisu pitali što prevozi.¹⁷⁷

Najljepši dar mladeži!

prigodom

prve sv. Pričesti i sv. Krizme

jest novo izašli molitvenik

K MLADOSTI VJEČNOJ!

Priredili svećenici **JAKOV CECINOVIĆ** i **BOŽO MILANOVIĆ**

Cijena je molitveniku prama sadašnjoj skupoći veoma niska, te stoji ukusno u cijelo platno uvezan:

1). Ako se naruči samo jedan, dva, tri ili četiri komada zajedno, stoji svaki komad tvrdo uvezan u cijelo platno po 3.60 Lire, više poštarina 20 cent po komadu; dakle svaki komad po 3.80 Lira. — 2.) Ako se naruči barem pet komada zajedno, stoji svaki komad 3.— Lire, više poštarina, koja će od 5 do 10 kom. stajati 2 Lire; prema tome bi stajao kod narudžbe od 5 komada svaki komad 3.40 Lire, a kod više komada razmjerno manje. — 3.) Ako se naruči deset komada, i više, stoji svaki komad 3.— Lire, te je prosto od poštarine. — Preporuča se svima, da naručuju po više njih zajedno, ili preko svoga svećenika, ili preko koga drugoga, jer će ih tako manje stajati. — Popust kod narudžba od više komada vrijedi samo onda, ako se naruči izravno kod „Tiskovnog Društva“ u Pazinu. — Pojedini komadi po Lira 3.60 komad prodavaju se također u knjižari Iv. Novak u Pazinu.

Slika 16 Reklama za molitvenik „K mladosti vječnoj!“

(Izvor: Pučki prijatelj, br. 28., Trst, 8. 7. 1920., 6.)

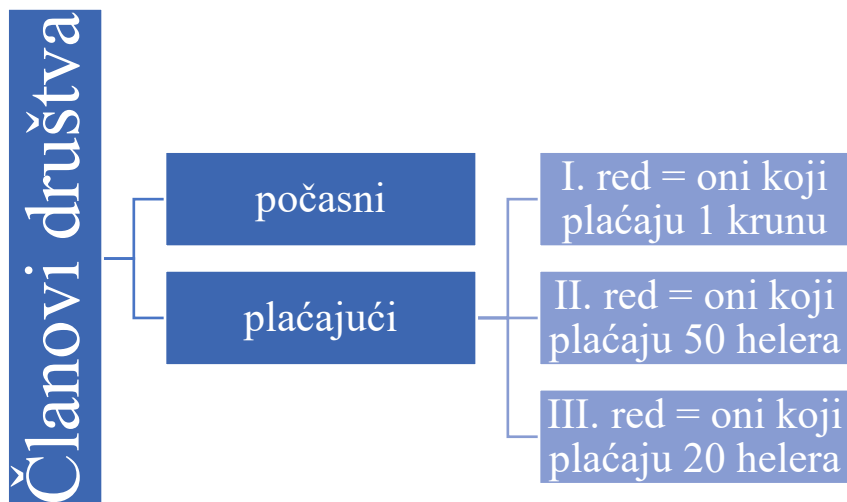
¹⁷⁶ Pučki prijatelj, br. 31., Trst, 6. 11. 1920., 1.

¹⁷⁷ Milanović, B. Moje uspomene (1900. – 1976.). Pazin : Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda ; Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1976. Str. 33 – 36.

3.6. Čitaonica u Tinjanu (1898./1900.)

U nedjelju, 16. rujna 1900. u pet sati popodne svoju Hrvatsku čitaonicu dobiva Tinjan.¹⁷⁸ Osnivanje još jedne čitaonice u nizu *Naša sloga* spominje u čak dva navrata, sredinom kolovoza najavljujući otvaranje i pozivajući što rodoljube na narodnu svečanost te sredinom studenoga pišući o svečanom otvorenju.¹⁷⁹

U dokumentu „Pravila 'Hrvatske čitaonice' u Tinjanu“, sastavljenom u Tinjanu 15. srpnja 1900. zapisana su 24 članka. Navode se sljedeći elementi: ime, svrha i sredstva čitaonice, članci o pravima i dužnostima članova, o upravi/odboru i zastupanju, o Glavnoj skupštini, rješavanju rasprava te prestanku društva. Član je mogao postati svatko tko je navršio 18 godina, uz odobrenje Odbora. U članku 4. navodi se podjela plaćajućih članova, a oni se dijele na 3 reda, ovisno o uplaćenju godišnjoj članarini: I. reda oni koji mjesečno plaćaju 1 K (krunu) upisnine, II. reda koji mjesečno plaćaju 50 h (helera) te III. reda koji plaćaju 20 helera (Slika 16).



Slika 17 Podjela članova Hrvatske čitaonice u Tinjanu

Mjesečna se upisnina plaća unaprijed, a svatko kod prvog upisa plaća 1 krunu upisnine. U članku 6. spominju se počasni članovi, zaslužni muževi koji ne plaćaju članarinu, ali imaju sva prava. Njih imenuje Glavna skupština. Nadzor knjižnice i novina vrši tajnik, uz vođenje zapisnika odborskih sjednica i skupština i blagajničkih poslova. Ispod datuma navode se imena i prezimena članova koji predstavljaju privremeni Odbor. Predsjednik odbora bio je župnik **Eduard Gržetić**, potpredsjednik **Šime Defar**, tadašnji načelnik tinjanske općine, tajnik **Venceslav Križmanić**, a odbornici Šime Ivetić i Ivan Defar.¹⁸⁰ U prvi su odbor izabrani: za

¹⁷⁸ Crljenko, B. Hrvatske čitaonice srednje Istre. // Lindarski zbornik : zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 110. obljetnice osnutka Hrvatske čitaonice u Lindaru. / glavni urednik Josip Šiklič. Pazin : Koordinacija istarskih ogranaka Matice hrvatske, 1996. Str. 39.

¹⁷⁹ *Naša sloga*, br. 55., Pula, 28. 8. 1900., 3. i *Naša sloga*, br. 78., Pula, 16. 11. 1900., 2.

¹⁸⁰ Državni arhiv u Pazinu, HR-DAPA-27, KOTARSKO POGlavARSTVO (KAPETANAT) U PAZINU (1868 – 1918), I/8, Udruženja (1900), dok 6620-900, I/3 (15. 7. 1900.), kutija 77.

predsjednika svećenik i župnik **Eduard Gržetić**, za potpredsjednika načelnik **Šime Defar**, a za tajnika narodni učitelj **Fran Baf**. Od 1898. godine Čitaonica je djelovala u kući Đide Mogorovića, a od službenog otvorenja, od 1900., u kući Ivana Defara.¹⁸¹

Iako je do službenog otvaranja došlo tek 1900., Hrvatska čitaonica u Tinjanu djeluje još od 1898., kada je osnovano i Tinjansko društvo za štednju i zajmove, tzv. posujilnica. Te se dvije godine čekalo na službeno odobrenje za rad i potvrda Pravila od Namjesništva u Trstu. Iz pravila Čitaonice vidi se svrha udruge, tj. obrazovanje i zabava koja se postiže čitanjem knjiga i novina, razgovorom, organizacijom predavanja i zabava s plesom i pjevanjem, ali udruga pritom ne zanemaruje i preporodne težnje: jedinstvo naroda, odgoj i obrazovanje mladih te briga o narodnom identitetu.¹⁸² U svom je dvadesetogodišnjem djelovanju Čitaonica organizirala predavanja, priredbe, izlete, obilježavala značajnije obljetnice, ali i koncerte, tombole i natjecanja u boćanju. Posebna točka svake zabave bila je satirični igrokaz, tzv. šaloigra, kojom se narodu na šaljiv, ali poučan, način govorili o preporodnim idejama, pravednosti i jednakosti.¹⁸³

Čitaonica je dobivala različita izdanja hrvatskih i slovenskih novina i časopisa, od političkih, gospodarskih pa do vjerskih: neki od njih su bili *Obzor*, *Naša sloga*, *Katolička Dalmacija*, *Pučki list*, *Dom i svijet*, *Edinost*, *Gospina krunica* i dr., a s godinama se broj časopisa i novina povećavao.¹⁸⁴

Hrvatska je čitaonica u Tinjanu djelovala do 1918. godine, kada se zaustavlja rad preporodnih udruga i čitaonica, dolaskom talijanske vojske i uprave u Istru.¹⁸⁵

¹⁸¹ Crljenko, B. Hrvatske čitaonice preporodne Istre : žarišta kulturnog i nacionalnog preporoda. Rovinj : HDK [i.e. Hrvatsko kulturno društvo] Franjo Glavinić, 2020., Str. 115 – 119.

¹⁸² Isto.

¹⁸³ Isto, Str. 119 – 120.

¹⁸⁴ Klaić, Ž. Hrvatski tisak i općinski izbori u Tinjanu na početku XX. stoljeća. Problemi sjevernog Jadrana, Vol. , No. 15, 2016., Str. 44.

¹⁸⁵ Crljenko, B. Hrvatske čitaonice preporodne Istre : žarišta kulturnog i nacionalnog preporoda. Rovinj : HDK [i.e. Hrvatsko kulturno društvo] Franjo Glavinić, 2020., Str. 122.

3.7. Čitaonica u Kringi (1911.)

„Dne 29. prošloga mjeseca naviještale su u našoj Kringi narodne zastave, da se sprema slavlje, kakvo se i u Kringi i u okolnim mjestima rijetko vidi.“¹⁸⁶ Tako je pisala *Naša sloga* o otvorenju čitaonice u Kringi, 29. rujna 1911. godine, 11 godina nakon otvaranja čitaonice u susjednome mjestu Tinjanu.

Osnivanje čitaonice i mladenačkoga društva „Hrvatski junak“, koje je u svojoj čitaonici u godinama koje su uslijedile priređivalo razne manifestacija i zabave za narod, popratili su sljedeći gosti: članovi društva „Dobrila“, takozvani „Dobrilaši“, članovi „Hrvatske škole“, članovi „Svećeničke zajednice“, ali i gosti iz omladinskih društava iz Trviža („Seljačka sloga“) i Svetog Petra u Šumi („Seljačka zora“). Za predsjednika društva „Hrvatski junak“ izabran je Antun Mofardin, za tajnika Ivan Milanović, a za blagajnika Srećko Okmaca. Društvo je imalo 17 članova.¹⁸⁷

Dolaskom talijanske vlasti u Istru sve su hrvatske čitaonice bile pozatvarane i uništene, a one knjige koje prije dolaska nisu podijeljene u narod na čuvanje, završile su u vatri ili su zaplijenjene.¹⁸⁸

Krajem 1919. vlakom se u Istru, sa zavoda Augustineumu u Beču, vraća rođeni Križanac **Božo Milanović**. Oboljevši od španjolske gripe i položivši ispit zvan rigoroz, nekadašnji usmeni ispit kojim se dobivala titula doktora znanosti, vratio se u rodnu Kringu na mjesto župnika.¹⁸⁹ Milanović nije očajavao nakon što je Istra došla pod Italiju, već se borio za nemoćnu manjinu. Istina je da je fašizam 1919. godine u Italiji bio tek u začetku, a na mirovnoj konferenciji u Parizu još su uvijek trajali pregovori o istarskoj sudbini, no to je bilo još mirno vrijeme, za razliku od onoga koje je uslijedilo nakon 12. studenoga 1920., tj. nakon što je Rapalskim ugovorom Istra prepuštena Italiji.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Pučki prijatelj, br. 28., Pazin, 10. 10. 1912., 3.

¹⁸⁷ Isto. Str. 4.

¹⁸⁸ Crljenko, B. Hrvatske čitaonice srednje Istre. // Lindarski zbornik : zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 110. obljetnice osnutka Hrvatske čitaonice u Lindaru. / glavni urednik Josip Šiklič. Pazin : Koordinacija istarskih ogranaka Matice hrvatske, 1996. Str. 40.

¹⁸⁹ Bertoša, S. Lik i djelo mons. dr. Bože Milanovića (1890. – 1980.). // Croatica Christiana periodica : časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Vol. 42, No. 81, 2018. Str. 123.

¹⁹⁰ Milanović, B. Moje uspomene (1900. – 1976.). Pazin : Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda ; Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1976. Str. 30. – 38.

Ipak, godine 1919. godine, unatoč tome što je znao da će mu to kasnije donijeti nepravilike, u Kringi je Hrvatsku čitaonicu ponovno otvorio tadašnji župnik Božo Milanović.¹⁹¹ Župnik Milanović je, uz pomoć nekoliko naprednijih seljaka, u nekadašnjem župnom stanu, u samo jednoj prostoriji, uredio i otvorio čitaonicu. Donio je *Pučki prijatelj* te drugo štivo koje bi zainteresirani mogli čitati nakon nedjeljne svete mise.¹⁹²

Kada su vlasti saznale za djelovanje čitaonice odmah su zabranili njen rad, a u svibnju 1921. upali Milanoviću u stan, porazbijali namještaj, istočili njegovo vino u podrumu, pokrali vrijedne stvari i uzeli novac iz crkvene riznice te, na kraju, pobacali knjige iz knjižnice na ulicu te ih zapalili uz uzvike „Evviva Italia!“.¹⁹³

¹⁹¹ Crljenko, B. Hrvatske čitaonice srednje Istre. // Lindarski zbornik : zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 110. obljetnice osnutka Hrvatske čitaonice u Lindaru. / glavni urednik Josip Šiklič. Pazin : Koordinacija istarskih ogranaka Matice hrvatske, 1996. Str. 40.

¹⁹² Milanović, B. Moje uspomene (1900. – 1976.). Pazin : Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda ; Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1976. Str. 31.; Crljenko, B. Hrvatska čitaonica u Pazinu. // Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća : zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu. / glavni urednik Josip Šiklič. Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske istarske županije, 1999. Str. 123.

¹⁹³ Crljenko, B. Hrvatska čitaonica u Pazinu. // Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća : zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu. / glavni urednik Josip Šiklič. Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske istarske županije, 1999. Str. 123.

3.8. Čitaonica u Cerovlju (1913.)

Ideja o osnivanju Hrvatske čitaonice u Cerovlju javila se u kolovozu 1912., a od početne zamisli je prošlo punih godinu dana.¹⁹⁴ U četiri sata poslijepodne dana 15. kolovoza 1913. otvorena je Narodna čitaonica u Cerovlju, uz sudjelovanje hrvatske narodne glazbe iz Pazina.¹⁹⁵ Ova je čitaonica „već sada trn u oku naših narodnih neprijatelja, a sigurno je, da će biti što dalje sve to veći, osobito ako bude ista dobro uspjevala, o čemu gojimo naveću nadu.“¹⁹⁶ Kao što znamo, Čitaonica nije mogla dugo djelovati jer je njezin kratkotrajni rad naprasno zaustavljen dolaskom talijanske vlasti.¹⁹⁷

Svečanost je odmah na početku započela s poteškoćama. Naime, na kolodvoru je narod, na čelu s narodnim borcem Franjom Udovičićem iz Gologorice, dočekaao glazbu i ostale goste te su uz glazbenu pratnju krenuli do društvenim prostorija. Tamo im je „oružana sila“, tj. C. kr. žandarmerija, zabranila sviranje, a zabranjen je i govor mjesnom učitelju koji je želio pozdraviti prisutne. Nakon toga je sazvana skupština kako bi se izabrao sljedeći upravni odbor: župan **Ivan Gržević** za predsjednika, učitelj **Josip Monas** za tajnika i blagajnika, **Ante Turčinović** za knjižničara. Odabrani su i odbornici i revizori. Za otvorenje Čitaonice sakupljene su od raznih dobrotvora vrijedne novčane donacije, a na samom otvorenju za novootvorenu čitaonicu prodavalo se voće (grožđe i kruške) te se sakupilo dodatnih 9.80 kruna.¹⁹⁸

I nakon otvaranja Narodne čitaonice u Cerovlju, mjestom su i dalje odjekivale talijanske pjesme koje su pjevali hrvatski mladići. Uredništvo *Naše sloge* preporučalo je tamošnjim inteligentnim ljudima, a posebno učitelju, da se među narod prošire hrvatske pjesmarice, a hrvatski napjevi ne vježbaju samo u školi, nego i izvan nje.¹⁹⁹

Podatak koji začuđuje je taj da je 1910. godine kod popisa stanovništva, samo tri godine prije svečanog otvaranja Hrvatske čitaonice, mjesto imalo 216 stanovnika, a svi su bili Hrvati. Iako u mjestu nisu živjeli Talijani, talijanska je stranka na izborima osvajala povelik broj glasova. Zašto su Hrvati glasovali za talijansku stranku? Na izborima 1907. čak je 100 glasača glasovalo za talijanskoga kandidata, a četiri godine kasnije, 1911., smanjuje se broj na 58 glasača. Razlog talijanskom utjecaju, iako on s godinama opada, možemo pronaći u tešku

¹⁹⁴ Crljenko, B. Hrvatske čitaonice preporodne Istre : žarišta kulturnog i nacionalnog preporoda. Rovinj : HDK [i.e. Hrvatsko kulturno društvo] Franjo Glavinić, 2020. Str. 125.

¹⁹⁵ Naša sloga, br. 33., Pula, 14. 8. 1913., 3.

¹⁹⁶ Naša sloga, br. 35., Pula, 28. 8. 1913., 2.

¹⁹⁷ Crljenko, B. Hrvatske čitaonice preporodne Istre : žarišta kulturnog i nacionalnog preporoda. Rovinj : HDK [i.e. Hrvatsko kulturno društvo] Franjo Glavinić, 2020. Str. 125.

¹⁹⁸ Isto.

¹⁹⁹ Pučki prijatelj, br. 51., Pazin, 24. XII. 1913., 3.

položaju Cerovljana, istarskih seljaka, koji se nalaze u zavisnom položaju pred talijanskim veleposjednicima, trgovcima i lihvarima. Talijanski se jezik, nauštrb hrvatskoga, nametao i u lokalnoj pošti, i to od strane hrvatskoga čovjeka Celenticha koji se sramio svoga podrijetla, imena i jezika te je kao poštar govorio talijanskim jezikom, umjesto jezikom mjesta u kojem je radio. Iako su se Cerovljani bunili što nemaju svoga poštara (*Naša sloga* navodi titulu „poštemeštar“²⁰⁰) koji će govoriti njihovim jezikom, to se dogodilo tek nakon otkrivanja nepravilnosti u pošti u proljeće 1908. godine.²⁰¹

I na samoj osnivačkoj skupštini Hrvatske čitaonice, 15. kolovoza 1913., Pazinjan **A. Belanić** govori o bijednom stanju hrvatskog naroda pod tuđom vlašću i o potrebi osnivanja hrvatskih čitaonice te „koliko su dopriniele čitaonice do naše narodne prosvjete, uzevši primjerom najstariju hrv. čitaonicu u Istri, naime u Kastvu.“²⁰² Kako bi obilježili ovaj svečani trenutak pozvali su pazinsku limenu glazbu koja je svirala koračnice i budnice od željezničke postaje do društvenih prostorija u kojima se održala skupština i pučka zabava, iako je veselje kratko prekinuto zabranom sviranja ispred društvenih prostorija jer se vlast nije htjela zamjeriti malobrojnim stanovnicima Cerovlja koji su se smatrali Talijanima.²⁰³

Početne su prepreke bile zanemarene te je ostatak svečanosti protekao u najboljem redu te su se pokretači čitaonice zahvalili svima na početnom novčanom iznosu od 114 kruna i 80 filira za rad Čitaonice.²⁰⁴ Čitaonica je do dolaska talijanske vlasti marljivo organizirala uobičajene kulturne aktivnosti: održavala su se priredbe, zabave, predavanja, a posebno se ističe tema jednoga predavanja o važnosti čitanja dobrih knjiga i novina iz 1914. godine.²⁰⁵ Dolaskom Talijana prestaje rad Čitaonice, knjižnični se fond dijeli među članovima i sakriva. U mjestu se otvara talijanska škola, a 1920. kod blagoslova novootvorene škole talijanski franjevac Giannini pali sve hrvatske knjige koje su ostale od tamošnje hrvatske pučke škole.²⁰⁶

²⁰⁰ *Naša sloga*, br. 9., Pula, 27. 2. 1908., 2.

²⁰¹ Crljenko, B. *Hrvatske čitaonice preporodne Istre : žarišta kulturnog i nacionalnog preporoda*. Rovinj : HDK [i.e. Hrvatsko kulturno društvo] Franjo Glavinić, 2020. Str. 129.

²⁰² *Naša sloga*, br. 35., Pula, 28. 8. 1913., 2.

²⁰³ Isto. Str. 3.

²⁰⁴ Isto.

²⁰⁵ Crljenko, B. *Hrvatske čitaonice preporodne Istre : žarišta kulturnog i nacionalnog preporoda*. Rovinj : HDK [i.e. Hrvatsko kulturno društvo] Franjo Glavinić, 2020. Str. 132.

²⁰⁶ Ujčić, T. i V. Pazin. Pula : Istarske knjižare, 1953. Str. 86.

4. Zaključak

Narodni je preporod u Istri započeo u hrvatskim čitaonicama te su upravo one bile glavne kulturne ustanove i središta iz kojih su se širile preporodne misli. Istarske su čitaonice počele nicati u vremenskom razdoblju od 1866. pa do početka Prvog svjetskog rata, tj. do 1914. godine. Nisu to bila samo mjesta u kojima su se članovi okupljali i čitali novine, časopise i knjige, što nam je prva pretpostavka uzmemo li u obzir suženo leksičko značenje današnje riječi „čitaonica“. Tada je taj izraz obuhvaćao širi pojam: bila su to mjesta u kojima su se, naravno, čitale knjige i najznačajniji tadašnji gospodarski, politički, vjerski i humoristični listovi, ali bilo je to i mjesto raznih predavanja, koncerata, priredaba i obilježavanja važnih obljetnica. Uza sve to, čitaonice su organizirale i izlete. Od velikog je značaja bilo i pojavljivanje kratkih igrokaza satiričnoga sadržaja, tzv. šaloigra, s poukom za osvještavanje naroda. Hrvatske su čitaonice, zvane „čitalnice“, tako postale središte kulturno-društvenih događanja u svojoj zajednici. Svojim su djelovanjem širile pisanu kulturu među pripadnicima hrvatske etničke skupine koja je živjela u Istri i tako sprječavali njihovu prilagodbu Talijanima.

Uz članke *Naše sloge*, kojima je težište bilo na osvješćivanju naroda, osniva se sve više čitaonica, a pojavljuju se i posebne narodne skupštine na otvorenom, tzv. tabori, mjesto na kojem će se narod upoznati sa svojim pravima i dužnostima koje ima prema državi.

Čitaonice su zaživjele šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća. Prva među njima bila je 1866. godine kastavska čitaonica. Nakon Kastva, svoje čitaonice osnivaju i druga mjesta, a do većeg poleta dolazi tek krajem toga stoljeća, kada se one počinju osnivati sa svih strana istarskoga poluotoka. Ipak, u ovom smo se radu prvenstveno osvrnuli na odabrane čitaonice središnje Istre – čitaonice u Lindaru (1883.), Gračišću (1887.), Sv. Petru u Šumi (1889.), Pazinu (1897.), Tinjanu (1900.), Kringi (1911.) i Cerovlju (1913.).

Lindarska je čitaonica (1883.) bila prva hrvatska čitaonica središnje Istre, a Lindar prvi koji je ustao u obranu svoga jezika i hrvatskoga naroda i odlučio otvoriti svoju čitaonicu 1883. godine kako bi širili kulturu na svome jeziku. Pazin će se, za usporedbu, na taj korak odlučiti tek 14 godina kasnije, 1897. godine.

Četiri godine nakon Čitaonice u Lindaru otvara se Hrvatska čitaonica 6 kilometara jugoistočno, u malenom istarskom naselju Gračišću. **Hrvatsku su čitaonicu u Gračišću (1887.)** pokrenuli i vodila dva značajna svećenika: osnivanje je pokrenuo Josip Grašić, a predsjednik je bio Ivan Gabrielić, rođeni Lindarac i župnik u Gračišću. Čitaonica je djelovala sve do 1918. godine kada dvoranu preuzima talijanska vojska te u njoj priređuje svoje zabave.

Hrvatska čitaonica u Svetom Petru u Šumi (1889.) bila je treća po redu otvorena čitaonica središnje Istre, nakon Lindara i Gračišća te peta u Istri, nakon čitaonica u Kastvu (1866.) i Puli (1869.). Iako za većinu čitaonica preporodnoga razdoblja nemamo sačuvanu izvornu, primarnu građu na temelju koje bismo proučavali rad i djelovanje društva, Hrvatska čitaonica u Sv. Petru nudi nam pregršt podataka koji su sadržani u dvije dragocjene knjižice/male bilježnice s popisom članova, popisom primitaka i izdataka, pretplata na časopise i zapisnicima društva, koje čuva pavlinski red u Župnome uredu u Sv. Petru u Šumi.

Hrvatska čitaonica u Pazinu (1897.) nije bila najstarija čitaonica u Istri, ali je s godinama postala jedna od najrazvijenijih na području središnje Istre. Ipak, nije to bila prva čitaonica u Pazinu, iako je bila prva hrvatska. Naime, prije *Hrvatske čitaonice* u Pazinu djelovala su druga kulturna čitateljska društva – talijanska i austrijska. U dvadeset je godina svoga djelovanja Čitaonica ostvarila svakojak i bogat program: osnovali su pučku knjižnicu, izgradili Narodni dom, organizirali brojna predavanja, priredbe, obilježili značajne obljetnice, ugošćavali kazališne družine, pokrenuli limenu glazbu, pjevački zbor i amatersko kazalište koje je djelovalo diljem Istre. Početkom 1909. godine Pazin dobiva i svoju pučku knjižnicu.

Krajem 1900. dozvolu za rad dobiva još jedna hrvatska čitaonica, ona u **Tinjanu**, iako ona neslužbeno djeluje već dvije godine, od 1898. godine. Trebalo je čak 10 godina da se otvori **Hrvatska čitaonica** u susjednome naselju, **Kringi (1911.)**. U Kringi je neko vrijeme djelovao i poznati istarski svećenik i župnik Božo Milanović te on pokreće čitaonicu i nakon zabrane vlasti, 1919. godine.

Posljednja čitaonica središnje Istre koja se spominje u radu ona je u **Cerovlju (1913.)** koja je, nažalost, zbog kasnoga otvaranja djelovala svega 5 godina, do 1918. godine. Dolaskom Talijana prestaje rad Čitaonice, a knjižnični se fond, u nadi da će se tako sačuvati barem jedan dio, dijeli među članovima i sakriva.

Premda su hrvatske čitaonice u Istri počele otvarati svoja vrata tek u posljednjih nekoliko desetljeća 19. stoljeća, do kraja Prvoga svjetskoga rata s radom je započelo više od stotinu čitaonica, knjižnica i narodnih domova. Time je istarski poluotok postala područje hrvatskih zemalja s najvećim brojem čitaonica na tako malom prostoru. Nesumnjivo je da je djelovanje istarskih čitaonica od velikog povijesnog značaja za Istru. Upravo je njihova nepresušna borba za osnivanjem i poticanjem rada hrvatskih čitaonica doprinijela očuvanju istarske kulturne baštine.

5. Literatura

Arhivska građa

Državni arhiv u Pazinu, HR-DAPA-27, KOTARSKO POGLAVARSTVO (KAPETANAT) U PAZINU (1868 – 1918), I/8, Udruženja, kazališta, povlastice (1889), dok 3138-89 (24. 3. 1889.), kutija 52.

Državni arhiv u Pazinu, HR-DAPA-27, KOTARSKO POGLAVARSTVO (KAPETANAT) U PAZINU (1868 – 1918), I/8, Udruženja, kazališta, povlastice (1889), dok 3516-89 (25. 4. 1889.), kutija 52.

Knjiga članova, izdataka i primitaka Hrvatske čitaonice u Sv. Petru u Šumi

Novine

Danicza horvatzka, slavonszka y dalmatinzka, 1835.

Naša sloga, 1870. – 1915.

Pučki prijatelj, 1899. – 1928.

Knjige

Črljenko, B. Hrvatske čitaonice preporodne Istre : žarišta kulturnog i nacionalnog preporoda. Rovinj : HDK [i.e. Hrvatsko kulturno društvo] Franjo Glavinić, 2020.

Cukrov, A. Između obrazovanja i denacionalizacije, Lega Nazionale i njezine škole u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Pula : Biblioteka Histria-Croatica, C.A.S.H. Pula. 2001.

Dobrić, B. Kultura čitanja i nacionalni pokreti : čitalačka društva i knjižnice u Puli u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća. Pula : C.A.S.H., 2003.

Gross, M. Počeci moderne Hrvatske, Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860. Zagreb : Globus, 1985.

Hebrang Grgić, I. Kratka povijest knjižnica i nakladnika : s kodovima i aplikacijom. Zagreb : Naklada Ljevak, 2018.

Horvat Kiš, F. Istarski puti. Zagreb : Izdao Nakladni zavod Ign. Granitz, 1919.

Istra kroz vrijeme : pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku / uredio Egidio Ivetic ; [autori Marino Budicin ... et al. ; fotografije Duško Marušić Čiči ... et al. ; prijevod s talijanskog Rodolfo Segnan]. - Rovinj : Centar za povijesna istraživanja.

Kolar-Dimitrijević, M. Povijest novca u Hrvatskoj od 1527. do 1941. godine. Zagreb : Hrvatska narodna banka, 2013. Str. 124.

Milanović, B. Hrvatski narodni preporod u Istri : Knjiga I. Pazin : Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1967.

Milanović, B. Hrvatski narodni preporod u Istri : Knjiga II. Pazin : Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1973.

Milanović, B. Moje uspomene (1900. – 1976.). Pazin : Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda ; Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1976.

Milanović, B. Preporoditelj Istre biskup dr Juraj Dobrila. Pazin : Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Pazinu, 1970.

Stipčević, A. Povijest knjige. Zagreb : Matica hrvatska, 2006.

Šepić, D. O procesu integracije hrvatske nacije u Istri. // Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća. Zagreb : 1981., 262.

Šetić, N. O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama, Naša Sloga 1870. – 1915. Zagreb : Dom i svijet, 2005.

Šicel, M. Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća. Zagreb : Školska knjiga, 1997.

Ujčić, T. i V. Pazin. Pula : Istarske knjižare, 1953.

Članci u časopisima i zbornicima

Bertoša, S. Lik i djelo mons. dr. Bože Milanovića (1890. – 1980.). // Croatica Christiana periodica : časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Vol. 42, No. 81, 2018.

Bratulić, J. Pogled u povijest Supetaršćine... // Sv. Petar u Šumi nekad i danas. / urednici: Mario Bratulić i Ladislav Turčinović. Sveti Petar u Šumi : MZ Sv. Petar u Šumi – Omladinski klub Sv. Petar u Šumi, 1989. Str. 32.

Crljenko, B. Hrvatska čitaonica u Pazinu. // Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća : zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu. / glavni urednik Josip Šiklič. Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske istarske županije, 1999. Str. 107 – 129.

Crljenko, B. Hrvatske čitaonice Istre na braniku jezičnog i kulturnog identiteta. // Hrvatska čitaonička društva u Istri u 19. i početkom 20. stoljeća. / priredio Bruno Dobrić. Pula : Društvo bibliotekara Istre; Pazin : IKD „Juraj Dobrila“, 1993. Str. 18 – 29.

Crljenko, B. Hrvatske čitaonice srednje Istre. // Lindarski zbornik : zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 110. obljetnice osnutka Hrvatske čitaonice u Lindaru. / glavni urednik Josip Šiklič. Pazin : Koordinacija istarskih ogranaka Matice hrvatske, 1996. Str. 37 – 49.

Dabo, M. Za kmetske prste. Juraj Dobrila i širenje pisane riječi. // Problemi sjevernog Jadrana : Problemi sjevernog Jadrana, No. 16, 2017. Str. 65 – 78.

Dobrić, B. Hrvatska čitaonica u Gračišću i uloga hrvatskih čitaonica u Istri u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća. // Gračaški zbornik : zbornik radova sa znanstvenog skupa Gračišće i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 800. obljetnice spomena imena Gračišće 19. lipnja 1999. / urednik Josip Šiklič. Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske Istarske županije, 2002. Str. 47 – 57.

Gross, M. Značaj prvih deset godišta Naše Sloge kao preporodnog lista. // Zbornik Pazinski memorijal. Sv. 2. Pazin : Katedra Čakavskoga sabora, 1970.

Hammer, M. Članovi uprave Hrvatske čitaonice i drugih hrvatskih društava u Pazinu na kraju 19. i početkom 20. stoljeća (Popis). // Hrvatska čitaonička društva u Istri u 19. i početkom 20. stoljeća. / priredio Bruno Dobrić. Pula : Društvo bibliotekara Istre; Pazin : IKD „Juraj Dobrila“, 1993. Str. 301 – 320.

Jakovljević, B. 120 godina osnovne škole u Sv. Petru u Šumi. // Sv. Petar u Šumi : Supetarština jučer, danas, sutra. / urednik Mario Kalčić. Pula : Otokar Keršovani, 1978.

Jelinčić, J. „Hrvatska čitaonica“ u Sv. Petru u Šumi. // Hrvatska čitaonička društva u Istri u 19. i početkom 20. stoljeća. / priredio Bruno Dobrić. Pula : Društvo bibliotekara Istre. Pazin : IKD „Juraj Dobrila“, 1993. Str. 69 – 76.

Jelinčić, J. 100. godišnjica osnivanja „Hrvatske čitaonice“ u Sv. Petru u Šumi. // Istarska Danica 1989. / urednik Antun Hek. Pazin : Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“, 1989.

Jelinčić, J. 100. godišnjica osnivanja „Hrvatske čitaonice“ u Sv. Petru u Šumi. // Vijesti Društva bibliotekara Istre. Pula : Društvo bibliotekara Istre, 1989. Str. 2-12.

Klaić, Ž. Hrvatski tisak i općinski izbori u Tinjanu na početku XX. stoljeća. Problemi sjevernog Jadrana, Vol. , No. 15, 2016., Str. 44.

Ljubešić, M. Stilistička analiza reklama u Našoj slozi. // Riječ : časopis za slavensku filologiju. Rijeka : Hrvatsko filološko društvo, 2009. Str. 59 – 71.

Martinčić, I. Bogoslav Šulek o austrijskoj novčanoj promjeni iz 1858. godine i o njezinoj provedbi u Hrvatskoj. // Numizmatičke Vijesti, Vol. 60, No. 71. Zagreb : 2018., Str. 162.

Milotić, I. Potpore biskupa Josipa Jurja Strossmayera čitaonicama i narodnjačkom pokretu u Istri (Građa Dijecezanskog arhiva u Đakovu). // Vjesnik Istarskog arhiva, Vol. 20 No. (2013.), 2013.

Orlić, I. Dobrilina narodna čitanka. Franina i Jurina : istarski kalendar za 2005. godinu. Buzet : Reprezent, 2005. 82 – 84.

Sloković, F. Narodne čitaonice u Istri. // Hrvatska čitaonička društva u Istri u 19. i početkom 20. stoljeća. / priredio Bruno Dobrić. Pula : Društvo bibliotekara Istre; Pazin : IKD „Juraj Dobrila“, 1993. Str. 89 – 102.

Stvaranje građanskog društva (1790-1918). // Povijest. Hrvatska povijest 21. / glavni urednik Ivo Goldstein. Zagreb : Biblioteka Jutarnjeg lista, 2007.

Šetić, N. O integraciji, odnosno nastanku suvremene hrvatske nacije u Istri. // Hrvatska čitaonička društva u Istri u 19. i početkom 20. stoljeća. / priredio Bruno Dobrić. Pula : Društvo bibliotekara Istre; Pazin : IKD „Juraj Dobrila“, 1993. Str. 7 – 18.

Magistarski rad

Kalčić, E. Čitaonička društva i preporod u Istri : magistarski rad. Pula : Sveučilište u Zagrebu, Centar za postdiplomski studij, 1985.

Internetski izvori

Austrijsko primorje. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. (10. 5. 2021.)

Čitaonica. Hrvatski jezični portal. <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (20. 7. 2020.)

Digitalna knjižnica Slovenije. Ljubljana : Narodna in univerzitetna knjižnica, 2020. www.dlib.si (19. 12. 2020.)

Istarska enciklopedija, mrežno izdanje. <http://istra.lzmk.hr/projekt.aspx>. (13. 5. 2021.)

Katalog Knjižnica grada Zagreba. <https://katalog.kgz.hr/> (19. 12. 2020.)

Matošević, K. Hrvatski jezik u Saboru – 170 godina. Profil Klett. <https://www.profil-klett.hr/hrvatski-jezik-u-saboru-170-godina> (7. 5. 2021.)

Općina Gračišće. <http://www.gracisce.hr/> (19. 12. 2020.)

Pučki prijatelj. Istrapedia. <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/809/pucki-prijatelj> (24. 7. 2020.)

Razvoj crkvenog nakladništva u Istri. Porečka i pulska biskupija. <https://www.biskupija-porecko-pulska.hr/izdanja.html> (24. 7. 2020.)

Rimanić, M. Posljednji car u Istri. Glas Istre. www.glasistre.hr (19. 12. 2020.)

Stare hrvatske novine. Portal digitaliziranih novina. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 2009. <http://dnc.nsk.hr/> (19. 12. 2020.)

Šarenjak. Hrvatski jezični portal. <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> 8. 5. 2021.

Šime Kurelić. Hrvatski biografski leksikon. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11492> (22. 7. 2020.)

Talijanaši. Hrvatski jezični portal. <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (8. 5. 2021.)

Virtualna zbirka Antuna Gustava Matoša. <http://virtualna.nsk.hr/agm/1912/03/13/matos-o-knjiznicama/> (25. 5. 2021.)

CD izdanja

Pavao Štoos. Klasici hrvatske književnosti II – Pjesništvo. Ur. Zvonimir Bulaja, Zagreb : ALT F4 d.o.o. Bulaja naklada, 2000.

6. Popis priloga

Popis tablica

Tablica 1 Cijena novih knjiga u izdanju Matice hrvatske 1890. godine	10
Tablica 2 Popis časopisa/novina supetarske Čitaonice	42

Popis slika

Slika 1 Molitvenik „Otče, budi volja tvoja“ iz 1854. biskupa Jurja Dobrile	3
Slika 2 Pavao Štoos, „Kip domovine vu početku leta 1831.“	4
Slika 3 Franina i Jurina o školstvu	9
Slika 4 Reklama za „Istarske narodne pjesme Hrvatske“	12
Slika 5 Osnivanje čitaonica središnje Istre	18
Slika 6 Osnovana omladinska društva	20
Slika 7 Spomen ploča na zgradi bivše osnovne škole u Lindaru	22
Slika 8 Podjela članova Hrvatske čitaonice u Lindaru	23
Slika 9 Zgrada u kojoj je djelovala Hrvatska čitaonica u Gračišću	25
Slika 10 Podjela članova Hrvatske čitaonice u Gračišću	26
Slika 11 Podjela članova Hrvatske čitaonice u Sv. Petru u Šumi	32
Slika 12 Počasni članovi Hrvatske čitaonice u Sv. Petru u Šumi	32
Slika 13 Reklama za knjigu „Muka Isusova“	38
Slika 14 Reklama za knjigu „Zgodno štivo“	38
Slika 15 Članovi Odbora Hrvatske čitaonice u Sv. Petru u Šumi	45
Slika 16 Reklama za molitvenik „K mladosti vječnoj!“	52
Slika 17 Podjela članova Hrvatske čitaonice u Tinjanu	53

Popis grafikona

Grafikon 1 Plaćajući članovi Hrvatske čitaonice u Svetom Petru u Šumi	33
Grafikon 2 Članovi Hrvatske čitaonice Sv. Petra u Šumi od osnivanja do 1912.....	34
Grafikon 3 Posuđene knjige u Pučkoj knjižnici Pazin tijekom 1909. i 1910. godine	50

Čitanje i čitaonički pokret u Istri u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća: čitateljska društva središnje Istre

Sažetak

U središtu ovoga rada je razvoj čitaoničkog pokreta u Istri u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća s posebnim naglaskom na čitateljska društva središnje Istre, tj. čitateljska društva s djelovanjem: u Lindaru (1883.), Gračišću (1887.), Sv. Petru u Šumi (1889.), Pazinu (1897.), Tinjanu (1900.), Kringi (1911.) i Cerovlju (1913.). Prvi dio rada daje pregled širenja pisane riječi u Istri u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća te povijest čitaoničkog pokreta u Istri. Drugi se dio rada odnosi na osnivanje čitateljskih društava središnje Istre, s posebnim pregledom svake čitaonice i njezina razvitka.

Ključne riječi: čitaonica, čitateljska društva, čitaonički pokret, središnja Istra

Reading and reading movement in Istria in the second half of the 19th and the first half of the 20th century: reading societies in the central Istria

Summary

The subject of this thesis is to present the development of the reading movement in Istria in the second half of the 19th and the first half of the 20th century, with a close emphasis on the reading societies in the central Istria: in Lindar (1883), Gračišće (1887)., Sv. Petar u Šumi (1889), Pazin (1897), Tinjan (1900), Kringa (1911) and Cerovlje (1913). The first part reflects on the establishment of the reading societies in central Istria, with a special overview of each reading room and its development.

Key words: reading room, reading society, reading movement, central Istria